

FALE ALEA 'O TONGA

KO E

LEKOOTI

'O E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI

MEMIPA 'O E

FALE ALEA 'O TONGA

Fika : 7/2010

'Aho: Monite Po'uli 'o e Monite ko hono 19 'o 'Epeleli, 2010

Fai 'I Nuku'alofa. Tongatap

HOKOHOKO

1. LOTU MO E TALIUI 3 - 4
2. FEME'A'AKI KE LAU TOHI TANGI (FIKA 1/2010) 5 - 6
KE 'IAI HA TOKOTAHA FAKAFOFONGA
MAKEHE MA'AE ONGO NIUA
(FAKAFOFONGA KAKAI ONGO NIUA, MO E NOPELE)
3. LAU TOHI TANGI FIKA 2/2010 7 - 15
(‘OTU MU’OMU’O MO LULUNGA)
FEME'A'AKI AI HOU'EIKI MEMIPA FALE ALEA
4. HOKO ATU FEME'A'AKI HE LIPOOTI 'A E KOMISONI 16 - 50
NGATANGATA'ANGA FILI FALE ALEA HE KOMITI KAKATO

Appendix:

- (i) 'ASENITA
- (ii) FAKAIKIKI E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI MEMIPA

Fale Alea 'o Tonga,
Nuku'alofa.

19. 04. 2010

610 – 625pm

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. ('Eiki Nopele Tu'ilakepa)

'Eiki Sea: Kataki ka mou me'a hifo pea kole atu ki he punake ke fai mai 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

(Na'e kau katoa 'a e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea 'i hono hiva'i 'a e Lotu 'a e 'Eiki, pea ko e lava ia 'a e Lotu ki he efiafi ni.)

'Eiki Sea: Sai Kalake kataki kae fai 'etau taliui ki he efiafi ni.

Kalake: Tapu atu ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu mo e 'Eiki Tokoni Palemia mo e Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kau Nopele 'a 'Ene 'Afio, pea tapu ki he Kau Fakafofonga 'o e Kakai kae'ataa ke fakahoko 'a e Ui 'o e Fale ki he efiafi ni.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga:

'Eiki Nopele Tu'ilakepa - Fakafofonga Nopele Fika 2 'o Vava'u

Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni:

'Eiki Palemia	- Dr. Feleti Sevele
'Eiki Tokoni Palemia	- Dr. Viliami Tau Tangi
'Eiki Minisita Fonua & Savea	- Tuita
'Eiki Minisita Ako	- Rev. Dr. Tevita Hala Palefau
'Eiki Minisita To'utupu, Ako Ngaue & Sipoti	- Tu'ivakano
'Eiki Minisita Ngaue, Malini & Fefononga'aki	- Nuku
'Eiki Minisita Takimamata	- Fineasi
'Eiki Minisita Pa'anga	- Afu'alo Matoto
'Eiki Minisita Fefakatau'aki & Ngaahi Ngaue'anga	- Lisiate 'Alokeita 'Akolo
'Eiki Minisita Ngoue, Vaotata & Toutai	- Pilinisi Tu'ipelehake
'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala & Fetu'utaki	- 'Eseta F. Fulivai Fusitu'a
'Eiki Minisita 'Atakai	- Ma'afu Tukui'aulahi
'Eiki Minisita Tanaki Pa'anga Hu Mai	- Sione Teisina Fuko
'Eiki Minisita Lao	- Samiu Kuita Vaipulu
'Eiki Kovana Vava'u	- Luani
'Eiki Kovana Ha'apai	- Havea Tu'iha'angana

Hou'eiki Fakafofonga Nopele:

'Eiki Nopele Fielakepa	- Fakafofonga Nopele Fika 1, Tongatapu
'Eiki Nopele Vaha'i	- Fakafofonga Nopele Fika 2, Tongatapu
'Eiki Nopele Fulivai	- Fakafofonga Nopele Fika 2, Vava'u
'Eiki Nopele Tu'iha'ateiho	- Fakafofonga Nopele Fika 1, Ha'apai
'Eiki Nopele Fakafanua	- Fakafofonga Nopele Fika 2, Ha'apai
'Eiki Nopele Lasike	- Fakafofonga Nopele Vahefonua 'Eua
'Eiki Nopele Tangipa	- Fakafofonga Nopele Ongong Niua

Kau Fakafofonga 'o e Kakai:

Samuela 'Akilisi Pohiva	- Fakafofonga Fika 1, Kakai Tongatapu
'Isileli Pulu	- Fakafofonga Fika 2, Kakai Tongatapu
William Clive Edwards	- Fakafofonga Fika 3, Kakai Tongatapu
'Etuate Lavulavu	- Fakafofonga Fika 1, Vahefonua Vava'u
'Uliti Uata	- Fakafofonga Fika 1, Vahefonua Ha'apai
Sunia M. Fili	- Fakafofonga Kakai Vahefonua 'Eua
Sione Feingatau 'Iloa	- Fakafofonga Kakai Ongong Niua

Kalake: 'Eiki Sea kau toe fakaongo atu 'a e ui 'o e Fale.

'Eiki Sea: Lelei.

Kalake: 'Eiki Palemia, 'Eiki Minisita Fonua & Savea, 'Eiki Minisita Ngaue, 'Eiki Minisita Takimamata, 'Eiki Minisita Fefakatau'aki, 'Eiki Minisita Ngoue, 'Eiki Minisita 'Atakai, 'Eiki Kovana Vava'u, 'Eiki Nopele Tu'iha'ateiho, William Clive Edwards, 'Eiki Sea 'oku poaki mai 'oku me'a atu 'a e 'Eiki Minisita Fonua mo e Savea ki Tu'apule'anga 'i he fatongia, poaki mai mo e 'Eiki Minisita Fefakatlau'aki, poaki mai mo e Minisita Ngoue, pehee ki he 'Eiki Minisita 'Atakai, pea 'oku poaki mai 'a Nopele Tu'iha'ateiho 'oku me'a atu ki Tu'apule'anga, pea 'oku poaki tomui mai 'a William Clive Edwards. Pea ko e toenga 'o e Hou'eiki Memipa 'oku 'ikai ke me'a atu ho nau Ui 'oku 'iai 'a e tui 'oku nau me'a tōmui mai pe. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō. Fakatapu atu ki he Tokoni Palemia, 'uma'aa 'a e Hou'eiki Minisita, fakatapu atu ki he Hou'eiki Nopele, pea fakatapu atu ki he Kau Fakafofonga 'o e Kakai pea pehee ki he kaungaue.

Hou'eiki mālō mu'a ho'o mou laumalie 'o tau a'usia 'a e efiafi faka koloa ko'eni, pea 'oku 'ikai ko ha me'a faingofua koe'uhi ko e taimi 'o e memipa, koe'uhi ko e efiafi ni 'oku tonu ke 'iai ha taimi 'o e taha kotoape mo hono family, ka koe'uhi ko e ngaue mafatukituki kuo 'omai ki he Fale Alea 'o Tonga ko hono 'uhinga ia 'oku mou me'a mai ai ke hoko atu 'etau ngaue.

'Oku ou kole atu ke hoko atu mu'a 'etau 'Asenita he 'oku mou mea'i pe, 'oku vave pe taimi he ko 'apongipongi pe ko hotau 'aho faka'osi ia, pea ke tuku mai ha taimi ke mau fakalelei'i ho tau

‘api ni, koe’uhi ke teuteu ‘etau tapuni ‘i he ‘aho Tu’apulelulu. Pea ‘oku ou kole atu mu’a koe’uhi ko e ‘Eiki Nopele mei ‘Eua ‘oku ‘iai ‘a e me’a ‘oku hoha’a mai ki ai, me’a mai.

‘Eiki Nopele Lasike: Mālō Sea, tapu mo e Feitu’u na Sea, ‘uma’aa ‘a e Tokoni Palemia, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Minisita, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nopele, ‘uma’aa ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha me’a lahi ia ka ‘oku ou lave’i atu pe Sea, ‘oku ‘iai ‘a e fanga ki’i Tohi Tangi ‘oku tufa takai holo Sea, ka ‘oku ou lave’i ‘oku fekaungā’aki ‘aupito ‘a e fanga ki’i Tohi Tangi ko’eni mo e Lipooti ko’eni ‘oku tau alea’i, pea ko ‘eku ‘ai pe ke tau vakai’i Sea na’a faifai kuo tau paloti kitautolu ‘o paasi ‘a e Lipooti pea ta’e’aonga leva ‘a e Tohi Tangi ko’eni ‘a e tu’unga mātu’a ko’eni ‘oku fakahoko mai Sea. Fakamolemole pe Sea na’a pehee ku ou fie kau ‘i he tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na, ko e fakamanatu atu pe kihe Feitu’u na na’a ‘oku faingamalie ke ki’i lau’i kae tuku hifo ki he Komiti ke nau fai ha’a nau feme’a’aki ki ai. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō, ‘Eiki Nopele ko e ‘ai ‘eni keu a’u atu ki ai he ‘oku tau ‘i he ‘asenita ‘a e fale, kuopau ke lau ‘a e Tohi Tangi ko ia, koe’uhi he ‘oku fanongo mai ‘a e kakai ‘o e fonua, pea hangee ko e me’a koia ‘oku mou mea’i Hou’eiki, ‘oku ou tui ‘oku kau tonu ‘eni pea ‘oku toe ‘iai mo e ‘u Tohi Tangi pe ki he me’a tatau pe ki he Kakai ‘o e Fonua, ka koe’uhi ko e ‘u tu’utu’uni koe hotau ‘api ni fekau’aki mo hotau ‘api ni ki he ‘u Tohi tangi, pea ‘oku ‘i he motu’a ni mo e Kalake ke fakapapau’i ia pea ko e Tohi Tangi ‘eni ‘oku ‘omai ko’eni, pea ‘oku toe ‘iai mo e Tohi Tangi ‘apongipongi, hangee ko e me’a ‘oku ke me’a kiai ‘Eiki Nopele, ko e ‘ai ‘eni keu a’u atu ki ai ‘i he ‘etau ‘asenita ke lau, koe’uhi pe ko e haa ha toki tu’utu’uni ‘a e fale ke aofangatuku ki he kakai ko’eni kuo a’u mai ‘enau tangi ki he fale ‘Eiki ni.

Kalake tokoni mai mu’a ki he motu’a ni ke lau ‘etau Tohi Tangi ‘o fakatatau mo e fofonga ‘o e Tohi Tangi ‘oku hā ‘i he Fale ‘Eiki ni. Mālō.

Kalake: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palemia mo e Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauni, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o ‘Ene ‘Afio, Kau Fakafofonga ‘o e Kakai, kae ‘ataa ke fakahoko hono lau ‘a e Tohi Tangi Fika 1/2010.

Ko e Tohi Tangi ko’eni ‘oku fakahū mai ‘e he Fakafofonga ‘o e Ongo Niua, pea Fakafofonga Fika 1 ‘o Ha’apai, Fakafofonga Fika 2 ‘o Tongatapu pehee ki he Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu.

‘Aho 16 ‘Epeleli, 2010

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga,
Nuku’alofa.

Tangata’eiki,

‘Oku mau faka’apa’apa mo faka tulou kae fakahoko atu heni ‘a e Tohi Tangi felave’i mo ‘emau ta’e fiemalie ki he fokotu’utu’u kuo ‘omai ki he founga ‘uluaki (option 1) ‘a e lipooti ‘a e

Komisoni Faka Tu'i ki he ngaahi vahenga fili. 'Aia ko e lipooti 'o e 'aho 25 'o Ma'asi, 2010 ke vahevahe tatau 'a e tokolahi 'a e kakai 'i he vahenga fili 'e 17.

Koe'uhi heikai ke a'u homau tokolahi ki he vahevahe ni kuo fokotu'u mai kuo pau ai ke fakakau atu kimautolu ki he vahe Hahake 'o e vahe fonua Vava'u ke fa'u ai ha vahenga fili 'e taha.

'Oku makatu'unga ai 'a 'emau fakahoha'asi 'a e feitu'u na mo e fale 'eiki ni kemou angalelei mu'a kae 'omai pe hamau faingamalie ke 'i ai hamau fakafofonga makehe 'o hange ko ia 'oku ha 'i he founa 2 (option 2) 'a e lipooti 'a e Komisoni Faka Tu'i ki he ngaahi vahenga fili 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga ko 'eni.

- 1) Talu mei he kuo hili mo e 'iai homau fakafofonga ki he Fale Alea 'o Tonga mo e vaofi, ma'uma'uluta, feohi pea mo e fengaue'aki fakataha 'o mahino ai kiate kimautolu 'oku tokangaekina kimautolu neongo 'emau li'ekina, mo ma'oma'onganoa.
- 2) 'Oku ongo vivili 'aupito kiate kimautolu 'a e fokotu'utu'u ko'eni he 'oku mau tui ta'e toe veiveiua 'oku ne to'o ai 'a 'emau totonu kemau fili hamau fakafofonga kene fakafofonga'i kimautolu.
- 3) Neongo 'emau mama'o 'i he tu'unga fakasiokalafi ka 'oku mau tui 'oku mea'i 'e he feitu'u na mo e Hou'eiki ko e taha pe kimautolu 'a e kainga 'o 'Ene 'Afio mo Hou'eiki 'o e Fonua ' he 'ene pehee fakamolemole 'alaá kae fakakau ange mu'a kimautolu ke mau kau he lau pea maul au he kau.

'Oku mau fakatauange pe 'e angalelei 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki 'o e Fale kae fakaa'u atu homau le'o. 'Oku mau faka'apa'apa lahi atu mo 'emau 'amanaki lelei ki ha koloa 'e tō mei he Feitu'u na ke faka'ilonga'i 'aki 'a e kamata'anga 'o 'etau liliu fakapolitikale 'oku tau hanganaki ki ai.

Faka'apa'apa atu,

Sione Feingatau 'Iloa. (Fakamo'oni)
Fakafofonga Kakai 'oe Ongō Niua

'Eiki Nopele Tangipa (Fakamo'oni)
Fakafofonga Nopele Ongō Niua.

Kouli Kivalu mo e toko 94 kehe 'oku nau fakamo'oni 'i he Tohi Tangi ko'eni, mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō. Hou'eiki hangee ko e anga maheni 'oku mou mea'i pe ko e founa ia 'oku 'omai ki he Fale ni koe'uhi ke fai ha ngaue ki ai, pea 'oku ou tui mahalo 'oku tonu ke tukuhiho 'eni kihe Komiti Kakato. Ka 'oku 'iai ha me'a 'oku ke tokanga kiai pea hiki ho nima 'o hangee ko 'etau founa ko'eni 'i he Tohi Tu'utu'uni he 'oku 'ikai ko ha me'a ia...

'Ulitī Uata: Ko e fakamanatu pe 'e au 'a 'emau Tohi Tangi na'a kuo ta'omia ia 'i he Feitu'u na, fika 2, ke alea'i fakataha.

'Eiki Sea: 'E a'u atu kiai he 'oku ou lolotonga 'i he taimi ni ke teuteu ke hokohoko atu.

'Ulitī Uata: Koia, mālō.

'Eiki Sea: Fakafofonga Niua me'a mai.

Sione Feingatau 'Iloa: Tapu mo e Feitu'u na Sea, 'oku ou kole atu pe kihe Feitu'u na ke angalelei mu'a 'a e Feitu'u na kae tuku hifo 'a e Tohi Tangi ko'eni ki he Komiti Kakato.

'Eiki Sea: 'Oku 'iai ha pou pou ki hee? (Na'e pou pou'i) Mālō. Sai ke tukuhifo ia ke fai ai ha feme'a'aki, ka ko e'uhi ko e Tohi Tangi 'eni 'a e Kakai kuo a'u mai ki he Fale ni, 'oku nau fakahā mai ho nau loto ke mea'i 'e he Hou'eiki ni 'o fekau'aki mo 'enau fiema'u ki he teuteu ki he liliu faka politikale ka 'oku 'i he Fale ni pe 'a e ngaahi me'a kotoa ko'eni. 'Io, Kalake.

'Eiki Minisita Ngaue: 'Eiki Sea, kole atu pe ke kataki kae fakamā'ala'ala mai ange 'a e Tohi Tangi Fika 1. 'Aia 'oku 'ikai ke nau fie kau kinautolu ki he vahefonua Vava'u? 'a Niua? Ko 'enau tohi mai 'oku 'ikai ke nau fie kau ki hono fakapipiki kinautolu ki he vahefonua Vava'u?

'Eiki Sea: Ki'i me'a mai pe Fakafofonga Niua.

Sione Feingatau 'Iloa: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea, pehee ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea, pea 'oku ou tui pe 'oku haa mahino pe 'a e fofonga 'o e tohi 'oku 'ikai ke mau pou pou ke toe tanaki kinautolu ki ha feitu'u. Ka 'oku mau pou pou'i 'a e fokotu'u ko'eni 'a e Lipooti fika 2, option 2 ko ia, makehe aipe fakafofonga mei Niua.

'Eiki Sea: Mālō. Kalake lau mai.

Kalake: Tohi Tangi Fika 2/2010, fakahū mai katoa 'e he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Aho 16 'Epeleli, 2010

Ki he 'Eiki Sea,
Falealea 'o Tonga,
Nuku'alofa.

Tangata'eiki,

'Oku mau faka'apa'apa ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki memipa 'o e Falealea 'o Tonga kae 'ataa ke fai atu 'emau fakatangi ni.

Kuo mau onгона 'i he ngalu 'ea 'i ho'omou feme'a'aki 'i he Falealea ko kinautolu 'oku feta'utu'i 'i he 'Otu Mu'omu'a mo e 'Otu motu Lulunga 'o Ha'apai 'e vahe'i mai kinautolu ki 'Eua. 'E Hou'eiki 'oku hangee hano teuaki fakapoongi kinautolu pea 'oku mau makafokafo ho mau loto tu'a ni hono teu fakamavahe'i kinautolu pe motuhi mei he 'otu Ha'apai.

'Oku ongo faka'ofa mo'oni kiate kinautolu hono teketeke'i pehe'i holo kinautolu pea 'oku mau fakatangi atu ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki Falealea ke mou anga'ofa 'o si'i tuku pe kinautolu 'i he 'Otu Ha'apai ke mau fili pe hamau fakafofonga pea ke mau fili pe ma'a Ha'apai.

'Oku mau fakatauange 'e ongo ki ho'omou loto 'a 'emau tautapa 'oku mau fai atu.

Faka'apa'apa atu,

Fakamo'oni Hingoa ki ai 'a Hena Koloa mo e toko 155 kehe. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakafofonga Ha'apai kuo ke fiemalie ki he

'Uliti Uata: Mālō hono lau ka ko e kole atu pe mu'a ke tukuhifo ki he Komiti Kakato ke fai ha fenme'a'aki ki ai.

'Eiki Sea: Ko e me'a ia 'oku ou lea atu ai ke ke tokanga mai ko e 'uhinga he 'oku 'osi hono lau pea....'oku 'iai ha pou pou kihe fakafofonga Ha'apai? (ne pou pou) Mālō. 'Oku 'iai mo e 'u Tohi Tangi 'oku fekau'aki pe mo e 'u me'a ko'eni, ka 'oku ki'i lahi lahi pe ki he vahenga Kolomotu'a 'oku 'iai 'enau Tohi Tangi 'oku 'omai mo ia. Kaikehe, Hou'eiki 'oku 'i he kakai 'a e ngaahi me'a kotoa ke nau fanongo pea nau tangi mai ki he fale ni 'o fakahā mai ho nau loto, pea kene mea'i 'e he Hou'eiki pea mo e fale ni, 'Eiki Kovana me'a mai.

'Eiki Kovana Ha'apai: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou faka'apa'apa pe au ki ho'o tu'utu'uni 'aia kuo ke 'osi me'a 'aki ke tukuhifo 'a e Tohi Tangi, ko e palopalema pe 'eni na'e fa'a hoko 'i he kuo hili Sea, ka 'oku ou faka'ofa'ofa 'ia 'eku hanga hifo ki he ongo Tohi Tangi ko'eni, Niua mo Mu'omu'a mo Lulunga 'oku mei mata'i tohi tataua katoa pe, kau fakamo'oni ko'eni 'i he me'a ni, mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko e me'a 'oku fakatokanga'i mai 'e he 'Eiki Kovana Ha'apai, 'oku ne me'a mai 'aki ko e 'u fakamo'oni ko'eni 'i mui. Koe'uhi ko e palopalema ia na'e 'omai kihe Fale ni, pea 'oku meime'i vāvāofī, pea 'oku 'iai 'a e mo'oni 'a e 'Eiki Kovana, pea 'oku mou 'osi mea'i pe 'oku ou 'osi fakahoko atu pe.....

<001>

Taimi: 6.30 – 6.45 Po'uli.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea (hoko atu) Kimu'a, pea 'oku ou 'osi fo'i au 'i ho'omou fa'a fakakikihi mai ki he motu'a ni 'o fekau'aki mo e me'a ko'eni. Ka koe'uhi 'oku toe fakatokanga'i pe 'e he kau memipa, kae tautau tefito ki he me'a ko'eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Kovana. Ke mou fakatokanga'i ange kau Fakafofonga ke 'ai 'etau me'a ko ia ke pau mo mo'oni, hange ko ia 'oku fa'a me'a 'aki 'e he Fakafofonga Ha'apai. 'Oua 'e loi 'i Fale ni (hufanga he fakatapu) koe'uhi ko 'etau Fuakava ia he 'oku fiema'u ke mo'oni pea fakaha 'i he mo'oni mo e totonu. Ko e me'a 'oku hoko ki he 'etau me'a ko'eni kau Fakafofonga. Tau hoko atu.

'Uliti Uata: Sea, tau hoko atu 'etau ngaue. Ko 'eku fokotu'u atu ia Sea. Tau toe mole taimi he 'ai fakatonutonu mo e fakamo'oni he 'oku si'i 'ae taimi.

'Eiki Kovana Ha'apai: Ko e Tu'utu'uni 'a e Fale he ko e me'aa ko hono fa'a 'omai 'a e me'a loi ki he Fale ni. Kapau 'oku me'a pe 'a e Sea ia ke tuku hifo pea tuku hifo, kae'oua 'e 'omai'a e me'a loi.

‘Uliti Uata: ‘Oua te ke fa’a tu’u noa’ia koe ‘o poupou’i, lea noa’ia.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea: Fakafofonga, Fakafofonga. ‘Oku kehe ‘aupito ‘a e Fale Alea ia mo e Komiti Kakato. He ‘ikai ke ‘omai ‘a e to’onga ia mei he Komiti Kakato ‘o fai ’i Fale Alea ni. Ka lea pe ha tokotaha pea lea atu leva ‘a e Sea, pea ta’ofi ai. Tau hoko atu ‘etau ngaue kae’oua ‘e toe hook, kole atu ke ‘oua ‘e toe hoko he ‘oku mo’oni ‘a e ‘Eiki Kovana. Pea ko e me’a ‘e taha tuku ‘a e ‘ai fakavavevave mo e ‘ai me’a maumau taimi, he ‘oku ‘ikai ke fai tu’utu’uni ha taha ia. ‘A ia ko e motu’a ni ‘oku fai tu’utu’uni makatu’unga meiate kimoutolu ki he lelei taha ‘a e kakai ‘o e fonua. Ka tau hoko atu. Fakafofonga me’a mai he ‘oku lahi ‘a e me’a ‘oku mou fie me’a ki ai, ka tau hoko atu.

Samuela ‘Akilisi Pohiva: Ki’i lea atu pe he me’a ko eni pea toki fai pe ha’o tu’utu’uni.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea: Kou fakamalo atu ki he feitu’u na ki he tokoni mai ki he ‘etau ngaue. Tau hoko atu mu’a ka tau – Liliu ‘o Komiti Kakato.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Malo Hou’eiki. Mou fakama’ama’a atu. Fakatapu heni ki he Tokoni Palemia. Tapu atu ki he ongo ‘Eiki Kovana, mo e Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauni. Tapu atu ki he kau Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nopele, kae’uma’a ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Hange ko ia ‘oku mou mea’i ‘ko e ngaue e kuo tuku hifo ‘i he ‘etau ‘Asenita pe ki he ngaue koe ‘a e Komisoni ki he fakangatangata’anga. Pea na’a tau tutuku ‘anenai ko e me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala. ‘Eiki Minisita me’a mai.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Tapu mo e feitu’u na Sea, pea tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palemia. Fakatapu ki he memipa ’o e Hou’eiki ‘o e Komiti Kakato, kae ‘oatu ‘a e fakamalo ki he feitu’u na Sea ho’o ‘omai ke ‘inasi ‘a e finemotu’a ni, ki he feme’a’aki fakahisitolia ko eni ‘a ho Fale. Pea ‘i he taimi tatau pe Sea, kou tui pe pea ‘oku mou mea’i pe ka teu ki’i fakamanatu pe. Kou tui te mou ‘omi pe ‘a e ki’i faingamalie ko eni kiate au he ko e ‘inasi eni ‘o fafine ke ‘i ai hanau le’o ‘i he Fale ni, fekau’aki mo e kaveinga mafatukituki ko eni.

Sea, ‘i he ta’u uofulu tupu ‘o e kuohili, na’e muimui’i ma’u pe ‘e he finemotu’a ‘a e feme’a’aki ‘a e Fale ni. Pea muimui’i ‘i he Letio mo e TV mo e Nusipepa, ngaahi ngaue lahi na’e fai ‘e ho Fale ki he ‘evalusio ki he Temokalati. Pea ‘i he ngaahi ta’u ko ia, ko e le’o na’e hilio ’i he Fale ni ko Temokalati. ‘Aho mo e po, mahina mo e ta’u ko e le’o ia na’e hilio ‘i he Fale ni. Ko e le’o ia na’e chorus mai ki ai ‘a e fonua ni. Pea koe ‘aho ni mo ‘apongipongi ko e ngaahi houa tata tuku ia ’o e fasi ko eni ‘o e Temokalati ‘i he fonua ’o ‘Ene ’Afio.

Pea fononga mai ‘a e ‘evalusio fisifisimu’a ko eni pea tali ‘e ‘Ene ’Afio ke ne tukuange mai hono Mafai ‘o ‘oatu ki he nima’o e Tonga kotoa, kotoa mei Niua mo ‘Eua ’o a’u mai ki Tonga ni kotoa. Ko ia ai, ‘oku fie fakahoko ‘e he finemotu’a ni pea kau ai pe mo si’i kaunga fafine ‘a e fakafeta’i ki he’Otua, fakafeta’i ki he feitu’u na ‘Eiki Sea pea moe Faleni ‘i he ‘aho ni. Malo e ‘ofa kae a’usia ‘a e Temokalati ‘a ‘ene Misi na’e fai talu meia Tupou I. Makatu’unga ai Sea, ‘a e fokoutua atu pe ‘a e finemotu’a ko eni ‘i heni ‘i homou Fale ‘Eiki ni. ‘Aho ni mo e ni’ihi ‘o e

ngaahi 'aho 'o e uike kuo 'osi. Fakaongo hoto telinga tu'a pe 'oku toe mahe'a mai 'a e Temokalati.

Sea, ne hange 'oku 'ikai ke kei 'i Fale ni 'a e Temokalati, he 'oku 'ikai ke toe fu'u loko 'asi hano 'ohake. Pea 'i he feme'a'aki ko eni 'i he vahevahe ko eni 'o e ngaahi Fai'anga Fili. Ko e 'uluaki mo e poutuliki eni 'o e Temokalati, ko e ngaahi Vahenga Fili. Ke fili pe 'e 1 'a e Tonga kotoa pea ke potupotu tatau 'a e ngaahi Vahenga Fili.

'Eiki Sea, mo e Hou'eiki 'o e Fale 'eiki ni. Kuopau ke tu'u 'a e Temokalati he ko e poutuliki ia 'e punou ki ai 'a Temokalati, 'e punou ki ai 'a Siokalafi. 'Isa! Kuo 'osi punou ki ai 'a Siaoisi Tupou V. Ko ia ai, 'oku fai 'a e hoha'a he ko e ngaahi fakamatala koe 'a e mahu'inga 'o e Temokalati. 'Oku tonu pasika. 'Oku tau ongo'i kakato. Ko e fakamatala koe 'o e tukua'u 'o e Hisitolia 'i hoto ki'i feitu'u mo 'ete fili mei ai. Tonu pasika. He ko e me'a ia na'a tau anga ki ai mo tau fononga mai ai. Ka 'i he 'aho ni kuo fokotu'u 'i ho Fale 'a e fetu'u ngingila fo'ou ke hanga ki ai 'a e fonua. Pea he 'ikai ke punou 'a Temokalati kia Siokalafi. Ko 'ene punou pe 'a Temokalati kia Siokalafi kuo monuka 'a e Misi 'a Tupou mo e Fonua, ke pule'i 'a e fonua ni 'e he kakai.

Ko hono fekau pe 'a Temokalati ke punou ki he Temokalafi kuo monuka 'a e 'ofa na'e tuku mai 'e he 'Ene'Afio. Ko ia ai Hou'eiki pea 'oku ou kau mo e ni'ihii homou kakai tokolahi. 'Oku 'ikai toe veiveiua 'a si'emau mamata clear cut ko Temokalati 'a e fetu'utaki he ko e poumaama ia. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fakamanatu 'e kau atu 'i he fakahoha'a ko eni Sea. 'Oku ou 'ofa atu ki he Fakafofonga mei Niua. Kou 'ofa atu ki he Fakafofonga mei Vava'u. 'Ofa atu ki he Fakafofonga mei 'Eua. He ko e fasi 'oku mou me'a 'aki mai, he ko e fasi 'oku tau maheni 'aki kotoa. Ko e fasi 'oku uhu, ka ko e kolee 'omi, 'omi mu'a he 'aho ni homou ivi mo e mafai ke fokotu'u 'a Temokalati ke malava. 'Omi mu'a ho'omou poupou, 'omi mu'a ho'omou mahu'inga 'ia ke tu'u 'a Temokalati. Ko ia....

'Etuete Lavulavu: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea 'oe Komiti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Minisita.

'Etuete Lavulavu: Tapu mo e Sea. Tapu ki he 'Eiki Minisita mo e Hou'eiki Memipa 'o e Komiti, pea 'oku 'oatu 'eku faka'apa'apa ki he 'Eiki Minisita. Ko 'eku fakatonutonu 'oku malava pe 'a e Temokalati ia kae'oua 'e pehe'i 'a e Founa Fili. 'Oua 'e pehe'i 'a e vahevahe ka 'e malava pe ia 'i Ha'amoia. Ko Ha'amoia ia 'oku First Past the Post pea to e Block Vote. 'Oku malava pe ia ka 'oku 'ikai 'uhinga 'a e Temokalati ke tau pehe'i kotoa 'a e ngaahi vahe vahe ko ia

'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala: Sea, kou fakamalo atu ki he fakatonutonu. Malo 'aupito kau lava hoko atu. 'Oku 'ikai ke toe veiveiua Sea 'a e pau ke tu'u 'a Temokalati, 'oua 'e toe punou ki ha me'a. 'Oku 'ikai ke toe veivei ua ia.

‘Uliti Uata: Ki’i fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ‘Eiki Minisita.

‘Uliti Uata: Ko u kole pe ki he lave ‘a e ‘Eiki Minisita ki he me’a ko e Temokalati. Pea ‘oku ‘ikai ke punou ‘a e Temokalati ki he Siokalafi. Ko ‘eku fakamanatu atu kiate koe ko e Temokalati – Ko e Pule’anga ‘a e Kakai, Fokotu’u ‘e he Kakai, ma’a e Kakai. Ko e vahevahe 17 ko ena ‘oku ke malanga’i mai, na’e ‘ikai ke mau kau ai, na’e ‘ikai ke mau lotu ki ai, he ko e fai pe ‘emoutolu.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Sea, kou kole atu ki he ’ene fakatonutonu.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Tapu mo e feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu ki he Hou’eiki Memipa ‘o e Fale. ‘Oku ta’emo’oni ’ene fakatonutonu he na’e ‘osi tali ‘e he Fale ‘a e 17. Pea ‘oku ou kole atu ‘a e ngaahi houa pelepelengesi eni ma’a e fonua.

‘Uliti Uata: Tapu mo e Sea. Ko e me’a koe na’a ke pehe na’e paasi mei Fale ni. Na’e ‘ikai paasi ia mei ha Pule’anga Fakatemokalati. Na’e paasi mei ha Pule’anga na’e ta’epalanisi.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisita.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Ko ‘eku fakatonutonu ‘oku pehe ni, pea na’e te’eki set ha criteria ‘e he Fale ke ngofua ke paasi ‘e he Pule’anga lanu pulu, pea tapu ke paasi ‘e he Pule’anga lanumata. Pule’anga ko eni ‘oku tu’u. Ko ia ’oku ha’ana ’a e fatongia ko ia. Kou kole fakamolemole atu ki he taha ‘o e kau Fakafofonga fuoloa taha ‘o e Fale ni. ‘Omi mu’a ho’o lotu lelei kae feinga pe, tau feinga pe. ‘Omi mu’a ho’o lotu ‘ofa ke ta tukuange ‘a e Temokalati he na’a ke kau (tapu ange mo e Fale) hono pupuha’i. ‘Omi a mu’a ke ne a’usia hono houa. Sea, kau ki’i foki atu ki he Fakafofonga Niua. Pea kou mahino’i ‘a e me’a ‘oku vivili mai ki ai ‘a e ongo Fakafofonga. Kapau he ‘ikai ha Fakafofonga ia ‘o Niua. Fakapo ee pe ‘e fefe ‘a Tokelau mama’o, kae ‘ikai ha Fakafofonga mavahe.

Sea, mo e Hou’eiki ‘o e fonua. ‘Oku malave ‘a e me’a koe na’e me’a mai ‘aki ‘e he Fakafofonga. Ka ko eni ‘e Fakafofonga. Kuo ‘osi mateuteu atu ki ai ‘a e Pule’anga ‘a ‘Ene ’Afiu. ‘Oku ke mea’i ‘oku lolotonga lele ’a e Polokalama makehe ki he development ‘a e Ongo Niua. Ko e Polokalama ko ia ‘oku ‘amanaki ke clean energy ‘a Niua ia, kimu’a ‘ia kitautolu katoa. ‘E mu’omu’a ia ‘iate kitautolu. Kuo ‘osi maau hono Mape, maau hono funding. ‘Oku ‘amanaki ke fokotu’u ‘i Niuatoputapu ‘a e founa ke ‘ohake ‘aki ‘a e vai, taki ki he mo’unga pea mei ai ke ngaue’i ‘a e freezers, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ‘amanaki ke ‘i ai ‘a e vaka ke lele pe mei Vava’u ki Niua, pea ‘oku ‘oku ‘osi maau. ‘Oku ‘amanaki ke develop ‘i Niuafo’ou ‘a e to laimi koe’uhi he koe product ko ia ‘oku low quantity. Mou me’a, me’a lelei pe he ‘oku te’eki ai ke li’ekina kimoutolu, ‘e he Pule’anga. He ‘ikai ha me’a te ne li’ekina ‘e he Pule’anga ha fo’i ‘one’one ‘i he ‘Otu Tonga ni.

<002>

Taimi : 6.40 - 6.55 Po'uli.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : (Hoko atu) He na'e taa e uho 'o e Olovaha ke ne fakama'opo'opo mo ne fakamo'ui.

'Etuete Lavulavu : Sea, ki'i fakatonutonu atu.

'Eiki Sea K/Kakato : Ko e ki'i fakatonutonu, 'Eiki Minisita. Me'a mai Fakafofonga 'o Vava'u.

'Etuete Lavulavu : Ko e fakatonutonu atu pe he 'oku me'a mai ia he me'a faka'ikonomika mo e tokoni'i 'o Niua. Ko e poini e vahevahe ia ko eni, ke nofo 'a e Fakafofonga mo hono kakai na'a ne fili. Ko e poini ia.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Sea fakamalo atu ki he tokoni ko ena 'a e Fakafofonga Vava'u, ki he Ongong Niua. 'Oku ou tui 'oku te ma'u e fiefia he 'omi e tokoni. Ka ko 'eni. 'Oua 'e ngaue'aki a Niua ke ne fakapoongi e Temokalati. 'Oua 'e ngaue'aki a Niua ke ne 'ufi'ufi e Temokalati, 'a Tupou V mei he fonua ni. 'Oua 'e ngaue'aki a Niua ki ai. Pea fakamolemole, kuo u ngututamulea telia mo e Hou'eiki 'o Niua. Ka kuo u fanongo, fanongo, pea kuo u ongo'i 'eau kuo 'omi a Niua ke ne maumau'i 'a e Temokalati, na'a mou, hufanga he fakatapu, too pupuha he Fale ni hono feinga'i, pea ko e mokoi ia 'o Ha'amohefo. Ko ia ai, Fakafofonga Niua, ko e hili eni te u toe tokoni atu ke 'oatu 'a e 'u fakamatala kakato hei'ilo na'a ne hanga 'o tokonia 'a ho'o mahino'i 'a e punou 'a Siokalafi kia Temokalati, telia e kaha'u.

Sea, kau afe atuki he me'a hono hoko. 'I he feme'a'aki kuo fai, Sea, 'oku meimei ke tau ngaue'aki 'a e me'a mahino 'a e Fakafofonga Vava'u, meimei senisenitaa pe ia 'i he Fili 'a e kakai, mo hono ngahi faaliunga. Ko 'eku fakamanatu pe, ko e faka-Vahefonua ko e fatongia ia e Hou'eiki Nopele. Faka-vahenga fili 'akoe mo au, Faka-Vahefonua 'a Hou'eiki Nopele. Ko e ngaahi me'a ko ee 'oku te fiema'u ke ha'u ki he faka-Vahefonua, 'e fou mai ia he Hou'eiki Nopele. Ko e toki mahino mahu'inga 'aupito taha eni ki he me'a mai 'a e fonua. He ko 'eni Hou'eiki, 'a e

'Etuete Lavulavu : Sea, ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea K/Kakato : Ko e fakatonutonu, 'Eiki Minisita.

'Etuete Lavulavu : Tapu pea mo e Sea, pea 'oku ou faka'apa'apa atu ki he 'Eiki Minisita. Ko 'ene me'a mai ko eni 'oku faka-Vahefonua e Hou'eiki Nopele, he'ikai ke tali ia 'e he kakai, koe'uhi he 'e ikai ke tali 'e he kakai ke nau pu'i he Hou'eiki Nopele. Ko e 'uhinga ia ke pu'i, 'alu 'o 'ai e, 'alu 'o 'ai e. He'ikai ke tali ia 'e he kakai. Malo Sea.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Sea, 'oku ou fakatonutonu atu. 'Oku ta'emo'oni e me'a 'a e Fakafofonga. 'Oku tala 'e he lipooti 'a e Komisoni ki he Fakalelei Faka-Politikale, 'oku 'ofeina moutolu 'e he kakai. Pea 'oua na'a hanga 'e ha taha 'ia kimautolu 'o maumau'i ia. Mou me'a lelei pea mou me'a tau'ataina, he ko e lekooti tau'ataina e 'a e Komisoni.

‘Etuatē Lavulavu : Sea fakatonutonu.

‘Eiki Sea K/Kakato : Ko e toe fakatonutonu e ‘e taha, ‘Eiki Minisita.

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Lelei.

‘Etuatē Lavulavu : ‘Eiki Sea, ‘oku ou faka’apa’apa lahi, Sea, ki he ‘Eiki Minisita. Ko hono ‘uhinga ‘oku ou talaatu ai ‘oku ‘ikai ke tali ‘e he kakai, he ‘ikai ke loto e ‘Eiki Nopele ia ke kolosi ia he tofi’a ha ‘eiki Nopele kehe. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou talaatu ai ‘e faingata’a. Pea ‘oku ‘ikai ke loto e ki ai e kakai, he ‘oku nau loto kinautolu ke nau hiki e Nopele ki ‘olunga. He ‘ikai ke nau o atu ‘o talatalaatu ke ‘omai ha me’a ke nau kai. He ‘ikai ke pu’i e kakai he Nopele. Tapu ia he’etau nofo. Tapu ‘aupito ‘aupito ke pu’i e kakai he Nopele, he te tau faka’apa’apa’i. Ko e founa ko eni, te tau pu’i ‘ia nautolu. Mou o ‘o ‘ai e, mou o ‘o ‘ai e.

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Sea, fakatonutonu atu. Kataki a Fakafofonga ‘o faka’apa’apa’i e Fale ni.

‘Eiki Sea K/Kakato : Me’a mai ‘Eiki Minisita. Ko e ngaue ena ia ‘a’aku ‘oku ke fai, ‘Eiki Minisita.

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : ‘Oku mou lolotonga me’a faka-Vahefonua he taimi ni. Ko e me’a ko ee ‘oku ne me’a’aki mai, ‘oku ‘ikai ke mo’oni ia. ‘Oku mou lolotonga me’a faka-Vahefonua. Pea ko ia ‘a e kei hoko atu ki he kaha’u. ‘A ia ko e tefito’i poini ‘eku fakaahoha’a, Sea, ke mahino’i ‘oku ma’opo’opo e palani. Ko Kakai ‘a e faka-vahenga fili. Ko Hou’eiki ‘a e faka-Vahefonua. Mou me’a mai ki he tu’utai ‘a e fa’u. Mou me’a mai ki he’ene kaukau, ‘oku ne faalute kakato ‘a e fonua. Mahu’inga ‘aupito ‘aupito ia, Sea, pea ‘oku mahu’inga ke me’a mai e kakai, ko e mape totonu eni. Kokitautolu, ‘a e ngaahi faka-vahenga fili, ko Hou’eiki ‘a e faka-Vahefonua, pea mo hono ngaahi ouau. Pea ‘oku palanisi ‘aupito ia, Sea.

Kuo u lele ‘anenai he malooloo, Sea, ‘oku ‘omai e tokanga ke fakafoki mai mu’a a Temokalati ki loto ni.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sea ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea K/Kakato : Ko e fakatonutonu, ‘Eiki Minisita mei he Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu.

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Lelei.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sea, ko ‘eku fakatonutonu, fakatapu atu ki he Feitu’una mo Hou’eiki. ‘Oku me’a mai e Minisita ko eni ke ‘oua na’a punou e Temokalati ki he Siokalafi, mo ha toe me’a, ka ‘oku ou fokotu’u atu e me’a ko eni. ‘Oku lolotonga punou ‘etau feinga faka-Temokalati ko eni ki he vahevahe ki he anga ‘o e fili mo e fa’unga faka-Temokalati. He ‘oku fili pe ‘e he Hou’eiki Nopele ‘enau toko 9 mei he toko 33, kae fili ‘e he kakai e toko 17 mei he

toko 1 kilu. Sea, ko'eku fakatonutonu ia. 'Oku lolotonga punou 'a e Temokalati koeni ki he fa'unga vahevahe fakakalakalasi.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Fakatonutonu atu, Sea. Malo. Ko 'eku fakatonutonu, 'oku pehe ni, Sea. Koe'uhi ko e kakai, 'ihe lipooti 'a e Komisoni, na'a nau fakahaa mai he'ikai ke nau fiema'u ke ue'i 'a e me'a 'e ua. Ko 'Ene 'Afio mo e Hou'eiki Nopele. Fakafofonga, ko e Temokalati ia. Ko e temokalati ia na'a ne hanga ko ee 'o 'omi hono le'o ki he me'a ko eni 'oku fai atu ai 'eku fakahoha'a.

'Uliti Uata : Sea, fakatonutonu. Ko e fakatonutonu, ko e kakai ko eni 'oku mau Fakafofonga'i na'a mau 'ai 'enau fakahaa loto. Pea ko honau loto, 'oua 'e toe ue'i e Hou'eiki Nopele, tukuange 'enau toko 9, kae tukuange ki he kakai ke nau fili kinautolu. Ko e me'a ia, loto ia e kakai.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Malo 'aupito Fakafofonga. Ko ho'o me'a mai 'oku ta talanoa tatau pe. 'Oku 'ikai ke ta kehekehe. Ko e loto ia e kakai he lipooti 'a e Komisoni, pea mo e Temokalati. Ko hono 'uhinga ia, 'i he 'eu kotokotoa 'o e 'otu Tonga. Lipooti 'a e Komisoni, fiema'u ke hilio e Temokalati, pea ke tau mafua koeha 'a e ngaahi ongo'i 'efi'efihia ke fakahoko e Temokalati. Ko ho fatongia ia, ko hoku fatongia ia. Na'e me'a'aki 'e he 'Eiki Tokoni Palemia 'anenai. He 'oku toe 'iai ha foaki 'e lahiange, 'ihe foaki 'e he 'Ene 'Afio 'a hono mafaa. Kapau kuo ne lava 'eia 'o foaki 'a hono mafai. Kole atu Hou'eiki, me'a mai, tokoni mai, pea pehee me'a mai e Hou'eiki 'o e fonua. Tau lava mu'a 'ekitautolu 'i hotau levolo, hono fuesia 'a e ngahi me'a ko eni kae tukuange 'a e Temokalati ke hoko 'o mo'oni.

Samuela 'Akilisi Pohiva : Ko e toe ki'i fakatonutonu eni 'e taha e, kataki.

'Eiki Sea K/Kakato : Ko e fakatonutonu eni 'e taha, 'Eiki Minisita.

Samuela 'Akilisi Pohiva : 'Oku ou fie fakatonutonu heni, pea 'oku ou faka'amu ke tohi'i matalalahi. KO E ME'A 'OKU 'ILOA AI A SIAOSI TUPOU I, KO 'ENE FAKAFOKI MAI E MAFAI E KAKAI, 'OKU 'IKAI KO HA'ANE FOAKI. KO 'ENE FAKAFOKI MAI PE 'ANA IA 'A E MAFAI PE IA 'O E KAKAI NA'E FOAKI 'E HE 'OTUA MAFIMAFI.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Fakatonutonu atu, Sea.

'Eiki Sea K/Kakato : Ko e fakatonutonu eni e taha. Me'a mai 'Eiki Minisita.

'Eiki M/Ma'u'anga Fakamatala : Tapu mo e Sea, tapu mo e Fale. Kohai na'e 'iai kimu'a, ke tau pehee ko ee 'oku fai ai e fakafoki? Ko 'ete fakafoki ha me'a na'e elsewhere, pea toki 'omai ke te fakafoki. Kae lolotonga na'e 'iai pe, hala e kalama ko ena ko e fakafoki. Tonu e kalama ko e fakafoki. Ko hono hingoa totonu ia, ko e Foaki.

Ko e faka'osi, Sea, te u lave ki Pouono. Ko e ngaahi makatuliki eni 'o e fonua ke tau faaki ki ai he houa ko 'eni. Ko e fakataha 'a 'Ene 'Afio na'e fai ki Pouono 'i Neiafu, Vava'u. 'i Sune, 'o e ta'u 1874. Ko e fakataha anga maheni pe ia 'a e Tu'i, mo e Hou'eiki, mo e kakai e fonua. Pea 'i he too folofola ko ee 'a Tupou I ai, 'aki 'a 'Ene tali, ko e taimi ko ee kuo hoko ai 'o

Kalisitiane, pea ne ongo'i leva ko 'etau ouau faka-Tonga ko e 'ange 'etau leleitaha ki he tumutumu. Ongoi 'e he 'Ene 'Afio, ta koaa 'oku 'i ai e tumutumu 'o e 'univeesi, ko Sihova., pea kau ai a Tonga. Ko hono 'uhinga ia na'e foaki ai 'e he 'Ene 'Afio a Tonga ni ki he 'Otua. Na'e 'ikai ha'ane fekau'aki 'ana mo e Politiki. Na'a ne foaki ia 'eia, ko e best expression ia 'o e kilimi 'o e anga faka-Tonga, ko e 'ave 'ete leleitaha ki hoto 'Eiki. Pea 'oku mou mea'i pe. 'i he fakataha ko ia 'i Pouono, na'e 'osi 'a e lotu 'a e Tu'i, pea ne 'ohake e kelekele. Na'e toe fakamo'oni pepa tohi 'a e Hou'eiki 'o Vava'u. Ko e took 72 na'e fakamo'oni 'iai. Ko e fakamo'oni ko eni, Sea, mo e Fale Alea mo e Hou'eiki 'o e fonua, ko e fakamo'oni ia 'o e foaki. He ko e ola 'o e fakamo'oni ko ia, ko e luva 'e Tupou I 'a hono mafai Konisitutone 'i he 1875, pea luva 'e he Hou'eiki honau kelekele, pea fokotu'u 'i Tonga ni. Ko e fonua pe eni 'i mamani 'oku hoko 'a e kelekele ko e Land-Right. Mou me'a mai ki he ngaahi fu'u ngaue kafakafa ko ia. Ko hono 'uhinga ia 'oku me'a ai e Hou'eiki ko ee hee. Pea 'iai leva 'enau kovinanite. 'E 'ikai, pea 'ikai ke 'eke ha compensation 'i ha kuonga. 'Oku kei tauhi pe ia he kovinanite koia. Ko hono 'uhinga ia, Sea, 'i he 'aho ni, 'oku fai e ki'i fakahoha'a. Ko e ki'i me'a ko ee 'oku toe ke ta fai. Mou me'a mai ki hono ngaue'i e fonua ni. Ko e fanga ki'i me'a 'oku toe ke ta 'ai, ko e fanga ki'i loo. Ko ia ai, 'oku ou 'oatu e fakahoha'a, Sea. 'Oatu 'eku kole fakamaatoato ki homau kaunga-Fakafofonga. Fakamolemole ko ho houa eni. Mafao mai ho nima foaki. 'Oua 'e mafao mai ho nima ko ee, ta'ofi.

'Oku ou manatu'i 'eku fa'a kole visa mo e kau Tonga 'i 'Aositelelia. 'Oku a'u 'o 'ikai ke toe 'i ai ha setesi ki he Immigration, pea lele atu. Ko e fakamatla mai ko ee 'e he Pule Immigration, ko e lea eni na'e fai. Tangata'eiki, fakamolemole. 'Omi mu'a ho mafai ke ke 'io. Kuo u fiu au he fetaulaki mo e mafai ke 'ikai. Ko e mafai ia 'oku ou kole atu he 'aho ni, ki he Hou'eiki fakafofonga e Kakai. 'Omi mu'a homou mafai ke tanu e fu'u 'akau temokalati ko eni 'oku 'iho nima 'i ho kuonga. Fakamalo 'aupito atu Sea, 'i he ma'u faingamalie.

'Eiki Sea K/Kakato : Malo 'aupito, 'Eiki Minisita. Me'a mai e Fika 2 'o Tongatapu. 'Osi pe ia pea me'a mai e 'Eiki Minisita Lao. Tau hoko atu leva ki he Kau Fakafofonga e Kakai.

'Isileli Pulu : Malo Sea. Sea, kuo u kole ke u hufanga pe he fakatapu kuo 'osi hono aofaki, kae fai atu pe ha toe fakamanatu 'o 'emau fokotu'u. 'A ia 'oku mau poupou'i 'a e fokotu'u hono 2, Sea. Kimu'a ke u a'u ki hono lelei 'o e founa pe ko e option hono 2 na'e 'omai 'e he Komisoni, Sea, 'oku ou loto ke u ki'i foki si'i ki he ongo fo'i fokotu'u mahu'inga e ua na'a tau alea'i ia 'i he poo 17 mi e 18 'o Tisema. 2009. Ko e Fokotu'u hono 65, 'a ia na'e pehee ai. 'E tali 'e he Fale. 'e fokotu'u ha Komisoni Tau'ataina ki he Fili Fale Alea, pea na'e tanaki atu. 'e fokotu'u foki mo ha Komisoni ki he ngaahi ngatangata'anga 'o e Vahenga Fili pe Boundaries Commission. 'Osi tali ia, Sea. 'A eni ia na'a nau hanga 'o 'omai 'a e fokotu'u ko eni pe ko e 'u option ko eni, Sea. Ko e fokotu'u leva hono ua, 'a ee ko ee na'e mahu'inga 'aupito, ko e fokotu'u hono 72. Ko e fokotu'u ko eni na'e 'omai e tefito'i fokotu'u, ko e toko lahi 'a e Fakafofonga e Kakai, 'e toko 9 'a Tongatapu, 3 'a Vava'u, 2 'a Ha'apai, pea taki 1 'a 'Eua mo Niua Toputapu mo Niuafo'ou. 'Oku haa eni 'i he peesi 73 'o e lipooti 'a e Komisoni.

Sea, na'e fai hono alea'i, Sea, 'a e fokotu'u ko eni, pea taki taha fusi 'ene fika ke 'alu ki 'olunga. Pea na'e mahino pe ia he 'ikai ke a'u ki he aofangatuku, Sea. Pea ko e aofangatuku leva na'e tu'utu'uni e Fale ke fakahoko. Ko hono fakalea eni. Ke tuku ki he Komisoni fai'anga Fili, pe Boundaries Commission, pea mo e Komisoni Lesisita Fili, Electoral Commission, ke fai hano

fakalelei'i 'a e lesisita fili pea mo fai 'a e vahevahe ki he fai'anga fili. Ko e fokotu'u ia na'e 'ave mei heni, Sea. Pea na'a mau tukulolo e ngaahi me'a kehekehe, ka mau tali ki he ongo fo'i fokotu'u ko eni. Sea, 'i he a'u mai ko eni ki he 'omi e lipooti ko eni 'a e Komisoni, nau 'omi leva 'a e ngaahi fokotu'u 'e 3, pe ko e founga ngaue 'e 3, 'o faka'ali'ali mai ki ate kitautolu.

Pea te u kamata 'i he fokotu'u 1. Ko e founga ko eni 'oku vahevahe ai 'a e ngaahi vahenga fili 'e 12 'o anga pehe ni. Ko Tongatapu ko e 12. Ko Vava'u ko e 2. Ha'apai, ko e 1. Pea toki 'omi leva e fo'; I 2 'o fakataha'i ai a Niua mo Vava'u, pea ko e fo'i fai'anga fili e taha, ko hono fakataha'i ia 'a 'Eua mo Ha'apai. Ko e founga hono 2, Sea, 'oku pehe ni ia. Ko Tongatapu, ko e 10, vava'u, ko e 3, Ha'apai ko e 2, 'Eua ko e 1, pea ko Niua, fai'anga fili e 1. Ka 'oku kei ma'u pe 'a e fika ko e 17. Pea ko e founga leva hono 3, 'oku 'ikaike fu'u faikehekehe ia pea mo e founga hono 2. Kei 10 pe a Tongatapu, 3 a vava'u, Ha'apai ko e 2, 'Eua ko e 1, pea Niua ko e 1. 'a ia 'oku poupou'i 'e he 2 mo e 3, ke 'iai ha Sea mavahe 'o 'Eua pea mo Niua. Sea, he'ikai ke u fu'u foki 'o loloa, te u 'alu hangatonu pe, meimei ki he fokotu'u mai ko ee 'a e Komisoni, pea pehee ki he'enu aofangatuku, pea mo 'enu fokotu'u ko ee ki he Tu'i. Pea 'e meimei ke u hanga 'o to'o hangatonu pe, mei he kouti ko ee 'a eek o ee na'e 'omai 'i he lipooti, Sea.

Ko e fokotu'u 'a e Komisoni 'o fakatatau mo e founga 1, pea 'oku haa eni 'i he peesi 36, 'o e lipooti faka-Tonga. 'Aitema hono 15, ko e fokotu'u 'a e Komisoni. Ko e lave eni 'a e Komisoni 'o fekau'aki pea mo e founga 1. Na'e pehe ni. 'i he 15.1. 'E Ho'o 'Afio. Kuo mau vakai'i 'a e founga taki taha, pea mau fekumi kihe founga 'oku makatu'unga totonu, malava ke toutou ngaue'aki, pea malohi 'a hono pouaki. Ne mau kumi ki he founga 'e malava ke fakahoko ki he Pule'anga Faka-Tu'i 'o tonga, 'a ia 'oku 'ilo ngofua mo tolonga 'a hono ola, 'o pehee. Ki he ngatangata'anga tem au taukapo'i.

Na'e hoko hifo ai pe ki he 'aitema hono 15.2, 'enu pehee, ko e founga 1. Neongo 'a e ngaahi me'a ko ee 'i 'olunga, na'a nau pehee, ko e tu'unga ko ia, 'a e founga 1, 'e malava ke ngaue'aki 'ihe fonua 'oku fonua kakato, pe 'e taha, moe kakai 'ku 'ulungaaanga tatau, mo e vahevahe tatau 'enu nofo 'ihe fonua ko ia. 'i he'emaui tui, ko e tu'utu'uni ngaue koeni, 'a e founga 1, 'oku 'ikaike taau ke fakahoko 'i ha fonua motu si'isi'i, 'a ia 'oku 'ikaike vahevahe tatau 'a e nofo 'a e kakai, 'ihe fonua pea mo e tahi 'oku 'elia lahi.

Na'e hoko atu 'a 'enu hanga 'o 'omi 'a 'enu poupou, 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e founga 1, Sea. 'Okuk haa ia 'ihe peesi 37, pea 'oku 'i ai e ngaahi bullet point ai 'oku pehe ni. Bullet point 1, ko e – 'i he founga koeni, ko e ngaahi vahenga fili 'oku ikai ke hohoatatau, movetevete, pea 'ikai ke hokohoko lelei, peamatu'aki faingata'a ke fakakau kiai 'a e ngaahi kulupu fehokotaki'anga, tupu mei he tukufakaholo, faka-famili, faka-kolo, mo e faka-siasi. 'i he Bullet Point hono 2, 'oku pehee mai. Ko e founga ko eni 'e faingata'a ke a'usia e taumu'a 'o e hohoatatau, koe'uhi ko e 'ikaike ma'u 'a e tali ui 'i he faingata'a'ia 'a e kakai ke nau fakafe'iloaki mo fetu'utaki ki he'enu Fakafonga. Sea, 'i he Bullet Point hono 4, 'oku nau hanga 'o 'omi ai e fo'i veesi fakamuimui. Te u hanga 'o lau atu pe heni. 'E 'ikai ke poupou eni 'i he uopuangataha 'oku finangalo ki ai 'a Ho'o 'Afio. Ma'a lahi mo'oni, Sea. 'Oku nau hanga leva 'o toe 'oatu mo e fo'i veesi ko eni, 'i he 'aitema 15.3 'oku pehe ni. 'E Ho'o 'afio. 'Oku 'ikai ke mau fokotu'u atu 'a e founga 1. Ko 'ene finite ia 'a e 'uluaki, Sea.

‘Eiki Sea K/Kakato : ‘E Fakafofonga, te tau ki’i matolo ai ha ki’i miniti ka tau toki foki mai. Tau ki’itolo e Komiti he miniti e 15.

(MALOLO MINITI E 15).

<003>

Taimi : 7:45 – 8:00 Po’uli.

Satini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato. (*‘Eiki Nopele Lasike*)

‘E/Sea Komiti Kakato: Malo e laumalie ‘a e ‘Eiki Tokoni Palemia, Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauni, Hou’eiki Fakafofonga Nopele pea pehee ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Tau kei hokoatu pe foki ‘a ‘etau alea ki he Lipooti ko eni ‘a e Komisoni fekau’aki pea mo e ngaahi Ngatangata’anga. ‘I he ‘etau malolo ko ia ‘anenai ‘oku kei me’a ‘a e Fakafofonga Fika 2 ko ia ‘o Tongatapu. Me’a mai ‘a e Fakafofonga Fika 2 ‘o Tongatapu.

‘Isileli Pulu: Malo ‘Eiki Sea. Na’a ku lolotonga fakamalanga foki ‘anenai he fika 1 pea mo hono vaivai’anga ‘a hono tuhu’I mai totonu he Lipooti. Na’a ku kamata a’u mai ki he Lipooti ko ia hono ua. Te u a’u mai ai leva ‘Eiki Sea ki he Lipooti hono 3 ko e ‘uhinga he ‘oku ‘iai ‘a ‘ena fekau’aki vaofi pea mo e Lipooti hono 2 neongo ‘oku ‘iai ‘a e ki’I founa. Ko e me’a ‘oku sai taha ‘Eiki Sea he ‘oku hanga pe ‘e he Komisoni ‘o toe ‘omai pe ‘a e vaivai’anga ‘o e founa hono 3 pea ‘oku ha eni he peesi 38, Item 15.3 pea ‘oku pehe ai: Na’e ‘ikai ke mau fimalie ki he founa ko ia hono 3. Ko e setesi ‘uluaki pe ‘Eiki Sea pea te u ngata ai he kuo ‘osi mahino. ‘Oku ‘ikai ke ‘iai ha fu’u fakamatala lahi ia ki he founa hono tolu he ‘oku ‘ikai ke toe kehekehe ia pea mo e founa hono ua.

‘Eiki Sea, ‘oku ‘iai ‘a e ki’I konga makehe heni pea ‘oku ou ‘ohake pe ke u fakamalanga pea na’a ku fakatokanga’I ‘anenai ‘a e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga Niua. Na’e fe’unga tonu ‘e ne fakamalanga pea mo ‘eku vakai hifo ki he peesi 31 Item 10 pea ‘oku fekau’aki eni pea mo e Ongo Niua Ngaahi tu’unga makehe. ‘I he Item 10.2 ‘oku pehe ai he konga kimui ’o e setesi ‘oku pehe: ..Ko e kakai eni ‘oku nau makehe pea ‘oku vamama’o ‘aupito ‘a ‘enau nofo. Kuo ‘iai ‘a honau Fakafofonga Kakai pea mo honau Fakafofonga Nopele pea ‘oku fakahisitolia. ‘I he ‘emau alelea pea mo e kakai na’e ‘iai ‘a e pou pou lahi ke tauhi ‘a e Fakafofonga Kakai ma’ae Ongo Niua. Ko e konga ai ‘oku mahu’inga taha, ke fakalelei’I eni ‘a e founa ko eni ‘aia ‘oku nau ‘omai he Item 10.3 ko hono vahe’I ha Sea ‘e taha ma’ae Ongo Niua he fili Fale Alea ‘uluaki ko ia he 2010. ‘E fakapapau’I ai ‘oku ‘iai ‘a ‘enau Fakafofonga Kakai kenau ui ki ai ke tokoni kiate kinautolu kenau faka’ilonga’I ‘a e Vahenga Fili ‘e fakataha’I ki ai ‘a Niua he fili hoko mai.

‘Eiki Sea te u foki mai leva ki he fokotu’u pe ko e founa hono 2. ‘Oku kei lele pe eni ia he Item 15 ko e Fokotu’u ‘a e Komisoni. Na’a nau fokotu’u mai leva he Item 15.7 ...

‘E/Minisita Lao: ‘Eiki Sea kole ange pe ki he Fakafofonga ke ne lau mai mu’a ‘a e 10.3 ke ‘osi.

‘Isileli Pulu: ‘Oku ke ma’u ha tatau hena he ko ‘eku ‘eke pe?

‘E/Minisita Lao: ‘Oku ou kole pe ‘e au ia ke ke lau mai ke ‘osi ‘a e 10.3 ke me’a mai ki ai ‘a e kakai ‘o e fonua.

‘Isileli Pulu: Tuku mu’a ke ne toki lau mai ‘e ia ‘anai ka u tulituli au ia he ‘oku ou fie a’u au ia ki he poini. Ko ena ‘oku ‘iai ‘a ho’o copy pea ke toki me’a mai ‘anai kae lele mu’a ‘eku malanga.

‘E/Minisita Lao: Ko ‘eku ‘uhinga ‘Eiki Sea ke fakaha kakato e me’a ko ia ‘oku fakaha mai ‘e he Komisoni he ko e fanongo mai ko ia ‘a e kakai he taimi ni, ‘oku nau pehe ko e me’aa pe ena ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofonga ka ‘oku toe ‘iai pea mo e me’a ‘oku hokoatu. ‘Oku hange ko hono fakapipiki mai ‘a Niua ki ‘Eua koe’uhi ko hona kainga. Ko e me’a ia koe ‘oku ou ‘uhinga ki ai.

‘Isileli Pulu: ‘Eiki Sea, tuku mu’a ke toki fakamalanga mai ‘anai ka ko ho’o hanga ‘o fakalau mai ‘a e me’a ko ena he ko e ‘osi pe eni ‘e ‘iai ho faingamalie. ‘Eiki Sea te u foki mai ki he founa hono ua pea ‘oku ha eni he eni he ‘Item 15.7 ‘a ia ‘oku pehe ‘a hono fakalea: Ko e to’o hangatonu pe mei he tohi pea ‘oku pehee: Ko e founa hono 2, ‘oku makatu’unga mahino ‘o kehe ia mei he founa ‘uluaki pea ‘oku ‘alu hifo aipe ki lalo ki he founa hono 3. ‘Oku nau pou pou kakato ki he founa hono 2. ‘Eiki Sea ‘oku ha he Item 15.8 ‘a ‘enau hanga ‘o sivi ‘a e ngaahi founa pea ‘oku peheni. ‘I he ‘emau sivi’I ‘a e founa ko ia ‘a e founa hono 2 na’a mau a’usia ai .. pea nau hanga leva ‘o fakahokohoko hifo ai ‘a e poini ko eni. ‘Oku kau ai ‘a e pehe ki he poini hono 2, ko e founa eni ‘oku makatu’unga totonu falala’anga pea ‘oku malava ke toutou ngaue’aki. Ko e poini ia hono ua pea ko e 3. Ko e founa ‘oku ‘ilongofua pea mahino ‘a hono ngaue’aki ‘o e kaveinga. Ko e 4. Ko e founa eni ‘oku tolonga pea ‘ilo ngofua koe’uhi ‘oku totonu ‘a e Tu’utu’uni ‘oku fakahoko pea ‘e malava ke taukapo’I ka pau ‘oku sivisivi’I pea vakai’I ‘I ha Fakamaau’anga. ‘Oku a’u ee ki he Fakamaau’anga Sea ‘oku nau tuhu’I mai ‘e ola lelei ange ‘a e founa hono 2.

‘Eiki Sea he fakamuimui taha peesi tatau pe ‘oku toe pehee mai ai, ko e founa ko eni na’e tauhi ‘a e kolo, tofi’a, vahenga lolotonga, ‘o kakato ange ia he founa ‘uluaki. Ko e peesi ko eni ‘oku ‘iai ‘a e fo’I Item mahu’inga ai ko e 15.9 pea te u lau pe ‘a e konga kimu’a telia na’a ‘aho. ‘Oku pehe: ‘I he ‘emau aofangatuku ko e founa hono ua ‘e pou pou ai ‘a e uoungataha ‘a e fonua, he’ene fakangofua ke fakafongofonga’I ‘a e ‘otumotu pea ngaue’aki ‘a e tu’unga fakafonua ke vahevahe ‘a e ngaahi Sea. ‘Eiki Sea ko e kamata’anga ‘o e peesi 39 ‘oku faka’osi mai ki ai ‘a e 15.10 pea te ke me’a hifo pe ki ai Sea ke ke ma’u.

‘E Ho’o ‘Afio, ‘oku ...

‘E/Minisita Lao: ‘Eiki Sea kole atu ki he Fakafofonga ke lau mai mu’a ‘a e setesi ko ia fakamuimui he 15.9

‘Isileli Pulu: ‘Eiki Sea ko au ia ‘oku ou lolotonga malanga. ‘E Ho’o ‘Afio ‘oku mau fokotu’u he’emau loto taha ‘a e founa hono 2. ‘A e founa ngaue, ngaahi mape pea pehe ki hono Lao ‘oku ha he voliume 3 ‘o e Lipooti ni, ‘a ia ko e founa ia hono 2. ‘Eiki Sea ko e toki ‘osi eni ‘eku lave ki he Fokotu’u ‘a e Komisoni pea te u a’u mai leva ki he fakama’opo’opo ‘o e ngaahi Fokotu’u pea ‘oku ‘asi ia he peesi 5 2. ‘Oku ke ma’u ia Minisita Lao? Ko e ngaahi Fokotu’u ‘e 6. Ko e Fokotu’u 1. Ko hono fakahoko ‘a e Lipooti pea ko e me’a ia ‘oku nau fiema’u mei he Lipooti ke fakahoko. ‘Oku ‘iai pea mo e Fokotu’u hono 2 Lao ia pea mo e Fokotu’u hono 3 Ngaahi Lao pea mo ia. Fokotu’u hono 4 - Ngaahi Lao pea mo ia. Fokotu’u hono 5 ko e Fanongonongo ‘o e ola ko ia ‘o e vahevahe. Fokotu’u hono 6 ke toki pulusi ai ‘a e ola.

‘Eiki Sea ko e Fokotu’u 1 ko e fakama’opo’opo eni ‘o e ngaahi fokotu’u ‘a e Komisoni. Ko e ‘uluaki ke mokoi ‘a e finangalo ‘a Ho’o ‘Afio ke tali ‘e he Fakataha Tokoni ‘a e Lipooti ni pea ke tu’utu’uni ko e founa hono 2 he Lipooti ni ko e ngaahi vahenga fili ia ki he Fili Fale Alea ‘o e 2010. ‘Oku toe ‘iai ha fehu’i? KI he kau Fakafofonga ‘o e Kakai ki he Pule’anga faka-Tu’I ko ia ‘o Tonga.

‘E/Minisita Lao: ‘Oku sai pe ‘osi atu ia ka u toki ‘ai atu.

‘E/Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Isileli Pulu: Koe’uhi ko e Tu’utu’uni ko eni, ‘oku fakakau kiai ‘a hono tali o e founa ngaahi kaveinga pea mo e mape ‘o e founa ko ia. ‘Oku ‘ikai ke toe tuhu’I mai ke to e hu’I pea mo ha toe fokotu’u ‘e taha ‘o e uaa pe. Ko e fakama’opo’opo fika 1 ia ‘o e ngaahi Fokotu’u ko eni ‘oku fakahoko mai ‘e he Komisoni. Ko ia ai Sea ‘e ‘ikai ke toe fai ha fakaloloa he ku o mahino ‘a e hanga ko ia ‘e he Komisoni ‘o ‘omi. Na’e ‘omi pe ‘e he Komisoni pea nau toe ‘omi pea mo hono matavaivai pea ko ‘enau aofangatuku eni ke mokoi ‘a e finangalo ‘Ene ‘Afio ki he Fokotu’u hono 2 ‘a ee ko ia ‘oku nau fokotu’u mai ai ke 10 ‘a Tongatapu pea 3 ‘a Vava’u pea 2 ‘a Ha’apai pea 1 ‘a ‘Eua pea 1 ‘a Niua. ‘Oku ‘ikai kenau hanga ‘o fokotu’u mai ‘a e founa 1 pe ko e 3. Ko hono ‘uhinga ko e founa 1 ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o vahevahe pea ne hanga ‘o fehokotaki holo. Vakai ange Sea ko e maile ‘e fiha ee mei Niua ke ‘oatu ki Tongatapu ke fakapipiki ki ai. Ko e ‘ai pe na’a faifai pea u toe hanga ‘e au ia ‘o ue’I ‘a e Fokotu’u ‘a e Komisoni ki he ‘Ene ‘Afio. Ka pau ko e Fokotu’u ee ki he ‘Ene ‘Afio ‘e fefe ai kitautolu?

‘E/Nopele Tangipa: ‘Eiki Sea kole atu ki he Fakafofonga pe teu lava ‘o tokoni atu.

‘Isileli Pulu: Ka pau ‘oku ta lava ‘o faaitaha.

‘E/Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e tokoni ee mei he Fakafofonga Nopele Niua.

‘E/Nopele Tangipa: Malo Sea. Ko e ‘u me’a eni na’e ‘omai ‘e he Komisoni ‘a eni ‘oku tau fe-faikehekehe ‘aki ai he Fale Alea ‘o Tonga. ‘Oku ou kole atu Kau Fakafofonga ‘o Tonga mo

u ‘ofa mai kimoutolu ia ki he Ongō Niua pea mo Ha’apai, he ku o ‘osi mahino ‘a e vahevahe ia ‘a e Komisoni pea mo honau fatongia pea ko ‘enau ‘omai ki he Fale Alea ‘o Tonga ke tau hanga ‘o vahevahe ai. Mo u ki’I holo hifo ‘o 9 pe 8 kae lava ‘a Niua pea mo Ha’apai ke tau ki’I vahevahe. Ko e me’a ko eni ‘oku totonu ke tau *compromise* ki he melino ‘a e fonua. Ko ia pe Sea.

‘Isileli Pulu: ‘Eiki Sea mahalo pe na’e ‘ikai ke fu’u me’a lelei ‘a e ‘Eiki Nopele. Ko e founga 1 ‘oku ne fokotu’u mai ke 12 ‘a Tongatapu kae hala ‘a ‘Eua pea hala pea mo Niua pea ‘oku ‘ikai ke tali ia ‘e mautolu. Neongo ‘oku ‘ikai ke ...

‘E/Nopele Tangipa: ‘Eiki Sea ‘oku ‘osi fai ‘a e ngaue ia ‘a e Komisoni ko eni pea ko e ‘omai eni kia koe pea mo au mo e Fale Alea ‘o Tonga. Ta tokanga kitaua ia ki hota vaka na’a ngoto pea te ta ‘ai aipe ‘a e Option 1 pe Option 2. Ko e me’a ia ko eni ko e me’a ‘ataua mo e Fale Alea ‘o Tonga. Ta hanga ‘o *compromise* kae toki ha’u ‘a e kau Fale Alea ko ia ki he ta’ufo’ou, ‘o hokoatu ‘a e fakahekeheka fo’ou ‘a hotau vaka....

‘Isileli Pulu: Kau fehu’I ange ki he ‘Eiki Nopele. Ko e fe ‘a e founga ko ia ‘oku ke fiema’u? Ko e 1 pe ko e 2 pe ko e 3?

‘Eiki Nopele Tangipa: ‘Oku ou poupu pe au ia ka ko e kau Fakafofonga ko ia ‘o Tongatapu ‘oku fu’u tokolahi. Ko e Kau Fakafofonga ko eni ‘oku toko 10 ka pau ‘oku toko 12 pea mou kataki mu’a ‘o toe ‘ai hotau vaka ke holo lelei hifo ka tau lele lelei. Ka pau te tau fefakafekiki’aki ‘e ‘aho ‘a e pooni. ‘E a’u ia ‘o longoa’a ‘a e fonua pea ‘oku ou kole atu ke ‘ai lelei ‘etau me’a ki he lelei fakalukufua ‘a e ‘otu Tonga ni.

‘Sunia Fili: Fakatonutonu ‘Eiki Sea. Ko e fakatonutonu atu ‘a e Hou’eiki ‘o Niua ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o fakatonutonu ‘a e malanga ko ia ‘a e Fakafofonga Tongatapu. Ko e fakakaukau ko eni eni ke vahevahe tatau ‘a e kakai ki he tokolahi, ko e Hou’eiki Pule’anga. Fakamolemole ‘o ke me’a atu he ‘oku ‘iai ho mafai ki he Tokoni Palemia ke fai ho’o Fokotu’u ki ai he ‘oku ou poupu’I ia ‘e au. Malo.

‘E/Nopele Tangipa: Malo ‘Eiki Sea pea ‘oku ou tui ta’e toe veiveiua Sea ki he melino ke toka he fonua. Ku o ‘osi fai ‘e he Pule’anga ‘a honau fatongia pea ka pau te tau lototaha pea faka’ataa ange pea fakaava ‘a e Liliu ko eni he tahaa ‘e ‘osi ia he pooni. ‘E ‘ikai ke ‘osi ia he ta’u ni kae tukuange ke fili ‘a e fonua ‘a e Fale Alea ‘o Tonga ‘a ia ‘oku tau ‘amanaki lelei kiai. Ke nau me’a mai ‘o hokoatu ‘a e Liliu faka-Politikale pea mo faka’ekonomika, pea mo e *Location* ‘o fakafofonga’I ‘a e Tonga kotoa. Ko eni ‘e ngoto ‘a hotau vaka ka ‘oku tau kei fai pe ‘a e fakafekiki. ‘Oku a’u ki he ‘ovataimi, pea ‘oku ou faka’apa’apa atu au ia Sea.

‘Isileli Pulu: Malo Sea pea tuku ke faka’osi’osi pe ‘eku fakamalanga he ‘oku ou lave’I pe.....

Taimi : 8:00 Po’uli.

<004>

Po'uli 19.04.2010. Taimi: 8:00-8:15.

'Isileli Pulu: 'Oku 'ikai ke fu'u loko mea'i 'e he 'Eiki Nopele 'a e ngaahi me'a koeni. Ko e feinga atu eni ma'ae kainga 'o Niua ke fakapotopoto.

Nopele Tangipā: Sea, 'oku ke 'ilo 'a e Kainga Niuafo'ou, na'a nau 'osi fokotu'u mai 'e he kakai 'o Niuafo'ou ke mavahe 'a Niuafo'ou mei Niuatoputapu.

'Isileli Pulu: Sea, ko 'eku 'uhinga atu 'e 'Eiki Nopele, ko e me'a koena 'oku ke toki me'a mai ai kuo tau 'osi paasi mei ai. Na'a ku hanga 'o lau atu 'a e Fokotu'u Fika 2.

Nopele Tangipā: Na'a ku 'osi 'oatu pe ia 'e au 'anenai ka na'e 'ikai ke mou fanongo.

'Isileli Pulu: Na'a ke hanga pe 'o 'omai. Pea na'e 'ikai ke tali ia 'e he Fale. Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku tau mavahe mai ai ki heni he na'e 'ikai ke tali 'a e Fokotu'u koia. Pea ko e feinga atu koeni koe'uhi ko ho kainga, kae lava ke tau 'unu ki ha me'a 'e taha.

Sea, te u foki mai ki he me'a koeni. 'E Tepile 'a e Pule'anga, ko 'ene tu'u koeni kuo 'osi mahino 'aupito 'aupito 'oku 'ikai ke mou tali 'emoutolu 'a e fokotu'u ko ē na'e 'uhinga ai 'a e tu'utu'uni koia na'a tau 'ave. Pea na'a mou fili pe 'ekimoutolu 'a e ni'ihi ke nau fakahoko 'a e ngaue koeni 'a e Komisoni koeni. Na'e 'ikai ke si'i kau ai 'a e Fale Alea ai. Ko e Kapineti pe ia mo e Fakataha Tokoni. Pea a'u mai eni ki he tu'unga 'oku 'omai 'enau Lipooti, 'oku 'ikai pe ke mou tui kimoutolu kiai. Koeni 'oku ne fokotu'u mai 'e he Komisoni koeni ki he 'Ene 'Afio ke tali. Pea fokotu'u atu ki he Fakataha Tokoni. Pea 'oku ou tui lahi ko e me'a ia ke tau muimui kotoa kiai. 'Oku nau hanga 'o 'omai 'a e Fokotu'u koia. 'Osi 'enau hanga 'o sivilivi'i pea nau a'u mai ki he tu'unga koeni. Na'e faka'ohovale 'aupito 'aupito he na'a mau pehē 'ekimautolu loto pe 'i he 'osi koia hono 'ave 'a e ngaahi fokotu'u pea 'ikai ke 'iai ha'amau fe'ilonaki. 'Ikai ke mau hanga 'o lave'i pe 'e fokotu'u fakakū 'a e Fale Alea ?. Na'e pehē pe ko Ma'asi ke foki mai 'o alea'i 'a e me'a koeni, ka mau nofo pe. Toki a'u mai 'o fakahoko 'i 'Epeleli. Pea a'u mai 'o 'osi 'a e Lipooti koeni he 'aho 31 'oku 'ikai ke 'omi kakato. 'Osi mahalo 'a e 'aho 'e 3 pe 4 pea ma'u 'e he Feitu'una ia 'a e Lipooti ka mau fakaongoongo pe. Faifai 'o 'omai 'a e fakapālangi pea mau fakaongoongo ai pē pe 'e 'omai fakakū 'a e fakatonga. 'Osi 'a e ngaahi 'aho pea 'omai 'a e fakatonga. 'Ikai ke 'omai 'a e 'ū mape ia. Toki 'omai 'a e 'ū mape 'aneefiafi.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni 'e Fakafofonga.

Minisita Ma'u'anga Fakamatala: Tapu mo e Sea pea tapu mo e 'Eiki Tokoni Palemia kae'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale. Ko 'eku fakatonutonu atu ko e faka'ata koia 'e he Fakafofonga Fika Ua 'o Tongatapu 'o pehē ko e 'āmio 'o e 'omai 'o e Lipooti pe 'oku toe 'iai ha 'uhinga kehe ?. 'Oku ta'emo'oni ia. 'Oku me'a hangatonu atu pe 'e he 'Eiki Tokoni Palemia, na'e tatali ke 'oatu ki he Fakataha Tokoni. Ko e founa ngaue ia. Ko e ua na'e pau leva ke 'omai ki he Sea. Ko e founa ngaue ia. Ko e tolu, ko e fai 'a e tu'utu'uni 'a e Sea ke 'oua leva ke liliu fakatonga. Ko e founa ngaue kotokotoa ia. Mālō.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō ‘e ‘Eiki Minisita. Me’a mai ‘e Fakafofonga.

‘Isileli Pulu: Mālō Sea. Sea, ‘i he Lipooti ko e tohi koeni na’e ‘omai ‘e he Kau Komisoni, na’a nau tohi mai ki he ‘Ene ‘Afio ‘i he Fakataha Tokoni ‘i he faka’aho ki he ‘aho 25 ‘o Ma’asi. Ko e palakalafi hono ua ‘oku pehē mai ai, ‘oku mau fakamo’oni ko e kaveinga ni ‘oku mahu’inga pea ‘oku tokanga kiai ‘a e kakai. Pea ‘oku mau teuteu ‘a e tatau ‘o e Lipooti ni ‘i he lea fakapālangi mo e lea fakatonga. ‘Osi ia ‘a e ngaahi ‘aho koia ‘o a’u ki Ma’asi ‘o ‘osi ‘a e ‘aho 31. Sea, na’e toki tufa ange ‘a e mape. Koehā ‘oku tufa kongokonga pehē ai ?. ‘Osi ‘a e ngaahi ‘aho, ‘omai ‘a e fakapalangi hala fakatonga. ‘Osi e ngaahi ‘aho, ‘omai ‘a e fakatonga hala fakapālangi. ‘Osi ‘e ngaahi ‘aho toki tufa ange ‘a e mape. ‘Osi e ngaahi ‘aho toki ‘omai hono Lao. Koehā ‘oku pehē ai ?.

Minisita Lao: Sea, kau ki’i tali atu pe.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘e ‘Eiki Minisita Lao.

Minisita Lao: Ko e fehu’i koe ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea pea mo e Sekelitali koia ‘a e Komisoni.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ki’i tokoni atu pe ‘e Fakafofonga. Ko e mape ia ‘oku ‘ikai ko ha mape ia na’e ‘omai mei he Komisoni. Ko e mape na’e toki ‘ai pe ‘e he kaungaue heni ke tokoni atu. Ke to’o pe mei he tohi fakapālangi ke ‘oatu ke tokoni atu ki he fai tu’utu’uni. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a ia na’e ‘omai mei he Komisoni.

‘Isileli Pulu: Mālō Sea. ‘Oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o tukuaki’i ‘a e kaungaue. Ka ko e founga. Ko e founga ngaue ko ē ‘a ha...levolo ko ē ‘oku ‘osi mahino. Na’a mau teuteu ke alea’i pea ‘ikai ke fakahoko. ‘Oku ou tui lahi he ‘ikai ke ‘iai ha mau mafai ke mau oātu ki he Komisoni. Ko e Komisoni pe na’a nau fili ke ‘omi ‘a e ngaahi me’a koia ke mateuteu. Pea ko e ‘amanaki eni ki ‘apongipongi pea tau toki alea ‘i he Lipooti. Pea ‘oku ongo’i leva ‘ekimautolu ‘oku hangē ‘oku ‘ikai ke lele lelei. ‘Oku hangē ‘oku ongo’i ‘e faifai pea te mau a’u ki ha tu’unga.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ki’i tokoni eni mei he Tokoni Palemia.

‘Eiki Tokoni Palemia: Tapu mo e Sea pea tapu mo e Hou’eiki. Sea, na’e mahino pe ‘a e fakamatala ia na’e ‘oatu mei he Pule’anga. Na’e fakahoko mai ‘a e Lipooti ki he ‘Ene ‘Afio mo e Fakataha Tokoni ‘i he lea fakapilitania pe. Pea ‘oku fiemālie pē ‘a e Fakataha Tokoni ia ki he Lipooti koia. Na’e ‘ikai pe ke mau vilitaki kimaautolu ia ke ‘oange ha Lipooti fakatonga. Pea ko ‘ene ‘osi pe koia ‘a e fakataha ‘a e Fakataha Tokoni ia na’e ‘omai leva ‘a e Lipooti ki heni. Na’a tau toki ma’u fakataha pe ‘e Fakafofonga Fika Ua ‘o Tongatapu, ‘ekitautolu kotoa koeni ‘a e Lipooti fakatonga he uike ni. ‘Ikai ke ‘iai ha taha ia ‘iamautolu na’e ma’u ha’ane Lipooti fakatonga. Pea ko e me’a ia koia ko e me’a pe ia ‘a e Fale Alea. Na’e ‘ikai ke pehē ia ‘oku kau ‘a e Pule’anga he liliu fakatonga ‘a e Lipooti kae toki lave ‘o feme’a’aki kiai ‘a e Fakataha Tokoni. ‘Ikai. Ko e me’a ia ‘a e Fale Alea. Pea na’e ‘omai pe ‘a e Lipooti ia ki heni. Na’a tau toki ma’u fakataha pe ‘a e Lipooti fakatonga he week end. Pea ko e ‘uluaki ‘aho Fale Alea pe eni ‘o e Lipooti Fakatonga ‘oku fai kiai ‘a e feme’a’aki. Mālō Sea.

‘Isileli Pulu: Sea, neongo pe na’e toki ‘omi ‘a e fakatonga ka na’a mou ‘osi ma’u ‘emoutolu ‘a e fakapalangi. Sea, teu faka’osi’aki ‘a e me’a koeni. Ko e ‘osi koia hono ‘omai ‘o e Lipooti, ko ‘aneuhu ‘oku ou ‘ohovale ‘aupito ‘aupito ‘i he founga koeni ‘o ‘amanaki ‘e fai ‘a e tipeiti mo e alea, koefē ‘a e founga ngaue pe ko e option koeni he 1, 2, 3. Pea a’u ki ‘aneuhu ‘oku hā mahino mai mei he Tepile ‘a e Pule’anga ‘e fio ‘a e 2 & 1. Sea, ‘i he houa efiāfi me’a mai ‘a e Tokoni Palemia mo e fakakaukau fo’ou ke fili ‘i ha toko 2 ‘o tautau toko 2 ke nau hanga ‘o alea ‘i faka’osi. Sea, te tau toe foki mai pe kitautolu ki he me’a tatau, ‘a ē koia na’e ‘uhinga ai ko ē ke ‘oua na’a tau kau ai. Pea neongo ‘oku fokotu’u mei ai ‘a e ni’ihi pe ia he ‘ikai ke nau fili Fale Alea. ‘E tatau ai pe ‘a e fili pe ta’efili. Ka ko hono alea ‘i ‘e ha ni’ihi mei Fale Alea ni Sea, he ‘ikai ke ma’a ia pea tau’atāina. Ko e tau’atāina ofi taha ‘a eni ko ē na’e ‘omai ‘e he Komisoni. Ka na’e feinga pe ‘a e Pule’anga ke toe fai ‘a hono le’ei. Na’e a’u mai ki he ‘aho 8 ‘o e mahina ni ne ‘asi mai ‘a e ki’i me’a mo e fokotu’utu’u pea toe holomui ka ‘asi mai ‘a e toe ki’i me’a kehekehe ‘e 2.

Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Sea, fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni ‘e Fakafofonga.

Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Tapu mo e Sea pea pehē ki he ‘Eiki Tokoni Palemia mo e Fale. Ko ‘eku fakatonutonu ko e kole pe ki he Fakafofonga ke fakamolemole kuo fe’unga ‘a e faka’ata hala ‘o e founga ngaue totonu. Ko e toutou tāliunga eni hono fakamanatu koe’uhi pe ko e ‘ikai ke tuku. Pea muiaki atu ai ‘a e kole ‘e Fakafofonga, ‘eiki pe mu’a ‘o foki maiā mu’a ki he Fokotu’u ‘o e Temokalati he fonua. Kuo fe’unga ‘a ‘etau ngaahi to’onga koeni he ‘aneafi. Foki maiā ki he Temokalati.

‘Isileli Pulu: Mālō Sea, kau faka’osi ē. Sea, he ‘ikai ke u toe hoko atu ‘i he Lipooti. ‘Oku ‘iai ‘a e ngaahi me’a fakafika ‘oku ou tui pe ‘e toki ala ia ‘o ‘ai ha takai ‘anga ua ‘amuiange. Ka te u fakamā’opo’opo atu pe Sea. Ko e fokotu’u ē pea ‘oku mau hanga ‘o poupou’i ‘a e option fika 2. Ko e founga ia ko ē ‘oku poupou’i mai ‘e he Komisoni. Ko e founga ia ‘oku mau tui kiai. Pea ko e faka’amu ia Sea ke tau ngāue’aki ā ia he ko e kamata. Ko e ‘uhinga lahi si’emau poupou’i ia Sea kae ‘oange ha si’i faingamālie ‘o Niua pea mo ‘Eua ke na fakafongonga makehe pe, neongo hona fika. Ko e faka’amu ia ‘a Tongatapu. Ko e faka’amu ia ‘a Vava’u pea pehē ki Ha’apai. Kae ‘oua mu’a ‘e si’i tuēnoa ‘a e si’i ongo ki’i tehina koeni ko ‘Eua & Niua. Kae ‘oange pe ha’ana ki’i Fakafofonga makehe. Ko e ‘uhinga ia ‘oku piki ai he founga hono ua. Pea koia pe ‘Eiki Sea. Mālō ‘aupito ‘a e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘e Fakafofonga. ‘Aia ko e fokotu’u eni pea kuo poupou ‘a e fika ua.

Minisita Lao: Sea, kau ki’i fakahoha’a atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisita Lao.

Minisita Lao: Mālō Sea. Hangē ko e lau ko ē ‘a e fine’eiki koia he talaloto. Mahalo ko e faingamālie eni ke u tala atu ai leva hoku loto. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea, ko e ngaue foki koeni ‘oku tau lolotonga ‘iai ko e Lipooti. Ko e talu eni he ‘aho ni ‘Eiki Sea, ko e toki fo’i malanga ifo mo’oni eni ki he fanongo ‘oku ha’u tonu pe he’etau Lipooti. Pea tau tali hangatonu atu pe he’etau Lipooti. Sea, ko e ta’u eni ‘e 20 tupu ‘etau feinga ki he me’a koeni ‘oku tau a’u mai kiai he ‘aho ni. Ko e kakai ‘o e fonua ‘oku vaevaeua pe ki he loto ke Liliu pea mo e ‘ikai ke loto. Ka ‘oku tau a’u mai eni kuo finangalo ‘a ‘Ene ‘Afio ke fakahoko ‘a e me’a koeni. Kuo tau a’u mai eni ki he faka’osinga ‘etau tū’uta ki he me’a koia ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, pea ‘omai ai ‘a e Komisoni koeni ke nau ‘omai ai ‘a e ngaahi Lipooti koeni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘iai ‘a e ngaahi me’a ia heni ‘Eiki Sea ‘oku tu’u fehangaangi pe ‘iate kinautolu pe ia. Pea kuo pau ke ‘iai hono fehu’ia. Ko e fakatātā ki heni ‘Eiki Sea. ‘I he taimi koia ‘oku lave ai ‘a e Komisoni ki he Fakafofonga hōhoatatau, ‘oku ne to’o ai ‘a e kaveinga koia ki he vahevahe tatau ‘o e kakai. ‘Oku hā ia ‘Eiki Sea ‘i he taumu’a ‘o ‘enau ngaue ‘i hono aofangatuku ke a’usia ‘a e Fakafofonga ‘oku hōhoatatau ma’ae kakai ‘o Tonga. Ko e taumu’a ia. Ke ma’u ‘a e Fakafofonga ‘oku hōhoatatau. ‘Oku talamai pe ia ‘e he Komisoni koeni ‘Eiki Sea.

Kapau leva ‘e me’a ‘a e Hou’eiki ‘Eiki Sea ki he peesi 22, ‘oku ‘iai ‘a e 5.1, vahevahe tatau ‘a e tokolahi ‘o e kakai. ‘Eiki Sea, ko e fakalea koia ‘e he Komisoni koeni ‘oku pehē. “*Ko e tu’utu’uni fakalao ‘oku lahi ‘a hono ngaue’aki ki hono aofangatuku ‘a e ngaahi vahenga ko e vahevahe tatau ‘a e kakai ‘i he ngaahi vahenga fili. Ko hono ‘uhinga ko e ‘elito ‘o e Temokalati ko e fakafofonga ‘o fakatatau ki he tokolahi ‘o e kakai.*” Ko e ‘elito ia ‘o e me’a ko ē na’e ngaue mai ‘i he ta’u eni ‘e 20 tupu ‘o a’u mai ki he ‘aho ni ‘Eiki Sea. *Ko e Fakafofonga ‘o fakatatau ki he tokolahi ‘o e kakai, ‘Eiki Sea.* Ko e ‘elito ia. ‘A eni ‘oku tau a’u mai kiai ‘oku talamai ke tuku. ‘Oku ke me’a hake pe ‘Eiki Sea ki he peesi koia ko ē 23, ‘a e founga ngaue ko ē ‘a e Komisoni ki he vahevahe tatau ‘o e tokolahi ‘o e kakai. ‘I he palakalafi ko ē 5.6 ‘oku nau lave heni ki he ngaahi fokotu’u koia ‘e 3. Ko e option ‘e 3.

Ko e 1 ‘Eiki Sea, ‘oku nau pehē ai. “*Ko e ‘uluaki founga ko e vahevahe tatau ‘o e kakai ‘oku ngaue’aki ‘I he tu’unga ko e tu’utu’uni pau.* Ko e founga hono 2, ko e vahevahe tatau ‘o e tokolahi ‘o e kakai ko e kaveinga mahu’inga taha ia. *Ka ‘oku malava ke mavahe mei ai ‘okapau ‘oku ‘iai ha makatu’unga malohi ke fai ia.* Ko e 3 ‘Eiki Sea, ‘oku mahu’inga tatau pe ‘a e vahevahe tatau ‘o e tokolahi ‘o e kakai mo e ngaahi kaveinga kehe. Ko e option 2 Sea ‘oku nau talamai ai katoa ‘a e fo’i 3 koeni ‘oku nau mu’aki ‘aki ‘a e vahevahe tatau ‘o e tokolahi. Pea kapau leva Sea te ke me’a ki he me’a ko ē na’e me’a mai’aki ko ē ‘e he Fakafofonga Fika Ua ko ē ‘o Tongatapu pea ‘oku ou faka’apa’apa pe kiai. Ko e peesi 38 he 15.7. ‘Oku talamai ai ‘e he Kau Komisoni koeni ‘oku mau tui ko e founga hono 2 ‘oku makatu’unga mahino kehe ia mei he founga 1. ‘Aia ‘oku ‘ikai ke fiema’u ai ke tauhi pau ki he Tu’utu’uni Ngaue. ‘Oku mavahe ‘a e Komisoni mei he’ene Tu’utu’uni Ngaue, ‘Eiki Sea.

<005>

‘Eiki Minisitā Lao: ...ko e ‘uhi ke ne fai ‘a e option 2. Ko fe’ia ‘a e tu’utu’uni ngāue? ‘Oku ne talamai ‘i he taimi ni, ‘oua ‘e fai pau ki ai ka e ‘alu he 2...’a eni ‘oku poupu’i mai ko ‘eni ‘i he ‘aho ni. Ko e lave leva ‘e taha ki ai ‘Eiki Sea, kapau...kātaki pē Sea, tetau fēfoki’aki pē koe’uhi ko e me’a ni ‘oku fiema’u ketau mahino ‘aupito ‘Eiki Sea. ‘I he 10...

‘Uliti Uata: ‘Eiki Minisitā, ‘e ‘atā pē ke ki’i fakamahino ho lave ko ee ki he Kaveinga ngāue. Ki’i ai ange mu’a ke mahino ange ‘a e Kaveinga ngāue ia ‘a e Komisoni pē ko e Kaveinga ngāue ia ‘a e ha?

‘Eiki Minisitā Lao: Na’a ke lau ho Lipooti Fakafofonga?

‘Uliti Uata: ‘Io ‘oku ou lau. Ka ‘oku ou fiema’u ke ke fakamahino.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e founa ngāue ‘eni ‘a e Komisoni. Na’a ku lau atu ko ia ‘a e palakalafi...

‘Uliti Uata: ‘Ikai ko ‘eku fie fakamahino pē au ko e *mandate* ko ia ko e fokotu’u pē ia he Komisoni pē ko e ‘oange ‘e he Fakataha Tokoni?

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e founa ngāue eni ‘oku tohi mai heni ke ke me’a ange ki he peesi 23, ‘oku tohi mai ai ko e founa ngāue ‘a e Komisoni ki he vahevahe tatau ‘o e tokolahi ‘o e kakai. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fakahoha’ ai ‘Eiki Sea.

‘Isileli Pulu: Sea, kau ki’i...

‘Eiki Minisitā Lao: Na’e ‘ikai ke u to e fakafelekeu ‘Eiki Sea, ‘i he...

‘Isileli Pulu: ‘Ikai! Na’a ke ki’i ‘ai tu’o taha mai ‘anenai pea ‘oku ou kole atu ko e 5.5 veesi faka’osi, “Ko e ngaahi vahevahe tukufakaholo mo fakasiokalafi ‘oku ‘ikai ke totonu ke fakangaloki’i.” Ko e kongia ia ki mui ho me’a. Mālō.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ia. Te u ‘i ai pē ‘Eiki Sea. Ko e 15.7 foki Sea, na’a ku lave ko ia ‘i hē pea u lave leva ‘Eiki Sea ‘i he 10.3...10.3 ko e founa ‘e taha ke fakalelei’i ai eni. ‘A eni na’a ku ‘uhinga ko ee na’a ku kole ange ki he Fakafofonga ke ne lau mai ko ia ke ‘osi. ‘Oku kau e ngaahi fakakaukau ki ai ‘a hono fakataha’i ‘a e Ongō Niua pea mo ‘Eua koe’uhi, ko e hoko atu eni mei he ngata’anga ‘o e me’a na’e lau mai ko ia ‘e he Fakafofonga. Koe’uhi ko e ngaahi fehokotaki’anga tukufakaholo mo fakakainga mo Niuafo’ou. Ko e fakakaukau ‘e taha ke fakataha’i mo e vahe Hahake ‘o Vava’u ‘a ia ‘oku tokolahi e kainga Niua ‘oku nofo ai. Pea ko e feitu’u eni ‘oku fakatefito ki ai ‘a e fetu’utaki. ‘E faingamālie ‘a e kainga mei he Ongō Niua ‘i he tokoni hona Fakafofonga ke ‘i ai honau le’o ‘i he tu’utu’uni ‘e fakahoko, ‘o ‘ikai ko ha tu’utu’uni ‘oku fakamalohi’i ‘e ha ni’ihi mei tu’a. ‘Eiki Sea, ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha fokotu’u ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha Fakafofonga ‘o Niua pē ko ‘Eua. Te’eki ai! Te’eki ke ‘i ai ha fokotu’u ia ai ‘Eiki Sea. Ka ko e fehu’i, Ko e hā nai e ‘uhinga na’e hanga ai ‘e he Komisoni ‘o ‘omai ‘a Mu’omu’a ki ‘Eua lolotonga ko ia ko ‘enau lau e 10.3? Ko e ha? Me’a ni na’e ‘ikai kenau lava ke fakalelei’i ‘a e ‘uluaki ke ‘oua tenau ‘ave e ki he ‘a Mu’omu’a ki ‘Eua kanau ‘ai ia ‘i he’ enau fakamatala 10.3 na’e malava ke fai koe’uhi ko e kainga toto ko ia ‘oku hoko? ‘Oku fehu’ia ia ‘Eiki Sea.

‘Isileli Pulu: Sea, ko ‘eku ki’i kole atu ‘a’aku pē ia...ko ‘ene me’a mai ko ee kemau fakakaukau’ i pē ko e ha na’e ‘ikai ke ‘ai ai he Komisoni ‘a e ngaahi fakalelei ko ia, na’e ‘ikai kemau kau mautolu ai.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e me’a ia ‘oku ou fehu’i ‘Eiki Sea, ko ‘eku fehu’i ‘a’aku ia ki he Feitu’u na pē na’e ‘ikai ke Komisoni ia. ‘Oku fehu’ia ‘a e ngāue ko eni. Ko e ha e me’a ‘oku ‘asi ai he Lipooti ‘i he 10.3 ‘e lava? Ka ko e ha me’a nenau fokotu’u mai ai nautolu ‘a e fokotu’u 1 ke ‘omai ‘a Lulunga ‘o fakapipiki ki ‘Eua.?

‘Etuete Lavulavu: Ko e fakatonutonu atu pē ‘e Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ‘Eiki Minisitā.

‘Etuete Lavulavu: Faka’apa’apa lahi ki he ‘Eiki Minisitā. Ko ‘eku tali ko ia ki he’ene fehu’i...

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ha ho’o fakatonutonu?

‘Etuete Lavulavu: Ko e Komisoni na’e fokotu’u ia he Kapineti mo e Fakataha Tokoni, na’e ‘ikai ke kau ‘a e Fale Alea ai. Ko e poini ia. Ke fehu’i kanautolu he ko moutolu na’a mou fili. Ke mou fehu’i mai he na’a mau...ko e poini ia. Ko hai na’a ne fili? ‘Eke kia nautolu.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e ‘uhinga ‘a e fakahoha’a atu ko ‘eni ‘Eiki Sea, ke makatu’unga mei ai ‘a e fakakaukau ‘a e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale ni...Ko e Lipooti tatau pē ia na’e tufa kia kitautolu katoa.

‘Uliti Uata: Sea kau ki’i tokoni atu. ‘Eiki Minisitā kau ki’i tokoni atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā te ke tali ‘a e tokoni ko ‘eni?

‘Eiki Minisitā Lao: Tokoni.

‘Uliti Uata: Sea, ko ‘eku tokoni atu. Ko e me’a ko ‘ena ‘oku ke fakamatala, ko e fakamatala ia ‘e he *option* 1. Ko e *option* ia ‘oku ‘ikai ke *recommend* ‘e he Komisoni ko ‘eni ke ngāue’aki. Pea ‘oku ‘ikai ke ne tali ‘a e me’a ko ‘ena ‘oku ke fakamatala ki ai. Ko e *option* hono 2 ko ia ‘oku nau *recommend* atu ki he Pule’anga mo e Tu’i mo e Fale Alea ke ngāue’aki.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea, kole atu kuo ‘osi fe’unga ia koe’uhi kau fakamahino atu ko e me’a ko ia na’a ku lave atu ki ai...ko e 10.3 ‘oku ‘i lalo ia ‘i he ‘ulu’i tohi ‘o e Ongo Niua mo e ngaahi tu’unga makehe. Ko e fehu’i, ko e me’a ko ee ‘oku fehu’ia ai ‘Eiki Sea, ‘oku talamai ‘e he 10.3 ‘e he kau Komisoni, ‘e malava ke fakahoko. Ko e ha e me’a na’e ‘ikai ke lava ai? Kanau ‘omai ai ee ke loto mamahi ‘a e kakai? Na’e ‘i ai nai ha ni’ihi mei tu’a na’a nau fai ‘a e fakakaukau ko ‘eni pē ‘ikai? Fehu’ia ia ‘Eiki Sea, he pooni.

Sunia Fili: Sea, ki’i fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ki’i fakatonutonu ‘eni ‘Eiki Minisitā Lao mei he Fakafofonga ‘Eua.

‘Eiki Minisitā Lao: Me’a mai.

Sunia Fili: Tapu mo e ‘Eiki Sea. Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu ‘i he’ene hanga fehu’ia lahi ‘aupito pē ko e *mandate* mei fe? Ka ‘oku ou fakamanatu atu na’e me’a mai ‘aneuhu ‘a e Tokoni Palemia, ko e *mandate* mei he Fakataha Tokoni ‘oku pehē, “Ko ha founa hōhōa tatau, pea mahu’inga tatau”. Ko e fo’i tu’utu’uni ia na’a nau ‘ave ki he Komisoni pea nau ō mai leva ‘o ‘ai ‘aki e fika 1 Sea, ke loto mamahi ai ‘a e fonua ni. Pea tetau loto mamahi ange henau fo’i founa fo’ou henau hū mai ‘apongipongi Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e tu’utu’uni ko ia ‘a eni ‘oku talamai he Komisoni he 15.7 kuo nau mavahe mei ai. ‘I he’enu mavahe ko ia ‘Eiki Sea, ko e tui ko ia ‘a e motu’a ni kuopau ketau foki mai ‘a e Fale ni ‘o fakakaukau’ i ke fakapotopoto ke hangē ko e fokotu’u ko ia he 10.3.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ‘eni ‘e taha ‘Eiki Minisitā.

William Clive Edwards: Sea, fakatonutonu atu ‘Eiki Sea. Ko ‘eku lau hifo ko ia ‘a e me’a fakapāpālangi mo ‘ene faka-Tonga ‘oku te’eki ke mavahe ‘a e Komisoni. ‘Oku nau hanga ‘enautolu ‘o to e fakama’ala’ala mahino mai ‘a e ‘uhinga ‘oku nau pou pou ai ki he *option* hono 2. ‘Oku ‘ikai kenau hanga ‘enautolu ‘o ‘ai ke fakafepaki ka ne nau hanga ‘o ‘ai fakapāpālangi ‘a e Kupu ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e falala ‘a e toko taha ko ‘eni, ‘o faka’uhinga ia ‘o faikehe ia mei he ‘uhinga ko ia ‘oku tu’u ko ‘eni ‘i he Lipooti. Pea ‘oku ou fokotu’u atu ‘oku te’eki ke mavahe ‘a e Komisoni. Ko e fakatonutonu ia.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

‘Isileli Pulu: Sea kātaki pē kau to e hoko atu he fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Lao: Hangē tama ‘oku ki’i manakoa ‘eku fakahoha’a Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Manakoa ‘aupito.

‘Isileli Pulu: Sea, kau to e hoko atu pē ko e ‘uhinga foki ‘oku lahi e ngaahi me’a mahalo ‘oku ‘ikai pē...kau hanga ‘o ki’i fakamaama ange. ‘Eiki Minisitā,...ko e ‘uhinga ke nounou ‘a e ‘uhinga ko ee ‘oku ke pehē ‘oku nau ‘osi tafoki. Ko e peesi 3 ko ee ‘o e Lipooti faka-Tonga...

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ho’o tokoni?

‘Isileli Pulu: ‘Io.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā te ke tali ‘ene tokoni?

‘Eiki Minisitā Lao: Pehē pē Sea, na’e ‘ikai si’i tali ‘a e tokoni ‘a e motu’a ni ‘anenai, kateu tali pē au ‘ene tokoni.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō, ‘Eiki Minisitā.

‘Isileli Pulu: Sea,...ko e peesi 3 ‘oku ‘asi ai ‘a ia ko e *volume* 1 faka-Tonga. Ko e ‘uluaki ko e Talateu, ‘alu hifo ai ki he ngaahi Kaveinga ki hono Aofangatuku ‘a e Vāhenga Fili ‘aitema hono 2, ko hono 3 ko e ngaahi founga kehekehe ki hono Aofangatuku ‘a e ngaahi Vāhenga Fili. Pea ki he peesi 4 ‘oku ‘asi ai ko e fika 4, Ngaahi fakakaukau fakataukei ki he ngaahi Kaveinga fekau’aki. Pea ‘i he 5, fakama’opo’opo ‘a e ngaahi fokotu’u pea mo e ngaahi Lao. Na’a nau hanga pē nautolu ‘o ‘omi e ngaahi me’a ‘i mu’a pea na’e ‘asi pē ai. Na’a nau sivisivi’i pea a’u mai ki he peesi 52 fakama’opo’opo ia ‘o e fokotu’u...

‘Eiki Minisitā Lao: Sea, malanga ā ia kau fokoutua ā au ki lalo...

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Ikai ko e feitu’u na pē ‘oku lolotonga malanga.

‘Isileli Pulu: Mālō, ‘i he’ene ki’i mahino atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Ikai keu lave’i Sea, pē ko e ha e me’a ‘oku tuputāmaki ai e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko e ‘uhi ko e anga e...ko e pepa ngāue ee ‘a e Fale ‘Eiki Sea, ko e pepa faka-Tonga pea te u lau pē ia ko e pepa ia ‘oku ‘omai ke u ngāue’aki ‘i he Fale ni. Ko e me’a ia na’a tau tali ai ki ai ke ‘omai pea na’e tufa mai ia he *weekend*. Kei taimi pē Sea?

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Taimi ‘aupito. Me’a mai koe.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko hono maumau ia ‘o ‘etau ngāue ‘i he Fale ni ko ‘ene ta’e loto pē ha taha ia ‘e laulau pē ia mei hono sea. Ka e hili ko ia Sea, ‘oku ke tuku mai ko e ‘a e faingamālie.

‘Uliti Uata: ‘Eiki Minisitā, ko e ki’i kole atu pē me’a ko ‘eni ka koe. ‘E fai holo pē ho’o me’a mo ho’o malanga pea ke foki ki he peesi 11 ‘i he 2.4. Kapau te ke hanga...’ikai peesi 10, 2.3.2... Kapau pē ‘e faingamālie pea ke ki’i lau e Kupu ko ia ‘o lau pē ke fanongo e kakai ki ai. Ke malie ho malanga ke potupotu malie.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e 2.3 e Sea na’a ku fakahoko atu ‘anenai, Fakafofonga hoa tatau. ‘A ia ‘oku makatu’unga ia ‘Eiki Sea, ki hono vahevahe ko ia ‘a e tokolahi ke hoa tatau ke ‘oua to e ‘i ai ha ‘aho Sea, ‘e pehē mai, “Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu, Fakafofonga Fika 1 ‘o Vava’u, 1 ‘o Ha’apai”, ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o uesia ‘a e ngāue ko ia ho Fale. Ka e pehē pē koe, “Fakafofonga eni ‘e Neiafu”, tau pehē pē ko au ia. Ko ‘etau fakatātā pē ‘Eiki Sea, ka e mahino foki ‘e toki fai foki ‘a e fili ia ‘i Nōvema. Ko e Fakafofonga e ‘o e vahe Hihifo ‘o Vava’u, ko e Fakafofonga e ‘o Tongatapu Fika fiha ko e me’a ia. Pea ko ‘ene tu’u ko ia, ‘oku ‘ikai leva, ko e taimi ko ia na’e ‘uluaki hū mai ai e motu’a ni ki he Fale ni ‘Eiki Sea, ko e ‘amanaki ko ia ke tapuni ko ia ‘a e Fale, ne fai pē he Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu ‘a e fakamālō katoa ko ee ‘amautolu koe’uhi ko Tongatapu ‘oku lahi. Pea tokolahi kinautolu. He ko e lea ia na’e fa’a mahe’a he 1987, ko e lea ia na’e fa’a mahe’a. Moutolu ia ‘i Vava’u na’e fili mai pē he toko 2000. Mautolu ia ‘i Tongatapu na’e 10000. Ko e me’a ia ‘oku fiema’u ai ko ee, ‘oku talamai ‘e he Lipooti ko ‘eni, ko e ‘elito ‘o e Temokalati ‘Eiki Sea, ke vahevahe tatau ‘a e kakai ‘oku te fakafofonga’i.

(na'e 'ikai ongo lelei 'a e Sound 'ene lea)

'Akilisi Pohiva: Kātaki na'e te'eki ai ha fakamalanga pehē atu mei heni, Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Lao: 'Oku ou manatu'i lelei pē au Sea, mei he '87, talu eni ia mei he '87, kei manatu'i lelei pē.

'Uliti Uata: Sea, kau ki'i lau atu mu'a e Kupu ko ee 'oku ke fa'a hanga 'o lau fakakonga...

'Eiki Sea Komiti Kakato: Te ke tali ee 'Eiki Minisitā?

'Eiki Minisitā Lao: Sea, fēfē ke toki lau mai mu'a ia 'anai?

'Uliti Uata: Kau ki'i lau atu pē ke tokoni...

'Eiki Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga kātaki 'oku 'ikai tali 'e he 'Eiki Minisitā ho'o tokoni.

'Uliti Uata: 'Eiki Minisitā, 'ai ke ke tali. Kau ki'i lau atu pē Kupu. Sea, 'i he hōhōa tatau e. Sea, ko e ki'i konga 'eni 'oku ou fie lau pē ke ke me'a ki ai. 'i he Kaveinga 'a e Fakafofonga...

'Eiki Minisitā Lao: Sai pē ke me'a mai 'a e Fakafofonga 'Eiki Sea, koe'uhi 'oku me'a mai pē 'a e kakai 'o e fonua ko e anga 'eni 'o e Temokalati 'oku tau 'alu ki ai...pule pē 'a e ni'ihī ia. Me'a mai.

'Uliti Uata: Kaveinga ko e Fakafofonga hōhōa tatau kuopau ai ke vakai'i 'a e ngaahi Vāhenga tukufakaholo, ngāue fakapule'anga mo e siokalafi ke makatu'unga ai 'a e Fakafofonga 'oku 'aonga pea malava ke fakahoko. Ko hono kakato ia 'a e me'a 'oku ke fa'a lau. 'Oku 'ai pē ke ke me'a ki ai pea fanongo ki ai 'a e kakai he 'oku ke fakakonga koe ...

'Eiki Minisitā Lao: Ko e fokotu'u 2 'oku mavahe ia mei he vahevahe tatau 'o e toko lahi. 'A ee 'oku fika 1 'i he fokotu'u na'a ke toki me'a mai 'aki. Ko hona kehekehe ia. Pea ko e me'a ia 'oku 'uhinga ai 'Eiki Sea, he'ikai lava 'etautolu ia ketau...tau pehē ko e 'uhinga 'oku fai ai 'a e fakalelei fakapolitikale ko 'etau fakatonutonu 'a e me'a 'oku tau pehē 'i he 'aho ni na'e hala. He'ikai ke lava leva ia ketau 'omai kitautolu ia he 'aho ni ha me'a 'oku hala ke fakatonutonu 'aki ha me'a na'e hala. Kuopau ketau 'omai 'a e me'a totonu ke fakatonutonu 'aki 'a e me'a 'oku hala. He'ikai ke hanga 'e he fo'i hala 'e 2 'o fakatonutonu' i ai ha fo'i hala ai 'e 1.

'Isileli Pulu: Sea, kau ki'i fehu'i ange mu'a ki he 'Eiki Minisitā...

'Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ki'i fehu'i 'eni.

'Isileli Pulu: Ko fe fo'i me'a 'oku hala? Hala ee...

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e me’a ee ‘oku hala ‘a eni na’e tukuaki’i mai mei he faha’i, Tēpile ko ee ketau liliu ai he ‘oku kovi ‘a e founga koe e. Ko e hala ia.

‘Isileli Pulu: Ko e Komisoni ko eni na’a mou fili pea ‘oku hala ‘a e me’a ‘a e Komisoni?

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Hou’eiki ‘oku ou kole atu ketau ki’i malōlō ai katau toki foki mai ‘o hoko atu ho me’a ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō, Sea, kau toki faka’osi atu ‘anai.

<006>

Po’uli 19 ‘Epeleli 2010

Taimi : 2100 – 2115 Po’uli

Satini Le’o : Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato. (‘Eiki Nopele Lasike).

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Mālō e laumalie ‘a e ‘Eiki Palemia ‘o Tonga, Hou’eiki Minisitā ‘o e Kalauni, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nopele, kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kakai. Hangē ko ia ‘oku mou mea’i ‘oku tau kei hoko atu pe ‘i he’etau Liliu Faka-Politikale mo e anga ‘a hono vahevahe. Ka na’a tau tuku atu ‘anenai ‘oku kei me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘o e Lao. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Minisita Lao : Mālō Sea e ma’u mai e faingamalie ke faka’osi atu hangē ko e lau ‘a e fine’eiki he lingi loto ko eni. ‘Eiki Sea, fakamālō atu ‘i he taimi kuo ‘omai. Ka te u foki mai ‘Eiki Sea ki he me’a mahu’inga. Kapau teke me’a hifo ‘Eiki Sea ki he 10.2. Te u lave heni ‘Eiki Sea ki he...’oku ou faka’apa’apa pe ‘Eiki Sea ki he Fakafofonga ‘o e ongo Niua, pea pehē mo e Fakafofonga ‘Eua, ka te u hoko atu ki ai ‘a e fakahoha’a ko eni.

‘I he 10.2 ‘Eiki Sea ‘i he kongā ki mui, ko e ngaahi makatu’unga eni na’e pehē koe ‘e he Komisoni ‘oku nau fiema’u ai ke ‘i ai ha Fakafofonga mavahe. Ko e taha ‘o e ngaahi makatu’unga, ‘oku pehē ‘e he Komisoni ‘i he laine hono 3 ki lalo. ***“Kuo ‘i ai honau Fakafofonga kakai mo e Fakafofonga Nopele faka-hisitolia”***. Sea, ‘oku ou hanga ‘o underline tu’o 800 ‘a e faka-hisitolia ‘Eiki Sea.. ‘I he taimi tataua leva ‘Eiki Sea, ‘oku ou sio ki he kuohili ‘o e Fale ni ‘o a’u mai ki he ‘aho ni. ‘Eiki Sea, ‘i he Konisitutone, Kupu 60 na’e fakatonutonu ia ‘e he Lao Fika 17 ‘o e 1962. Ko e fakatonutonu ko iá ‘Eiki Sea ‘o fakakau mai ai ‘a e Fakafofonga ki he ongo Niua pea mo e Fakafofonga ‘o ‘Eua, tataua pe ‘a e Nopele pea mo e kakai. Ka na’e te’eki ai ke fakamānava’i ia ‘Eiki Sea ‘o a’u mai ki he Fili Fale Alea ko eni ‘i he 1984. ‘I he 1984, na’e hu mai ai ‘a e Fakafofonga mei ‘Eua ko Lilo Vaka’uta pea mo Lapuka Maea mei Niua...1984 ia. Hisitolia ia koe ‘oku talamai ‘e he 10.2

Ki mu’a ai ‘Eiki Sea, hangē ko ia na’a ku lave ki ai. Ko e fakatonutonu ko eni ‘o e Konisitutone ‘i he Kupu 60 na’e fai ia he 1962. Ko e 1966 ‘Eiki Sea, na’e kau mai ai ‘a e tangata’eiki ‘a e motu’a ni ‘i he Fale ni, na’e kei fakafofonga’i pe ‘a ‘Eua mo Niua Fo’ou mo Niua Toputapu ‘e he kau Fakafofonga ‘o Tongatapu. Na’a ku ‘i Niua Fo’ou he 2008 ‘Eiki Sea. Ko e talanoa melie

koe 'a e matu'a 'i Niua Fo'ou 'a 'enau fa'a fe'iloaki mo 'eku tangata'eiki mo Taniela Manu he taimi folau faingata'a, ka na'a nau a'u ki Niua Fo'ou. Taimi ni 'Eiki Sea kuo vakapuna, tau ki Niua Fo'ou he 'aho ni pē. Ko e taimi koe, na'a te heka he Aoniū, pea kapau 'e a'u atu ia koe ki Vava'u ke 'alu ki Niua, kuo talamai ia 'oku fiema'u ke 'alu 'o uta mataka mei Tokelau, 'alu ai pē hē ki Tokelau, toki foki mai hē ki Niua, taimi ia ko iá. Na'e lava pe ia 'e he matu'a 'o e 'aho ko iá 'o a'u. Hangē koe 'oku ongoongo mai ko eni 'Eiki Sea, 'oku pehē tokua 'oku tau tu'usi 'a e fehokotaki. 'Ikai 'Eiki Sea !

Ko e Fale Alea kuo hili 1914 ko e tokolahi e kau Fakafofongá. Ki mui mai 'Eiki Sea 20 tupu pe ko e 30 pe ko e 40, fakakaukau e Hou'eiki ke tu'usi koe'uhi he 'oku 'ikai ke kei malava 'e he fonua ni ke mafuesia 'a e ngaahi vahengá. He ko e 1914 ia 'Eiki Sea na'e kei fakataha pe Hou'eki ia, pea ko e 'aho pe 'o e tapuni, pea 'omai 'enau ki'i kai pola pea 'omai mo 'enau ki'i hina uasikē 'o nau ki'i tulutulu'i. Nau ki'i fiefia pe pea nau mātuku. Fāi mai 'Eiki Sea pea fa'a lahi e fa'a fuhu. Kuo hū atu foki mo e kau Fakafofonga koe 'o e kakai. Vahe kae tuku e ki'i kai polá ia. Pea nau vahe leva 'o kamata mei ai. Ko e me'a mahu'inga heni 'Eiki Sea ko e ngaahi taimi ko iá vāmama'o e nofó. 'Aho ni, kuo mingi mai e fonuá. Kuo lau houa pē. Kapau tete puna hangatonu mei heni ki Niua Toputapu, ko e houa 'e 2 miniti 'e 15. Kuo mopaila 'a Niua Toputapu he taimi ni 'Eiki Sea.

Sunia Manu Fili : Sea, ki'i fakatonutonu atu e 'Eiki Minisitaá.

'Eiki Sea Komiti Kakato : Fakatonutonu eni 'Eiki Minisitā.

Sunia Manu Fili : Fakatonutonu atu pe 'Eiki Sea 'oku unfair 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisita Laó. 'Oku ne hanga 'e ia 'o fakahingoa ia 'anenai ko e Fakafofonga ia 'o Neiafu, neiafu pē taha Sea. Pea ne hanga 'e ia 'o fakapipiki au ki Niua. Sea, 'oku unfair lahi 'ene founa.

'Eiki Sea Komiti Kakato : Kau ki'i tokoni atu Fakafofonga. Ko e me'a mai 'a e 'Eiki Minisita Lao 'anenai ko e ki'i tala fakatātā pē.

Minisita Lao : Sea, ko 'eku kole atu ke tuku 'a e tuputamaki he ko e talanoa fakatātā ia. Ko e ki'i kumeté ia 'Eiki Sea 'oku pehē. Kaekehe 'Eiki Sea, 'oku ou foki mai ki he fakahoha'a koe 'a e motu'a ni. 'Aho ni, hangē ko ia na'a ku fehu'ia 'anenai. Na'e mei lava nai 'e he Komisoni ke 'ai 'enau fakakaukau koe he 10.3 ?...ke 'omai 'a Niua Fo'ou ki 'Eua ?...koe'uhi he 'oku na kainga ?

William Clive Edwards : Sea, ko 'eku ki'i fakatonutonu, pe 'e lava nai, he 'oku 'ikai lava ha muimui ki he malanga ko eni 'a e Minisitaá ? Ka ke hanga mu'a 'o ki'i fakamahino mai. Pe ko e Option fē 'oku malanga mai ai ke poupu'i ?

'Eiki Sea Komiti Kakato : Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitaá ko e hōhōa tatau. Me'a mai he ngaahi tu'unga makehe mo e ongo Niua. Ko e Fili 'oku vahevahe tatau..."

Samuela 'Akilisi Pohiva : Ko e hoha'a atu 'a e tepile ni, pe ko e Option fihá koā 'oku ke me'a mai ai ?

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Hou’eiki, hangē ‘oku mou fakamalohi’i ‘emoutolu ‘a e Fakafofonga...”

Samuela ‘Akilisi Pohiva : ‘Ikai, ko e fehu’i pe ia kene tali mai he ‘oku ‘ikai ha me’a ia heni kene malanga ai.

‘Eiki Sea Komiti Kakato : ‘Ikai. ‘Oku me’a mai e Fakafofonga ‘i he peesi 33, Ongo Niua, Ngaahi tu’unga makehe. Me’a mai...”

Minisita Lao : ‘Eiki Sea, ‘oku ou lolotonga fakahoha’a atu eni he Lipooti koe ‘a e Komisoni. Pea ko e Lipooti ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ai ‘i he Option ‘e 3. Pea ko ‘eku malanga fakahoha’a fekau’aki mo e ngaahi tafa’aki...”

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sea, kole atu mu’a ke ‘oua ‘e si’i ‘ai pehe’i kimautolu he ‘oku mau si’i hangē kimautolu ko ha kakai ‘oku ‘ikai hamau ‘atamai. ‘Oku mau fehu’i atu pe ko e Option fē ‘ena ‘oku ke malanga mai ai ? He ‘oku ‘ikai ha me’a teke malanga mai ai. Ko e 3 eni ‘oku ‘ikai ha me’a teke tui ki ai. Ka ko ‘emau fehu’i atu pe ko e fē koā ‘a e me’a ‘oku ke malanga’i ? Ko fē ?

Minisita Lao : ‘Eiki Sea, ‘oku ou lolotonga malanga eni ‘i he me’a koe he ‘Asenitá ko e Lipooti ‘a e Komisoni Fakatu’i ki he ngaahi ngatangata’anga ‘o e ngaahi Vahenga Fili.

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Ko e fakatonutonu eni mei he Fakafofonga Niua.

Sione Feingatau ‘Iloa : Tapu mo e Feitu’una Sea pea tapu mo e Hou’eiki ‘o e Komiti. Ko ‘eku ki’i fakatonutonu pe ki he me’a ko eni ‘oku me’a mai ki ai ‘a e Minisita Lao. Na’a ne me’a mai ‘o pehē na’e ‘i ai e ngaahi talanoa melie he kuo hili ‘o pehē ko e kau Fakafofonga ‘o e kuohili, pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki ai ki he’ene tangata’eiki, koe’uhi ko ‘enau a’u ange he taimi faingata’a. Sea, ‘oku ou manatu’i lelei pe, na’e ‘osi puna e vakapuna ia he taimi ko ia. Ka ko e founga koe na’e ngaue’aki ‘e he kakai na’e fili mei Tongatapu ni, na’a nau ‘alu atu pe ‘o laku atu ‘a e pepa....”

Minisita Lao : Sea, ke u fakatonutonu atu ‘a e Fakafofonga. Sea, na’e toki vakapuna ni pe he 80 tupu. Kapau na’e ‘i ai ha vakapuna to tahi he 66 mo e faai mai ko ia, te u tui ki ai. Ka na’e ‘ikai ke ‘i ai ha vakapuna to tahi ia he taimi ko iá. Na’e toki vakapuna pe he 80 tupu. Pea ‘oku ou manatu’i lelei pe ia ‘e au he na’a ku ‘i Niua Toputapu ai...”

Sione Feingatau ‘Iloa : Sea, ko ‘eku fakatonutonu atu, ko e 84 na’a ku manatu’i lelei pe ‘e he motu’a ni na’e ‘osi ‘i ai ‘a e Kautaha Vakapuna heni he taimi ko ia. Ka ko e founga koe na’e ngaue’aki ‘e he kau Fakafofonga koe ‘i Tongatapu ni, na’a nau puna ange pe he vakapuna ‘o laku ange pe ‘enau ngaahi pepa mo honau ngaahi la’i tā ki he kakai.

Minisita Lao : ‘Eiki Sea, ‘e ‘ikai ke lava ia. Ko ‘Eua pe na’e lava ai ‘a e me’a ko iá. He koe’uhi ‘oku ofi. Ko Niua ia na’e ‘ikai lava ke fai ha laku me’a ia ai he kuo pau ke to ‘a e fanga ki’i vakapuna ia ke ‘utu, ‘i he fanga ki’i vaka koe ‘o e 70 tupu, na’e toki kamata mai e vakapuna. Na’e ‘ikai ke kamata mai ia he 60 tupu ‘Eiki Sea. Ka na’e toki mala’e vakapuna pe ‘a Niua Toputapu ia, na’a ku ‘i ai au he 80. Na’e ifi’i ai e Fasi Faka-Fonua Sea.

Sione Feingatau ‘Iloa : Ko e motu’a ni Sea na’e tupu hake he taimi ko iá. Na’e ‘i ai ‘a e vakapuna ai he 84 Sea.

Minisita Lao : ‘Oku ou manatu’i lelei pe ‘e au Sea. Na’e ifi’i ai he fakaava koe ‘o e mala’e vakapuna. Pea ‘osi ko iá pea longo ai pe ‘a e ifi ia. Pea to e folofola atu ‘a Tupou, pea to e ‘ai mai ha’atau fo’i fasi. Tali mai ‘e he motu’a, “‘E Ho’o ‘Afio, ko e ki’i fo’i fasi pe ena ‘oku ma’u. Mālō pe ‘ene lava.”

Sione Feingatau ‘Iloa : Sea, ko ‘eku ki’i fakatonutonu ‘aku ia he’ene pehē, na’e ‘ikai ha vakapuna he taimi ko iá. Manatu’i lelei ‘e he motu’a ni Sea ko e founga kemipeini ia ‘a e matu’a ‘o Tongatapu ni, ko ‘enau ōange pe ‘o laku e ngaahi pepa...”

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Ko ia. Pea tā mo e lakalaka...”

Minisita Lao : Taimi koe na’a ku ‘i ai Sea, ‘oku lolotonga ako ‘a e Fakafofonga ia ‘i Vava’u. Na’e ako ia ‘i Kelana ‘i Vava’u. Taimi ia ko ia ‘oku kei leka ‘aupito ia ka kuo u fu’u lahi au he taimi ko ia.

‘Ulitu Uata : Sea, ‘oku ou kole mu’a ki he ‘Eiki Minisitā ke ‘oua teke va’inga ‘ia kimautolú. ‘Ai fakalelei ho’o malangá.

Minisita Lao : Fakamolemole Fakafofonga, ‘oku ‘ikai ke u va’inga.

‘Ulitu Uata : Fakatonutonu atu ho’o me’a koe ki he vakapuna. Ko e 1964 kuo ‘osi puna ‘a e ki’i Kautaha Vakapuna heni ko e Friendly Island Airways. Ko e 1977 kuo puna ‘a e ki’i Kautaha Vakapuna ‘a e motu’a ko eni ‘i Tonga ni ‘o a’u ki Niua.

Minisita Lao : He mala’e vakapuna fē ia ?

‘Ulitu Uata : A’u ki Niua.

Minisita Lao : Mala’e vakapuna fē..?

‘Ulitu Uata : Mala’e vakapuna koe ‘i Niua. (na’a nau kata).

Minisita Lao : ‘Oku ou kole fakamolemole atu he na’a ku ‘i ai au Sea he huufi ‘o Niua Toputapu. Na’e ‘uluaki ‘ai ‘a Niua Toputapu pea toki fetukutuku ‘a e me’angaue ki Niua Fo’ou. Ka na’a ku ‘i ai tonu au he huufi ‘o e mala’e vakapuna ‘a eni ‘oku ou fakamatala’i atu ai ‘a e ifi. Ko ‘etau afe foki ki hē ko ho’omou feinga mai, mo e ‘ikai ke ‘omai ‘a e me’a totonu na’e ‘ikai ke ‘i ai ha mala’e vakapuna ‘i Niua.

‘Ulitu Uata : ‘Eiki Minisitā, ‘oku ou fie lave atu ki he Kupu 10.2 ‘a ē na’a ke me’a ‘aki. Teke loto ke u ki’i lave atu ki ai ?

Minisita Lao : ‘Osi pe ‘eku fakahoha’a kuo ke kole leva ki he Sea ha’o taimi he kuo u lava au.

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Fakafofonga, tuku pe ‘Eiki Minisitaa ke me’a mai.

Minisita Lao : ‘I he’ene peheé ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou eni. Ko ‘etau ‘alu ko eni ‘oku fo’ou ‘a ‘etau vahevahe iiki. Ka ko hono ‘omai koeé ‘o Niua mo hono ‘omai ‘o Niua Fo’ou ki ‘Eua ‘oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou ia ‘Eiki Sea. Na’e ‘osi fai pe ia ki mu’a ‘i he fonua ni. Na’e toki liliu mai pe ki mui ni. Ko e lau koeé ‘a e 10.2 ko e me’a fakahisitolia ‘oku ta’emo’oni ia ‘Eiki Sea. He na’e toki kamata pe ia he 84. ‘A eni ‘oku ou lau kapau ‘e kumi hake ‘oku ‘i he fakatonutonu koeé ‘o e Konisitutone. Na’e toki fai ia he 62, ka na’e toki ngaue mai ‘aki pe ia he 1984. ‘O fili ai ‘a e ni’ihi koe ke hiki hake mei he toko 7 ‘o toko 9. Na’e toko 7 pe.

William Clive Edwards : Sea, fakatonutonu atu Sea. ‘Oku tau alea he Lipooti. Pea mo e fokotu’utu’u mai koeé ‘o e Lipooti. Ka ‘oku malanga mai ia he me’a ‘oku ‘ikai ke fenāpasi ia mo e Lipooti. Ka ko e fehu’i koeé ‘oku fai ki ai. ‘Oku ne pehē ‘e ia ‘oku hala ‘a e Lipooti ko eni ? ‘Oku ne fakatonutonu ‘e ia ? Hei’ilo ia pe ‘oku ne fakatonutonu.?

Minisita Lao : ‘Oku ou faka’apa’apa ‘aupito ki he Lipooti ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou ‘oatu ‘eku fakakaukau ‘o fekau’aki mo e Lipooti ko eni.

William Clive Edwards : Ko e hā hono ‘uhinga ‘o e ‘ai e Komisoni ko eni ke ‘ai e Lipooti pea ‘omai ia pea tuku e Lipooti kae ‘ai ‘ene fakakaukau ‘ana ?

Minisita Lao : ‘Eiki Sea, ‘oku ou ‘oatu pe ‘eku fakakaukau he funga ‘o e Lipooti, ‘i loto pē ia he Lipooti. ‘Oku ‘ikai ke pehē ia ke u ‘oatu ‘e au ‘eku fakakaukau ‘o makehe ia ‘o mama’o mei he me’a koeé ‘oku ‘omai ‘e he Lipooti. Kaekehe ‘Eiki Sea, ko e me’a koeé ‘oku ou feinga ke fakamahino, na’e ‘ikai ke pehē na’e talu mei tuai ‘a e ‘i ai pē ‘a e Fakafofonga mavahe ia ‘o Niua mo ‘Eua. ‘Ikai ! Na’e ‘ikai ke talu ia mei tuai. Ko e toki me’a ni ni ni ni pē ia ! Ki mui ni pē ‘Eiki Sea. Kaekehe Sea kuo u tuku atu e fakakaukau ‘a e motu’a ni kae hoko atu ā ha taha. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato : Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā.

‘Isileli Pulu : Ko ‘eku tu’u hake pe ‘aku ia ko ‘ene tu’u koe he taimi ni...(hoko atu Kalake Fetongi).

Taimi : 2115 Po’uli

< 007 >

19.04.2010

Taimi : 2115 – 2130 hours.

‘Isileli Pulu: (hoko atu) ...he taimi ni, ko e Fokotu’ú pe ia ‘oku taha, ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha foki ha Fokotu’u ia ke pehē...ko e kole atu pe ki he Feitu’una ke fai a ha fakakaukau ko e

‘uhingaa ‘oku kei taha pe e Fokotu’uu ka me’aa pea ‘ai ā ē ke tali ka tau hoko atu. ‘Oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha me’a ia mei hee pe ha Fokotu’u ia, ko e Feitu’una pe Sea, mālō.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e ki’i me’a pe ‘oku ‘oatu mei henii Sea ko e me’a ko ē he fakahisitoliaa ko ē ‘oku lave ki ai e 10.2 na’e fakafongā’i pe ‘a Niua mo ‘Eua mei Tongatapu ni. Ko e me’a ia ‘oku fakahisitolia, mālō.

S.’Akilisi Pohiva: Ko e fokotu’u atuu Sea...

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Nopele ‘o Niua.

‘Eiki Nopele Tangipā: Sea ‘oku ou kole atu ke fokotu’u atu e *Option 2* ka tau paloti a Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea kuo pou pou e *Option 2*, Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai haku loto fakatata ki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni ka ‘i ai leva ha Fokotu’u kuo pou pou pea ‘oku ne ha’iha’i ‘e ia hoku nimaa pea hange ko e fokotu’u ‘a e ‘Eiki Nopele ke tau paloti he *Option 2*...

‘Eiki Minisita Lao: Sea ‘oku ou kole atu au he na’e ‘i ai e kole atu ‘a e ‘Eiki Palemia ‘e ‘omai e Fokotu’u ‘a uhu ki he Fale ni ke fai ha me’a ki ai pea tau toki fai ai ha fakakaukau.

‘Isileli Pulu: Sea, ko ‘eku koleange pe ke tokoni ki he ‘Eiki Minisitá. Kapau ‘e paloti eni pea...ko ho’o mou Fokotu’uu ‘e toki ‘omai ‘apongipongi, ko e ‘aho eni ‘e fiha e ta’utu ‘a e Lipootii heni mo e ‘u Fokotu’u, ko eni ‘oku ‘ai ke ‘osi ‘apongipongi pea ko eni ‘oku toki talamai ‘e toki ‘omai ‘apongipongi. Sea ‘oku ou kole atu, ko eni kuo fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki Nopele pea ‘oku mo’oni ka ‘omai ho’o mou Fokotu’uu pea tau hoko atu ki ai. Ka ko eni Sea, ko e Feitu’una pe e tauhi e melino, tau ki’i nga’unu atu he ‘oku ‘ikai ha makatu’unga, hala ha Fokotu’u. Ko e Fokotu’u he taimi ni ‘oku taha pe pea ko eni ‘oku kole mai e ‘Eiki Nopelee ke tau paloti ā, ko ia pe Sea, mālō. Ke mau toe tali mautolu ‘oku tali mai e fonuaa mo e Hou’eiki Nopele, mālō.

‘Eiki Minisita Ngaue: Tapu pe mo e ‘Eiki Sea. Sea, ko ‘eku fielave pe ‘aku ia ki he *Option* ko eni hono Uaa mo e *Option* ‘Uluaki. Ko e *Option* ‘Uluaki Sea ‘oku faka’avalisi ‘o vāvāofi he....

S.’Akilisi Pohiva: Ko e kole atuu...’oku ou kole atu au ke tau pālōti he ko eni kuo ‘osi ‘i ai e Fokotu’u ka ‘oku ‘ikai ke me’aa pea tau...

‘Eiki Minisita Ngaue: Sea ko e malanga atu ko enii he ‘e paloti, ko e ‘uhinga ia ko ē ‘eku fakamalanga atuu ke mea’i ‘e he kakai ‘o e fonuaa ‘a e ‘uhinga teu paloti ai.

S.’Akilisi Pohiva: Hei’ilo koe Sea he ‘oku mau tuku atu e mafaii kia koe pea kuo ‘osi ‘oatu e Fokotu’u pea pou pou.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Hou’eiki Minisita mou kātaki fakamolemole pe, ko e Fokotu’uu e kuo pou pou pea he ‘ikai keu toe lava au ‘o kalo mei ai ke toe fai ha’a ku fa’ahinga tu’utu’uni ka kuo pau keu paloti au ‘o fakatata ki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Sea keu ki’i fehu’i pe mu’a.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki ‘o e Komiti. Ko e fehu’ii pe pe ‘oku tuku leva ‘a e Sea ia ‘e 3 ‘o Vava’u, ‘a e fo’i Sea ko eni ‘e 3 ne ala ma’u ko eni pea ‘oku teuteu ke fakafongona’i ? Ko e mahino kiate auu ko e palotii ko e toe foki ia ki tu’a e ‘u me’a ko iaa, ‘a e Sea ko eni hono 3 ‘o e Vahefonua Vava’u.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e *Option* Ua ‘Eiki Minisitā ‘oku fokotu’u mai e ‘Eiki Nopele ke fai e paloti ki aii pea ‘oku pou pou ki ai e Hou’eiki Fakafongona ‘o e kakai, ko e *Option* hono Ua.

‘Eiki Minisita Ngaue: Sea, kole atu ha ki’i miniti pe ‘e taha keu fakahoko atu e anga e fakakaukau ‘a e motu’a ni fekau’aki mo e *Option 2* he fakahoa ko ē mo e *Option* ‘Uluaki, ko e fo’i fika pe.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisita Ngaue: ‘Eiki Sea, kapau te mou me’a ki he peesi hono 6, Founa hono 2, ko e faka’avalisi fakalukufua ‘oku 6104, ko e faka’avalisi ia ‘o e 17, ‘o e vahevahe 17 Sea.

William Clive Edwards: Sea, ki’i fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu.

William Clive Edwards: Kapau ‘oku ‘i ai ha fokotu’u ke fai ha paloti pea ko e fokotu’u ko iaa ke tau paloti he taimi ni pea pou pou’i, ‘e pau ke ke hanga ‘e koe ‘o fakahiki nima pe ‘e fai ha paloti pe ‘ikai.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘E Hou’eiki, ‘oku mo’oni ‘a e Fakafongona fika 3 ‘o e Kakai ‘o Tongatapu.

‘Eiki Minisita Ngaue: Ko e me’a ko iaa ‘Eiki Sea ko e me’a pe ia ‘a e Feitu’una ka ‘oku ‘i ai ha Memipa ‘oku kole ke fakahoha’a fekau’aki mo e ‘uhinga ko iaa Sea pea faka’atā.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā, ‘oku te’eki ai fai mai ha fokotu’u ia ‘e taha ka ko e Fokotu’uu na’e taha pe na’e ‘omai ko eni ke paloti’i ‘a e *Option* fika Ua. Ko e fokotu’uu ia pea kuo pou pou ia. Ko ia ai ‘Eiki Minisita, fakamolemole, kuo ha’iha’i au ‘e he Tu’utu’uni ‘a e Fale Alea....

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga: Keu ki’i tokoni atu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Tokoni mai.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga: ‘Ikai, ‘oku ou tokanga atu pe au ki he Fokotu’u ko ena, ko e Fokotu’u ko ē ‘a e Lipooti ko ee ko e *Option* ‘e 3, ko e ngaahi feme’a’aki na’e fai ‘e he Hou’eiki Minisita ‘oku fakatefito he *Option* ‘Uluaki, ko e me’a mai ‘a e Feitu’una ke tau paloti he Ua kae fēfē e ‘Uluakii mo e Tolu ? Te tau toe paloti kehe ki ai ? Ko e ‘uhinga ko ē na’e ‘oatu ‘anenaii ‘oku ‘i ai e Fokotu’u ‘oku fakatefito he *Option One*. Kau tala atu ai leva e ki’i me’a ko enii ‘Eiki Sea, ‘oku ke mea’i e faingata’a e Fokotu’u ko enii talu ‘etau kamata ?

‘I hono ‘omai ‘e he Komisoni ko enii ‘a e *Option* ‘e 3, ko e Feitu’una ‘oku faingata’ia, ko e Kau Fakafofonga ‘oku faingata’ia, ko e Hou’eiki Pule’angaa ‘oku faingata’ia pe ko fe koaa e me’a ‘e fai ki ai e Falee neongo ‘oku nau pou pou’i mai e Uaa ka ko e Tolu ‘oku ‘omai ke tau paloti aii. Te tau paloti katoa he toluu ? ‘A ia ko ‘eku fokotu’u atu ki he Feitu’una ke fakakaukau’i lelei pe, ka tau ka paloti’i e Ua pea ‘oku kei toe e fo’i 2 pea ka tali pea ‘e fēfē e ‘Uluaki mo e Uaa pea ka tali ‘e fēfē e ‘Uluaki mo e Tolu ? ‘A ia ‘oku ou fokotu’u atu ‘oku totonu ke toe vakai’i e Tu’utu’uni ko eni ‘a e Falee ki he palotii he ko e ngaahi feme’a’aki kotoa na’e ‘osi ‘oatuu ‘oku base ‘i he *Option* ‘Uluaki mo hono ngaahi fakatonotonu. Mālō.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitá. Hangē ko ia na’a ku lave ki ai ‘anenaii Hou’eiki, mou kātaki fakamolemole pe....

‘Eiki Minisita Ngaue: Sea, ko e ‘uhinga atu....

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisita, ‘Eiki Minisita, ktaki mu’a keu ki’i fakama’ala’ala atu e me’a ko eni ‘oku ou ki’i faingatā’ia aii. Kuo fokotu’u ‘e he ‘Eiki Nopele ‘a e *Option* fika Ua pea pou pou ki ai e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. ‘Oku ou manatu lelei pe ko e me’a tatau pe na’e hoko he ta’u kuo ‘osii na’e fokotu’u mai mei he tepile ko enaa ke tau paloti pea pou pou’i pea kuo pau pe keu paloti pea ko eni kuo fokotu’u ‘e he ‘Eiki Nopele ki Niuaa ke tau paloti ki ai pea pou pou ‘e he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Minisita pea ko ia ai kuo pau pe keu paloti’i ‘o fakatatau ki he ‘etau Tu’utu’uni. Ko ia ai Kalake.....

‘Eiki Minisita Ngaue: Kapau Sea na’a ke tuku mai ‘e koe ‘eku fo’i miniti ‘e 1 ‘anenaii kuo ‘osi atu ‘eku ‘uhingaa ‘aku.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ho’o miniti eni ‘e 2 ‘Eiki Minisitá.

‘Eiki Minisita Ngaue: Na’a ku fokoutua pe au koe’uhii kae fakamalanga atu e fika...e ‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga, ka ko e ‘uhingaa ko ‘eku fehu’i atu pe ke ke fakama’ala’ala mai, ko ‘eku me’a ia ‘oku ou loto ke fakama’ala’ala mai. Ko e me’a ko iaa ko e talamai ke vahevahe faka’avalisi e 17 ‘o ma’u ai e 6104 pea ‘osi ko iaa pea tau paloti’i ‘a e fika ko e 1524 ke hoko ko e Vahenga. ‘E fēfē leva ‘a e vahevahe 17 ko ē ‘o e 6104....

S.’Akilisi Pohiva: Ko e tu’o fiha eni ‘ene...’oku te’eki ai keu malanga au ! Ko e fokotu’u mai ia ko ē...Sea, ‘e a’u atu ki ai, he ‘ikai keu toe malangaa he ko ē ‘oku fokotu’u mai ko ee pea pou pou ki ai, ne ‘osi malanga tu’o tolu ē ‘anenai.

‘Eiki Minisita Ngaue: Ko ‘eku kolee pe ‘aku Sea koe’uhii ko e fika ko ē ‘oku faka’avalisi maii ‘i lalo he taupotutaha he peesi hono 6, ko e 6104. Ko e ‘u fika ko eni ‘a Tongatapu ‘i hono

faka'avalisii 'oku 7408 pea tau fili leva 'a Niua ke mavahe ia mei he faka'avalisi hoa tatauu 'aki e 1524. Ko 'eku fehu'i atu pe 'oku faka'avalisi fēfē 'e he Lipootii 'a e *Option* hono Uaa ke makatu'unga ai 'eku Filí. He na'a nau hanga 'o tu'uaki'i mai Sea ke vahevahe tatauu 'a e Fakafofongá.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni 'Eiki Minisitá. Me'a mai Fakafofonga 'Eua.

Sunia Fili: Kole atu Sea ko e fehu'i ē ia ke fai ia ki he Lautohi Pule'anga, ko e me'a ia 'a'ana ke lau 'ene Lipootii ke mahino. Ko 'emau fokotu'u atu he na'e fokotu'u mai 'e he Komisionii 'a e *Option* hono Uaa ke tau tali 'i he Fale ni ko e saitaha ia ki Tongá. Ko e ha 'ene toe fehu'i 'ana 'oku fai ko é. Fokotu'u atu ke tau pāloti he 'oku te'eki ai keu malanga mo au !

'Eiki Minisita Ngaue: 'I he 'eku tuii Sea 'oku 'ikai ko e saitaha eni ki he fonua, 'i he tui 'a'akú.

William Clive Edwards: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Me'a mai Fakafofonga.

William Clive Edwards: Sea, 'oku 'i ai 'a e Fokotu'u pea 'oku 'i ai hono poupou'i ke tau paloti pea fai ha fakaha loto ki ai, ko e tu'unga ko eni 'oku fakamalanga ki ai e Minisitaa ia 'oku 'ikai ke ma'u ai ha poini ia fekau'aki mo e fokotu'u ko ia, ko e 'uluaki ia pea ko hono uaa 'oku malanga ia he me'a 'oku 'ikai ke fokotu'u mai pea na'e 'osi fai 'ene fu'u malanga lōloa 'aupito 'aupito 'anenai pea fai e lāunga ai. Kapau na'e ngalo 'iate ia ke malanga mai he me'a ko iaa ko hono taimii ia na'e tonu ke malanga mai aii ka ko e 'ai ko ē ke vakai'i e palotii Sea, ko e fai 'ene fokotu'u 'ana mo 'ene toe malanga 'ana he poini 'oku 'ikai 'ilo pe ko e me'a fee he Lipootii 'oku malanga mai ai. Kuo pau ke malanga mai he Lipootii kae 'oua 'e malanga noa'ia.

'Eiki Minisita Ngaue: Ko e Lipootii ē 'oku ou malanga ai mo kole atu aii Sea ko e ta'efakafiemalie kiate auu ko e 'omai 'e he Komisionii 'a e faka'avalisi ke vahevahe 17 'i he 6104 pea 'osi ko iaa pea tau fili 'e tautolu ia 'a Vava'u ke faka'avalisi ia ko e 5142 pea hu mai mo Niua ai ko e 1524. Ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i atu Sea....

S.'Akilisi Pohiva: Ko hono fakanounou, hiki nima ia he ta'elotó ka tau nounou.

'Eiki Minisita Ngaue: 'Eiki Sea, ko e hohoatatau 'o e Fili faka-Temokalatii 'oku 'ikai ma'u he *Option* hono Ua. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'oatu aii Sea he ko 'eku tuii 'oku 'ikai ke ma'u ia 'Eiki Sea pea mahino leva 'i ai he 'ikai keu fili au ki ai he 'oku 'ikai ke tatauu ia mo e *principle* ko ē 'oku hanga 'e he kau Fakafofonga 'o e kakaí 'o 'omai ke vahevahe tatauu Sea. 'Oku mahino ia he taimi ni kiate au he 'ikai keu tali 'e au e fika 2 he 'oku 'ikai ke palanisi. Kātaki 'o me'a ki 'olunga he ko e anga ia e natula e Falee ke me'a ki 'olunga !

'Isileli Pulu: 'Ikai, ko e 'uhinga atu kapau 'oku 'ikai ke loto ki ai e Feitu'una pea 'oua te ke hiki nima. Ko e Fokotu'u ko enii ke fakalelei'i mai ke paloti'iangē pe ta'epaloti ?

‘Eiki Minisita Ngaue: Ko e ‘uhinga ‘eku fakamalanga atuu ki he ‘uhinga ‘eku paloti, he ‘ikai keu tangutungutu pe au ia pea u hiki nima pea talamai ko e ha e me’a na’e hiki ai e ‘Eiki Minisitaa pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’á.

‘Isileli Pulu: Sea, ko eni ‘oku ‘i ai e...tuku e tokotaha ko ee he ko e tali ‘ene me’a ‘anenai ‘o meimeí houa ‘e taha, ko eni ‘oku toe ha’u pe ‘i he me’a ‘oku ‘ikai ke makatu’unga ia ‘i he Fokotu’ú. Kapau he ‘ikai ke tali e Fokotu’u pea ne toki malanga mai kae hoko atu ka ko e fokotu’u he taimi ni ‘oku taha pe. Kole atu Sea...

‘Eiki Minisita Ngaue: Kapau leva Sea he ‘ikai ke tau tali e me’a ko enii ke ‘oua ‘e hōhoatatau, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke tau tali ‘e tautolu e faka-Temokalatii ke ngaue’aki ?

‘Isileli Pulu: Ko e anga ia e paloti ‘a e Falee ‘oku pehe, na’e fai e paloti ‘a e Fale he ta’u kuo ‘osii na’e a’u ‘o 16/0 pea mou malohi.

‘Eiki Minisita Ngaue: Na’a tau paloti he founga mo e ‘uhinga ‘oku tau fai ai e Liliú.

‘Isileli Pulu: Sea, ‘oku mau fakaongoongo atu pe kiate koe.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Io, mou kātaki Hou’eiki, kuo pau pe keu talangofua au ki he....

‘Eiki Minisita Ngaue: Talangofua koe ki ai ka ko e me’a ia ‘oku ou ‘oatu, kapau te tau paloti ‘i heni ‘o tali ē pea ‘oku ‘ikai ke tali ‘e he Fale ni ‘a e vahevahe tatau ‘a e Temokalati, ‘a ē ko ē ‘oku malanga’i maí. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Nopele ‘o Vava’u.

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: Sea, ki’i me’a si’isi’i pe. Fēfē ‘etau vahevahe, sai pe ? Topngatapu, tau paloti ke mou 10 kae si’i 2 pe ‘a Ha’apai ? ‘Oku ou ‘osi lave’i ‘e au e me’a ko ē ‘oku ‘i ai he taimi ni....

‘Isileli Pulu: Kātaki pe keu ki’i tokoni atu. Na’e ‘osi fakamalanga atu e Fakafofonga fika ‘uluaki ‘o Ha’apaii ‘anenai he *Option 2*, ‘oku 2 ‘a Ha’apai.

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: ‘Io, ko e anga foki ia ‘ene me’aa ka ko ‘emau vakai atu ko ē ‘a mautolu mei he tepile ko enii ko e ‘uhingaa ka tau...he ko e malanga ko eni na’e fai ‘e he Tokoni Palemia ‘e lava pe ke ‘i ai ha me’a ke tau felotolelei’aki ai. Te mou 10 pe kae ‘ai hake e fo’i 1 ki Ha’apai ?

‘Isileli Pulu: Sea, kapau he ‘ikai tali eni pea tau hoko atu kihe fakalelei ko iá.

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: ‘Ikai, ‘oku tau fiema’u ke tali ‘o ‘i ai mo e me’a ko eni ‘oku mau fokotu’u atu, ‘e taauange ia.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘A ia ko ho’o fokotu’u ke 9 pe ‘a Tongatapu pea 3 ‘a Hapai pea 3 ‘a Vava’u....

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: Kuo ‘osi mahino ki he motu’a ni ia ‘a e anga e me’afua na’e vahevahe’aki, ko e kole atu eni ia mei heni. Fakafofonga Ha’apai, ‘atu ha’a mou 1 ke mou 3 pea 3 ee ‘i he *Option* ko ‘eni.

‘Isileli Pulu: Sea, kātaki pe, ko e ‘uhingaa ke makatu’unga pe he *Option 2* ka neu ‘osi fakamahino atu pe ‘e mautolu ‘anenai ko e 10 pea kapau ‘e toe....he ‘ikai leva ke kei....he ko e Fokotu’u ia ‘oku ‘oatu.

‘Uliti Uata: Sea keu ki’i tokoni atu...

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: Sea, ‘oku ke mea’i lelei pe e telefoni na’e fai mai ki he Feitu’una mo e motu’a ni ko e telefoni mai pe e kakaii he toe me’a tatau pe, ki he me’a ko iá. Ko e vahevahee ‘oku nau kole mai ke ‘ange ha’a nau toe toko 1.

‘Uliti Uata: Keu tokoni atu pe ‘Eiki Nopele. Ko e me’a ia ‘oku fiema’u ‘e Ha’apai e toko 3 ka kuo tau paasi mei ai, ko e me’a pe ‘oku tau alea’i he taimi ni ko e Lipooti ‘a e Komisionii pea ka toe ‘ai ia ‘e movete e me’aa ia pea he ‘ikai ke tau a’u tautolu ki ha me’a, kuo tau ‘osi paasi. Ko e taha, ko e 17 mo hono vahevahe, ko ‘etau alea ko eni he poo ni ‘i he Lipooti pe ko ē ‘a e Komisioní. Ko ia e kole atuu ke tau fai’aki a ia he ko e mālō kapau ‘e ma’u mai e fo’i uaa(2) ‘i he ‘ene tahaa(1) he ko e ‘ai eni ke hiki hake mei he ‘ene tahaa (1) ki he uaa(2).

(Fetongi - taimi 2130 hrs.)

<008>

Taimi : 9.30- 9.45 Po’uli.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisita Lao.

‘Eiki Minisita Lao : Tapu mo e Sea. Katakai Sea, ko e Option ko eni ke 12 ‘a Tongatapu 3 ‘a Vava’u, 1 Ha’apai, 1 ‘Eua pea noa ‘a ‘Niua.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Ko e Option 2 ia?

‘Eiki Minisita Lao: Ko e me’a ia ‘oku ou ma’u hee. Ko e Option 2 ee? Noa ‘a Niua ia ‘a ia na’a ne fai ‘a e Fokotu’?

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Malie! Malie! Me’a mai Fakafofonga.

Sione Feingatau ‘iloa: Sea, ki’i fakatonutonu atu ‘a e ‘Eiki Minisitga. Mahalo ko e ki’i pau’u pe ‘a e ‘Eiki Minisita, ka ko e Option 2 ‘oku ‘i ai ‘a e faingamalie ma’a e Fakafofonga ‘o e ongo Niua. Malo.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e ‘aai ke kole ange pe ki he ‘Eiki Nopele, peesi 3 pe koe ‘o e Fokotu’u, ‘oku noa ‘a Niua ia kae vahevahe ‘a e toko 17 kae noa ‘a Niua ia.

‘Eiki Sea ‘oe Komiti Kakato: Peesi 3 ‘o e Fokotu’u.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e Option 2.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Option 1, Option 2. Peesi 3, Tongatapu 12, 3 ‘a Vava’u, 1 Ha’apai, 1 ‘Eua pea noa ‘a Niua. Option 2.

‘Isileli Pulu: Sea, kau ki’i tokoni atu.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Mea mai Fakafofonga Fika 2 Tongatapu.

‘Isileli Pulu: Ko e lisi fakamuimui koe na’e ‘omai mo e Mape na’e tufa fakamuimui mai ange. Ko e Founa 2 ‘oku pehe ni. 10 ‘a Tongatapu, 1 ‘a ‘Eua, 2 ‘a Ha’apai, 3 ‘a Vava’u pea 1 ‘a e Ongo Niua. 10 Tongatapu, 3 ‘a Vava’u, 2 ‘a Ha’apai, pea taha ‘a ‘Eua mo e ongo Niua ‘o 17 ia.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Ko ia. Ko e final allocation ia.

‘Isileli Pulu: Ko ia. Malo Sea.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Fokotu’u pea kuo poupou. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Option hono 2, pea kataki fakamolemole ‘o fakaha’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a: Samuela ‘Akilisi Pohiva, ‘Isileli Pulu, Clive Edwards, ‘Etuate Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Fulivai, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fakafanua, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa.

Loto ki ai ‘a e toko hongofulu-ma-tolu Sea. (13)

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai, kataki fakaha’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: Sea, ‘oku ‘ikai loto ki ai ‘a: ‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga Humai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Kovana Vava’u, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu & Sipoti, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai.

Loto ki ai ‘a e toko taha ua Sea.(12)

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Sai, tau tali ‘a e Option 2. Me’a mai ‘Eiki Nopele.

‘Eiki Nopele Tu’ilakepa: Sea. Fakamalo atu ki he feitu’u na ki he ngaue ‘oku fai. Kou tui kuo mou me’a hifo ki he ngaue Hou’eiki. Kau Fakafofonga mou fiemalie kae’oua te mou fa’a me’a ‘i he Fale ni ‘o tukuaki’i ‘a e Hou’eiki. ‘Oku ‘ikai ke mou me’a ki he me’a ‘i he ‘aho ni, ‘i he hikinima ‘a e Hou’eiki ‘o poupou’i ho’omou me’aa. Pea kou fakamalo atu Hou’eiki. He ‘oku

‘ikai ke mahino ki he Hou’eiki pe ko e ha ‘a e fa’ahinga me’a ‘oku mou ngaue ‘aki. ‘Aho ni, ‘e lelei, ko ‘apongipongi te mou talatalaaki’i ai pe ‘a e Tepile ko eni. ‘ikai ke mou vakai ki he ‘aho ni ‘a e faka’ofa’ofa, ‘a e laumalie lelei ‘a e Hou’eiki hono poupou’i ‘a e Kaveinga mo e Fokotu’u lelei, na’a mou fokotu’u mai ‘e he kau Fakafofonga. Fakamalo atu Hou’eiki mo e kau Fakafofonga ‘a e ngaue lelei kuo mou fai.

‘Oku fiema’u ke pehe ke mahino pea pau pea ‘ai ke sai ange. Ka ‘oku ‘iai ha me’a’oku ‘omai ‘e he Pule’anga ‘oku sai, tukulolo ka tau fai ‘a e me’a ko ia ‘oku sai. Ko e anga ia ‘etau ngaue. Ka ‘oku ‘ikai ke tau fe’au’auhi ‘o fakafekikihi, pea tau a’u ki ha tu’unga ‘oku ‘ikai ke tau hange ko e Pule’anga koe, ke hange ‘oku ‘ikai hato ta’okete, pe ‘oku ‘i ai ha’ate tangata’eiki (hufanga he fakatapu) pe ko hato famili. Hange pe ‘oku vaetu’ua ‘etau ngaue heni.

Fakamalo atu ‘Eiki Sea, pea kou pehe ke tau malolo mu’a he kuo lava ‘a e ngaue ke fai, pea’oku tau fakaongoongo ki ‘apongipongi koe’uhi ‘oku toe ‘omai ‘a e me’a ia mei he Pule’anga. Kuo ‘osi ‘ohake ‘i he ‘etau feme’a’aki ‘a e me’a ko ia, pea ‘oku ou tui Sea he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi Lao Sea ‘oku fiema’u ke fai ha feme’a’aki ki ai, pea ko e ha ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai, ka tau malolo ki ‘apongipongi, pea ‘oku ou fokotu’u atu. Malo ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oe Komiti Kakato: Malo ‘Eiki Nopele. Hou’eiki mou kataki fakamolemole ‘o tui kote.

‘Uliti Uata: Sea, fakamolemole kau ki ‘i fakahoha’a atu.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga Fika 1 ‘o Ha’apai.

‘Uliti Uata: Tapu mo e Sea ‘o e Komiti Kakato, kae’uma’a ‘a e Hou’eiki Memipa ‘o e Komiti. Sea, ‘oku ou fakamalo mo fakafongia’i atu ‘emau Tepile, ki he ngaue kuo tau fai. Fakamolemole atu ki he Hou’eiki Nopele, kapau ‘oku ‘i ai ha’amau ngaahi lea ‘oku fakamatatu’a, ka ko e mateaki’i pe ‘etau ngaue. Ka ‘oku mou mea’i pe ko e taimi koe ‘oku tau fa’a to atu ki tu’a, ko e mamahi’i pe ia ‘etau ngaue fakataha, ‘etau maheni mo ‘etau fekoekoe’i. Ka kuo lava ‘etau ngaue pea ‘oku ‘i ai ‘a e ongo ‘aupito ‘iate kimautolu Hou’eiki, ‘a e tokanga ‘oku mou fai kia kimautolu ki he me’a’oku mau feinga ki ai pea mo homou kakai. Ko ia ‘oku mau kole fakamolemole ke mou tali mu’a ‘a e anga fakamatatu’a ‘oku mau fai atu. ‘Oku kole atu pe ka faingamalie ai pe Sea pea ka tau liliu ‘o Fale Alea pea paloti’i ai pe.

‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato: Tui kote! ‘Eiki Palemia, kataki ‘o tui kote. Malo mu’a Hou’eiki, pea malo ‘a e ngaue lahi. Tau liliu ‘o Fale Alea.

Nopele Lasike: Fakatapu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. ‘o Tonga. Fakatapu atu ki he Palemia ‘o Tonga mo e Tokoni Palemia. Fakatapu atu ki he Ongo Kovana. Fakatapu ki he Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauni. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Nopele, kae’uma’a ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tonga.

Sea, ko e ngaue na'e tuku mai ki he motu'a ni felave'i mo e Lipooti 'a e Komisoni, kuo tali 'e he Komiti Kakato 'a e Option hono 2, 'aki 'a e Vouti ko e 13 ki he 12. Pea kou fokotu'u atu ki he feitu'u na ke tau hoko atu 'etau ngaue ki ai.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Fakamalo atu ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato pea mo kimoutolu Hou'eiki koe'uhi ko e ngaue ia kuopau pe ke 'omai ki he motu'a ni ke fakapapau'i pea sila'i ke pau. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Option 2 'o hange ko ia ko e....'Eiki Minisita!

'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala: Sea, fakamolemole pe ha ki'i miniti pe ke fai ha ki'i kole nounou pe.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Ko e me'a ko enii 'Eiki Minisita fekau'aki mo e....

'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala: Mo eni pe Sea. Ko e 'ai pe ke fai atu 'a e ki'i kole. Sea, pe 'oku lelei pe ki he Hou'eiki ho Fale ke ki'i toloi mu'a eni ki 'auhu. Ko e kole pe ia ke afeitaulalo 'a e feitu'u na ke toloi mu'a he ko e Kaveinga faingata'a eni.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: 'A ia ko e toloi pe 'a e paloti ki 'apongipongi. Kou tui au Hou'eiki ko 'apongipongi ia. 'Oku toe 'i ai ha'atau ngaue 'apongipongi? Ko 'ene 'osi pe 'a e pooi kuo tau fe'unga.

'Eiki Minisita Ngaue: 'Eiki Sea, ko e ki'i kole pe he 'oku kei toe pe 'a e Lao ia. 'Oku ou tui 'oku mea'i pe 'e he feitu'u na 'oku fakahu mai 'a e Fokotu'u 'a e Pule'anga 'apongipongi. Kapau te tau aofangatuku ee, pea 'e 'ikai ha faingamalie ke fakahu mai ha fakakaukau fekau'aki mo e me'a ko enii. Kou tui na'e 'osi fakahoko atu pe 'e he 'Eiki Palemia, ke fakahu mai 'apongipongi. Pea ko 'eku kole atu koe'uhi ke 'i ai ha faingamalie ki he Fokotu'u ko ia.

'Eiki Sea 'oe Fale Alea: Ki'i me'a hifo ange 'Eiki Minisita. Me'a mai 'Eiki Nopele.

Nopele Lasike: Fakamolemole pe Sea he'eku toe tu'u tu'o ua atu, na'a kou maumau'i 'a e Tui'utu'uni ho Fale 'Eiki Sea. 'Ikai Sea. Ko 'eku tu'u pe ke fakamanatu atu na'e 'i ai 'a e Fokotu'u na'e fai atu, pea na'e fokotu'u atu ke tau paloti 'a e Option 2 Sea. Ko e me'a ia na'e tali 'e he Komiti Kakato. 'A ia na'a ku fakaha atu 'anenai, 'a ia na'e tali 'aki 'a e toko 13 ki he toko 12. Pea ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'u atu Sea 'oku 'anga maheni 'aki pe 'i Fale Alea ko 'ene lava pe 'a e ngaue 'a e Komiti Kakato Sea, pea fokotu'u atu leva ki he feitu'u na ke fai ha'o me'a ki ai, ke tu'utu'uni ke fai ha paloti ki ai. Pea na'a ku fokotu'u atu pe ia he ko hoku fatongia ko e Sea 'o e Komiti Kakato, pea na'e poupou pe ki ai 'a e Hou'eiki Fakafofonga. Kou fakaongoongo atu pe ki he feitu'u na ki ha'o tu'utu'uni Sea. Malo.

'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato: Mou ki'i me'a tahataha mai pe.

'Eiki Minisita Ngaue: Sea, ko e Tu'utu'uni Ngaue ho Fale 'oku ngofua ke toe fai ha malanga kimu'a pea paloti ho Fale 'i ha fa'ahinga fokotu'u pe. Neongo kuo 'osi paasi ka 'oku tonu ke toe' i ai ha faingamalie ke fai hano malanga'i 'i Fale Alea ni. Pea kapau kuo liliu 'a e founda

ngaue ko ia.'oku 'uhinga pehe 'a 'eku 'uhinga ke toe 'omai ha faingamalie ke fai ha fakamalanga.

Ko hono ua, na'e 'osi fokotu'u atu 'oku 'i ai 'a e Fokotu'u 'a e Pule'anga 'e fakahoko mai 'apongipongi, he na'e tu'o fiha hono fehu'i mai 'i he efiafi ni pe 'oku 'i ai ha Fokotu'u. Pea na'e'osi fakahoko atu 'e he 'Eiki Palemia, 'e fakahu mai 'auhu 'a e Fokotu'u. Ka koe'uhi kuo mou hanga pe he poo ni 'o tapuni'i 'a e Fokotu'u ko ia. Pea ko e 'uhinga ia 'a e kole atu ka faingamalie ke malanga'i, pea ko hono ua ke 'oatu 'a e Fokotu'u 'a e Pule'anga 'a ee na'a mou pehe 'oku 'ikai ha fokotu'u.

'Eiki Sea'o e Fale Alea: Mou me'a hifo ange ki lalo. 'Eiki Minisita! 'E Hou'eiki! 'Oku ou faingata'a'ia lahi au he taimi ni ke fai 'a e me'a ko eni,koe'uhi he na'e 'osi 'oatu 'a e faingamalie 'i he me'a ko eni, pea mo e toutou fehu'i atu ki he Tepile ko ena. Ko ho'omou ngaahi fokotu'utu'u koe ke fai, pea 'omai ia koe'uhi ke fai 'a e feme'a'aki ki ai. Kuo tau 'alu eni 'o lele he poo ni, pea 'oku mahino ki he motu'a ni. Mou me'a hifo ka e fakamatala'i atu 'a e me'a 'oku mahino ki he motu'a ni, ko e ngaue kuo lava, pea ko hoku fatongia ke fakahoko. Poo ni kuo mou kole mai Hou'eiki Minisita ke toloi koe'uhi ko ho'omou Fokotu'u 'oku te'eki ke'omai. Kae tokoni mai ange 'a e 'Eiki Palemia.

'Eiki Palemia: Sea, kataki 'a e feitu'u na kae'uma'a 'a e Hou'eiki 'o e Fale ni. Na'e fai 'a e me'a 'anenai na'e'ikai te ke me'a heni 'Eiki Sea. Pea ko e toutou kole mai mei he Tepile 'a e Pule'anga, ke 'oatu 'a e Fokotu'u ke hiki mai, pea na'e tali lelei 'a e kole ko ia 'Eiki Sea, he 'ikai ke lava mai he 'aho ni kae toki maau mai 'auhu. 'I he taimi ni Sea, 'oku lololonga ngaue 'a e kaungaue 'a e Savea 'i he me'a koe na'e kole mai na'e kole mai 'e he Fakafofonga Fika 3, pea na'e tali lelei 'i he me'a ko eni, pea na'a tau felotoi ai 'anenai ke 'omai 'auhu. Ko e me'a ia na'e fai 'aki 'a e femahino'aki..

Nopele Lasike: Sea, ki'i fakatonutonu atu

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Ki'i me'a hifo 'Eiki Palemia, kae fai 'a e fakatonutonu.

Nopele Lasike: Tapu mo e Sea. Tapu mo e 'Eiki Palemia. Tapu moe Ongo Kovana. Tapu mo e Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni. Tapu mo e Hou'eiki Nopele kae'uma'a 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Na'a ku lave'i 'anenai, na'e 'ikai ke u lave'i 'e au 'i he Komiti Kakato ha felotoi ki he me'a ko eni Sea, felave'i mo e me'a ko eni ko ha Lipooti ke 'omai. Sea, ko e lave'i 'a e motu'a ni ki he Tu'utu'uni Ngaue Sea, ko e me'a 'oku tukuhifo mei Fale Alea ko ia teu ngaue ki ai pea ko 'ene lava ia. Ko ha Fokotu'u 'oku te'eki fakahu mai ki Fale ni Sea 'oku 'ikai ke u kau ai au, ka 'oku ou Lipooti atu ki he feitu'u na, pea 'oku ou fokotu'u atu ke fai 'etau paloti he kuo 'osi fai 'etau ngaue ki ai. Ko e 'ohake pe eni ia ki he Fale Alea..

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Fakatonutonu 'Eiki Nopele. Me'a mai ange he fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Tapu atu ki he Sea ‘o e Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Palemia, kae’uma’a ’a e Hou’eiki Memipa ‘o e Komiti Kakato. Ko e ‘Asenita na’a ke me’a ke tukuhifo ko e Lipooti ‘a e Komisoni. Ko e me’a ia na’a ke me’a ke tukuhifo ki he Komiti Kakato. Na’e ‘ikai ko e Fokotu’u

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea: Me’a ki lalo Fakafofonga kae fakama’opo’opo ange.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala: Sea, na’a ke loto ke tuku hifo ‘a e fo’i me’a pe ko ia ’a e Lipooti ’a e Komisoni...

<002>

Taimi : 9.45 - 10.00 Po’uli.

‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala : (Hoko atu) Pea ko e me’a pe ia ‘oku totonu ke mau foki hake mo ia. ‘A ia leva te ke toe tukuhifo ‘a e ‘asenita, ‘aitema hono hoko, pea ‘ataa ke mau ngaue ki ai. Malo.

‘Eiki Sea Fale Alea : Pe’i ‘oleva ange. Koeha e ‘aitema ‘oku ke pehee ke totonu ke u tukuhifo. Ko ‘etau ngaue ko ‘ene foki ki lalo, tali, pea ko eni kuo lipooti mai ‘e he Sea e Komiti Kakato. Ko hoku fatongia leva e motu’a ni ko e fakahoko atu ‘a e fatongia kuo lava. Koeha e ‘aitemi ‘oku ke me’a ke toe fakahifo ki lalo?

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Sai, ko hono ‘uhing ko ee ‘eku fakahoha’a, Sea, he ko e me’a na’e tukuhifo ko e lipooti, pea ko e me’a ia ke mau foki hake mo ia. Mahino pe kiate au ia, ko e Lao ia ki he fokotu’u hono 2, ka ne te’eki ai k eke faka-‘asenita mai ke ‘omai mo e fokotu’u, tukukehe e lipooti. Ko hono ‘uhinga ia ‘oku ou fakahoha’a atu ai. Ko e founa ngaue anga maheni,

‘Eiki Sea Fale Alea : Pe’i me’a ki lalo. ‘Oua te mou toe veteki ha me’a ‘i Fale ni, ‘oku ou lolotonga puputu’u he taimi ni.

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Ko ia, Sea, ‘oku ou fakahoha’a atu ai. ‘Oku foki hake ki ho me’a’anga ‘a e me’a na’e ‘ikai ke ke tukuhifo, ‘a e ‘u fokotu’u ke fai mai ki heni.

‘Eiki Sea Fale Alea : Sai, ‘Eiki Minisita, ‘oku ou kole fakamolemole atu kia moutolu, koe’uhi he ‘oku fa’a tukuaki’i e motu’a ni na’a pehee ‘oku ou fa’a fakatamaiki’i e Fale ni, ‘i hoku ngafa fatongia ‘oku fai. ‘Oku ou ‘ofa lahi atu au kia moutolu, ka koe’uhi ko e Tu’utu’uni ‘a e Fale ni, ‘oku ou lave’i ko hoku fatongia ni kuo lava e ngaue, pea kuo pau ke u fai ‘eau ‘a e me’a kuo ‘omai heni. Me’a mai, me’a mai ange e Feitu’una ‘oku ke

‘Eiki Minisita Lao : Tapu mo e Feitu’una, Sea, kae’uma’a e Hou’eiki Memipa ‘ e Fale. ‘Eiki Sea, na’e ‘ohake pe ‘a e me’a ko ee ‘a e Palemia, ‘a ia ko e Sea e Komiti Kakato na’e ‘i hee, na’e ‘ikai ke ‘i heni e Feitu’una. ‘E toki ‘omai e fokotu’u ‘auhu. Ko e ‘uhinga, ‘Eiki Sea, ko e ‘uhinga e me’a ‘oku toe fai ai ‘a e tomui ko eni, he ‘oku toe fakatotolo’i ‘a e fika na’a

ma'u, 'a ee na'e 'i ai ko ee e fika ko ee 'o Vava'u, 'o 'alu hake ai 'o 3 kakatope a Vava'u. Pea 'oku 'alu eni ke vakai'i a Ha'apai

'Eiki Sea Fale Alea : Ko 'eku fakamanatu atu pe, Hou'eiki, 'oku mou me'a feme'a'aki heni, 'oku mau 'osi tau TV kotoa e 'u loki ko ee 'oku mau 'i ai, 'o mau fanongo mai pe ki ho'omou feme'a'aki.

'Eiki Minisita Lao : 'A ia na'a ke mea'i pe, 'Eiki Sea, 'a e kole atu ko ee 'e 'omai e me'a ko eni 'auhu.

'Eiki Sea Fale Alea : Na'e 'ikai ke 'asi ha me'a pehee ia 'i ho'omou feme'a'aki 'i Fale ni.

'Eiki Minisita Lao : 'A ia ko e fa'ahinga ia 'oku 'i ai e mo'oni 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia hee.

'Eiki Sea Fale Alea : 'Eiki Minisita Lao, 'oku ou fakamolemole atu.

'Eiki Minisita Lao : 'Oku ou fehu'i atu., Sea, ki he Feitu'una. 'E 'omai e fakakaukau ko eni 'auhu. 'Oku ou kole ki he Feitu'una, 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku faingata'a. 'Omai e fakakaukau ko ia ke mou me'a ki ai, na'a 'oku sai ange ia 'i he option 2 ko eni. Pea tau toki faka'osi leva 'i he Fale ni. 'Oku 'i ai e fakakaukau, na'a 'oku toe sai ange ia. Ko e me'a ia na'e 'osi fai ki ai e felotoi 'a e fakataha, pea 'oku 'ikai ke u lave'i pe koeha e me'a 'oku fakavave'i ai e paloti. Ka ko e kole atu pe. 'Oku 'ikai ke 'i ai hano kovi, 'Eiki Sea. Toe pe e ki'i fo'i Lao ia e 2. Ko 'ene 'omai pe e fokotu'u ko eni 'auhu, mahino ai e loto e Fale ni, pea tau hoko atu tautolu ki he 'u Lao ke fai mo 'osi. 'e kei pule pe ho Fale, 'Eiki Sea. 'E kei pule pe e Feitu'una.

'Eiki Sea Fale Alea : Pe'i me'a mai ange, 'Eiki Nopele. Me'a koe, 'Eiki Minisita ki lalo.

'Eiki N/Lasike : Tapu mo e Feitu'una, Sea, 'uma'a e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea 'o Tonga, Sea. Me'a tatau pe ena mo e me'a na'a ku fihia ai e motu'a ni he Komiti Kakato, Sea. Na'e pehe ni pe he ta'u kuo 'osi. Fokotu'u ko eni 'a e Komisoni. Na'e fokotu'u mai 'e he Hou'eiki Fakafofonga Minisita ke fai e paloti, Sea, pea na'e poupou'i pea u talangofua ki he'etau Tohi Tu'utu'uni, 'oku haa pe ia 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni, Tohi Kulokula. Ka fokotu'u leva ha taha pea poupou, 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'aku option ia 'a'aku, Sea, ka ko e paloti pe. Me'a tatau pe 'oku ou toe fihia ai he poo ni, Sea. Na'e fai e fokotu'u, fai e poupou, pea ko e me'a tatau pe, Sea, 'oku ou fokotu'u atu ki he Feitu'una. Na'e fai e fokotu'u pea 'oku fai e poupou ki ai. 'Oku ou fokotu'u atu, Sea. Fakahoko ho fatongia 'ou

'Eiki Minisita Lao : 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu atu.

'Eiki Sea Fale Alea : Fakatonutonu. Me'a mai ange.

'Eiki Minisita Lao : Malo Sea ho'o toe 'omai e faingamalie ke fakahoha'a ai e motu'a ni. 'Oku ou tui na'e 'osi mea'i lelei pe 'e he 'Eiki Sea e Komiti Kakato, 'ane ho'ataa, 'a e fokotu'u na'e 'oatu, ka kuo ne hanga 'eia 'o fai e fakakaukau ko ee. Na'e meimei ko ia pe te ne faka'osi

mai ‘anenai, ke tali si’i e me’a ko eni koe’uhi ‘oku ‘i ai e fokotu’u ‘oku ‘ai ke ‘omai ‘auhu. Ka ko ia ‘oku ‘oatu ai ki he mafai e Feitu’una, ‘Eiki Sea. ‘Oku ou tui ko e Feitu’una te ke fai e tu’utu’uni ‘e fiamalie ai e ‘u tafa’aki katoa. Ko e me’a e na’e ‘osi loto ki ai ‘a e Fale ni ‘anenai.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sea, ‘oku ou kole atu ke u ki’i tokoni atu he ki’i taimi ko eni.

‘Eiki Sea Fale Alea : Ki’i me’a hifo.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Kapau ko ‘etau paloti ko ee na’e toki ‘osi na’e malohi e Pule’anga, ko ‘etau ‘osi ia. ‘ikai ke mau toe lava kimaoutolu ia ‘o lea. ‘Oku ou kole atu, Hou’eiki Minisita, mou fakamolemole

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Kau ki’i fakatonutonu atu, Sea, fakamolemole

‘Eiki Sea Fale Alea : Ko e fakatonutonu e.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Ko e me’a ko ee he taimi ni, kuo ‘osi mahino he taimi ni

‘Eiki Sea Fale Alea : Fakafofonga, ko ‘ene me’a pe ha taha he Fale ni, fakatonutonu, kuo pau leva ke ta’ofi ho’o me’a.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sai pe ia. Sea te u talangofua atu pe au kia koe. Ka ko ‘ene fakatonutonu e ha?

‘Eiki Sea Fale Alea : Me’a hifo e Feitu’una, kae fai e fakatonutonu. Koeha e fakatonutonu, ‘Eiki Minisita?

‘Eiki M/Ma’u’anga Fakamatala : Tapu mo e ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou kole ke u hufanga pe he fakatapu. Ko e pehee ko ee ‘e he Fakafofonga, ka ne malohi e Pule’anga, ko hono ngata’anga ia. ‘Oku ou fakamanatu pe. It doesn’t matter ia pe kohai na’e malohi. Ko e poini, na’e ‘ikai ko ha ‘aitemi ia na’e fakahifo mei he Sea ki he Komiti Kakato. Malo.

‘Eiki Sea Fale Alea : Sai, ‘Eiki Minisita, Hou’eiki, mou ki’i ‘oleva kau ‘oatu e fakakaukau ko eni. ‘Oku mou mea’i e poo ni, ‘oku ‘i ai ‘eku faingata’a’ia ‘i ho’omou vilitaki mai ko eni. ‘Oku mou ‘ilo’i e me’a ‘e hoko mai ‘i he me’a ko ena ‘oku mou vili ke toloi, ‘e toe fakatu’utamaki ange ia kia moutolu. Mou fakamolemole’i au, ka ki he ongo totonu ‘oku ou ma’u, pea mo e fanongo mai ‘a e kakai e fonua ki he me’a ko eni, ‘oku ou ‘amanaki atu pe ke ‘oua na’a faifai pea mou tuputamaki. Me’a mo’oni eni, ‘Eiki Minisita, ‘oku ou ‘oatu ko eni. Koe’uhi ko ‘ene lava eni, na’a mou ‘osi mea’i pe, talu eni e ‘omai e lipooti mo e kole atu ke fai mo ‘omai, pea ‘omai mo ho’omou fokotu’u, pea ‘omai e lipooti, tuai mai e me’a faka-Tonga. Fai atu pe e feinga. Na’e totonu ke ‘i ai ha taimi kuo mou kole mai ke toloi e me’a ko eni ‘oku fai ai e feme’a’aki., kae tali ki ho’omou me’a ko ena ‘oku ‘omai. Ko e tatau ia ‘oku fai atu ‘e Pailato kia moutolu, Hou’eiki Minisita, he me’a ko eni. Koe’uhi ko ‘eku ongo’i he taimi ni, kuo ma’a atu e ongo tepile e ua, pea ko e lea mo’oni eni. ‘iai ha me’a ‘oku hala he lea ‘oku ou fakahoko, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala? Me’a mai, kapau ‘oku ‘iai ha me’a ‘oku hala pea ke me’a mai.

‘Eiki Ma’u’anga Fakamatala : ‘Ikai Sea.

‘Eiki Sea Fale Alea : Malo. Me’a mai ange e ‘Eiki Minisita ko ee.

‘Eiki M/Takimamata : Fakatapu atu ki he Feitu’una, Sea, kae’uma’a e Hou’eiki ‘o e Fale. ‘Oku ‘ikai ke u fehu’ia ‘eau e paloti. Ko e founa ko ee paloti, ko ia ‘oku ou fehu’ia, Sea. Pea ko hono ‘oatu eni e fakataataa ko eni. He’ikai ke paloti’i ‘a e option 2, ‘o aofangatuku ‘aki e lipooti. Ko e lipooti ia ‘oku ‘i ai e option e 3. 1, 2, 3. Ko e paloti ko ee na’a tau fai, ko e paloti’i pe ia e fo’i option e 1 ‘i he 3 ko ia. Pea ‘e ‘ikai ke lava ia ‘o aofangatuku ‘aki e option pe ‘e taha, ‘a e fu’u lipooti fakalukufua. Ko ia ‘oku ou pehe ‘eau ia, ‘oku ‘ikai ke totonu ‘a e paloti ia ko ia. Ko e paloti ko ee na’e fai, ke tali e fo’i option pe e taha ‘i he 3. Na’e ‘ikai ke tau paloti’u ‘etautolu ia e lipooti. He ko e lipooti ia ‘oku ‘i ai e fo’i option e 3.

‘Eiki Sea Fale Alea : ‘Eiki Minisita. ‘Eiki Minisita, ki’i fanongo mai ange. ‘Oku ke pehee ‘a e me’a ‘oku ke me’a ‘aki. ‘Oku ke hanga ‘o tukupi e Komiti Kakato.

‘Eiki M/Takimamata : ‘Oku ‘ikai ke u hanga ‘o tukupi e Komiti Kakato, Sea, ka ‘oku ou fakatonutonu.

‘Eiki Sea Fale Alea : Ko ‘eku ‘uhinga ki he me’a ‘a e Feitu’una. Ko e ‘uhinga he ‘oku ke me’a mai, ‘oku ‘ikai ke tonu ‘a e ngaue ‘a e Komiti Kakato.

‘Eiki M/Takimamata : Ko e me’a ia ‘oku ou fakatonutonu atu, Sea. Koe’uhi ke tau fou totonu pe, ‘i he founa totonu ko ee ‘oku tonu ke fai ai e fakataha.

‘Eiki N/Lasike : Sea kau fakatonutonu atu e ‘Eiki Minisita.

‘Eiki M/Takimamata : Na’e te’eki ai ke fai ha paloti. Hala ia, pea ‘ai ke fakatonuki.

‘Eiki Sea Fale Alea : Ko e fakatonutonu, ‘Eiki Minisita. Ki’i me’a hifo

‘Eiki N/Lasike : Malo. Tapu mo e Sea, mo e Hou’eiki Fale Alea. Sea, ko e me’a ko ee ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisita, tokua na’e totonu ke u paloti’i ‘eau ‘a e lipooti fakalukufua. Sea, fokotu’u ko ee na’e fai mai, fokotu’u pe ‘e taha, pea ko e fokotu’u na’e fai mai kiate au, ko e option hono 2. Pea ko e me’a ia na’a ku paloti ai e option hono 2. ‘ikai ke ‘i ai ha toe fokotu’u mai ia, Sea, ke tali mu’a e option 3, pe ko e option 1, pe ko hano fa’ahinga ‘ai. Ko e fokotu’u ko ee na’e omai ki he motu’a ni, ko e fokotu’u pe e taha. Fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki Nopele ‘o ‘Eua. Tau paloti mu’a e option 2, pea poupu ki ai e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai, pea fai ‘eku paloti, Sea, ‘osi, pea ko eni kuo u momoi atu ki he Feitu’una, Sea, mo e fokotu’u ko ia. Ko e founa ngaue pe ia ‘a e Fale, Sea. Ko e fokotu’u ia ‘a e Sea e Komiti Kakato, fokotu’u atu ki he Feitu’una. Ko e ngaue na’e lava, ko e paloti 13-12, pea ‘oku ou fokotu’u atu Sea, ke fakahoko mu’a ho fatongia ‘a e paloti ko eni. Malo Sea.

‘Eiki M/To’utupu & Sipoti : Sea, ki’i fakatonutonu atu, Sea.

‘Eiki Sea Fale Alea : Me’a mai, ‘Eiki Minisita Sipoti mo e To’utupu.

‘Eiki M/To’utupu & Sipoti : Tapu pea mo e Feitu’una. Ko e fatongia ‘o e Sea ‘o e Komiti Kakato. Na’e ‘i ai ‘a e kole mei he tepile ‘a e Pule’anga mei he Palemia, pea na’e ‘osi mea’i lelei pe ‘e he Sea e Komiti Kakato. ‘Oku mahino mai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane faka’apa’apa’i ‘a e kole ko ia. He kapau na’a ku ta’utu ‘i he sea ko ee, te u pehee atu, tuku he ‘oku ‘i ai e me’a ‘apongipongi, pea toki fai ai ho’o fili. Taimi ni ia, mahino ia, na’e ‘osi pau pe ke paloti’i e me’a ia ko eni, ‘oku ‘ikai ke toe fiema’u ke ‘oatu ‘a e me’a na’e kole ‘e he Pule’anga. Ko e fatongia ‘o e Sea, Komiti Kakato, ke tu’u ke vilita’e’unua koe’uhi he kuo fokotu’u atu ke paloti. Ko e anga ‘o e fakamaau totonu, he kuo fai e kole, koeha e me’a ‘oku ‘ikai ke tuku ai ki ‘apongipongi. ‘Omai e fokotu’u ko ee, ‘ai mo e fokotu’u ko ee, pea toki fakamaau’i ai. Tukunoa e me’a ko ee, tali e me’a ko ee, he ko eni kuo ‘osi fai e paloti. Kofee e fakamaau totonu? Kofee e Temokalati ‘oku toutou malanga’i mai mei hee? ‘Ai ke maau ‘a e ngaue ‘a e Fale ko eni. Pe’i tali mai koe ‘i tu’a. Kataki fakamolemole, ‘Eiki Sea. Ko ia mou me’a kitu’a. He ko e me’a ia ‘oku tonu ke fai, ko ‘etau fakamaau totonu ‘a e me’a ‘oku hoko ‘i hotau Fale. Pea ko ia, Sea, ‘oku ‘ikai ke u toe fakahoha’a atu au, ka ko ‘eku talaatu pe, he koe’uhi na’e ‘osi fai’a e kole mei hee. Pea kapau na’e fai ‘a e me’a ko ia, tuku ko ‘apongipongi pe ena. Pea mou toki fakamaau ai pe kofee e me’a te mou hikinima ki ai. Kaikehe, me’a ia ‘a’au he kuo fai e paloti. Malo.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Fakamolemole pe, Sea. ‘Oku ou poupou ki ho’o malanga. ‘Oku ‘ikai ke u loto ke u huu kitu’a mo e toenga ko eni. ‘Oku fanongo mai e kakai ki he’etau me’a ko eni ‘oku fai. Pea ‘oku ‘ikai ke toe veiveiua ‘enau fakamaau ia ‘anautolu. ‘Oku ‘osi huu mai e fakamalohi ia ki he Fale ko eni.

‘Eiki Sea Fale Alea : ‘Oua, ‘e Fakafofonga Fika 1.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Sea, kataki he lea pehe. Ka ko e anga eni e fanongo ‘a e kakai. Kuo tau ‘osi paloti.

‘Eiki Sea Fale Alea : Fakafofonga, ‘oku fanongo pe ‘a e kakai. Ko e me’a ia ‘a e Feitu’una. Me’a lelei pe e Feitu’una ia. Ngaue’aki pe e me’a hee, ke mahino ki he tafa’aki ko ee.

Samuela ‘Akilisi Pohiva : Ko e me’a ‘oku ou hoha’a ki ai, he kuo huu e ongo Fakafofonga ko ee, ka ‘oku ‘ikai ke u loto ke mau huu kitu’a. ‘Oku ou loto ke tau vete lelei e me’a ko eni, pea ‘oku ou fokotu’u atu, ko eni kuo ‘osi fokotu’u mai. Mou kataki mu’a, ‘Eiki Minisita, tau tali a e me’a ko eni kuo hoko, koeha e me’a ‘oku maumau ai. Koeha e me’a ‘oku maumau ai pea tau hoko atu ‘etau fononga ki he kaha’u. Me’a kotoa ‘e lava ‘o fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Ngaue : ‘Eiki Sea, ke u ki’i fakatonutonu atu pe. ‘Eiki Sea ke u ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea Fale Alea : Me’a mai.

‘Eiki Minisita Ngaue : ‘Eiki Sea, ko ‘eku fakatonutonu atu, Sea. ‘Oku ‘ikai ke ‘iai ha’amau hanga ‘emautolu, ke hanga ‘e he motu’a ni ‘o fokotu’u atu ke fakata’e’aonga’i ‘a e paloti ko ee

na'e fai 'e he Komiti Kakato. Ko e me'a ko ee 'oku fai atu ki ai 'a e kole, ko e fokotu'u ke lava 'o fakahu mai ki ho Fale. He kuo ke mea'i pe, Sea, kapau te tau hanga 'o aofangatuku eni he Fale Alea he poo ni, ko e Tu'utu'uni ia. Ka ko e kole atu, he na'e 'osi fokotu'u, pea ko e kupu ko ee e Tohi Tu'utu'uni. 'E fokotu'u atu 'e he Pule'anga ha fokotu'u 'i ha fa'ahinga taimi pe, ke alea'i 'i Fale Alea, kuo pau ke alea'i. Ka ko e 'uhinga ia ko ee 'o e kole atu. Tolo'i ki 'apongipongi. Ko e paloti ko eni kuo malohi, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'amau toe lave 'amautolu ia ki ai, kuo 'osi ia. Ko 'emau kole atu eni 'amautolu ia ke 'omai 'a e fokotu'u 'a e Pule'anga ke alea'i ho Fale, kae toki paloti'i fakataha mo e fokotu'u ko ee.

Samuela 'Akilisi Pohiva : Sea, kuo u pehee pe kuo fu'u too atu 'etau feme'a'aki. Ko e 'uhinga e toloi ki 'apongipongi kae toe ui e fa'ahinga ko ee 'oku 'ikai ke nau 'i heni.

'Eiki Minisita Ngaue : 'Ikai, ko 'eku

'Eiki Sea Fale Alea : Ki'i me'a hifo ange, 'Eiki Minisita. 'Oua 'e 'ai e fa'ahinga laumalie ko ia ke 'omai ke pehee ko e toloi he ... 'ikai, fai 'etau ngaue.. Ko e finangalo pe eni ia 'o e 'Otua, ka a'u ki he tu'unga pehe ni, pea paloti, paloti, pea 'oku tui e motu'a ni ki ai. Ka koeha e me'a 'oku ke toe hoha'a ko e ki ai, Fakafofonga Fika 1 'o Vava'u.

'Etuata Lavulavu : Tapu mo e Sea. Tapu mo e Palemia mo hono Tokoni. Ong'o 'Eiki Kovana, mo e Hou'eiki Nopele, mo e Kau Fakafofonga e Kakai. 'Oku ou kole fakamolemole atu 'i he'eku fakahoha'asi e Feitu'una. Ko e me'a pe, Sea, 'oku ou kole ki he Feitu'una. Koe'uhi ko e founga ngaue ko ee ho Fale, ko e me'a ko ee 'oku 'omai he 'asenita, ko ia pe te tau alea'i he 'aho ko ia. Pea ko e me'a ko ee na'e 'omai he 'asenita e 'aho ni, kuo lava. Ko e me'a ko ee 'e 'omai 'apongipongi, Sea, 'oku ou kole atu ke tau toki alea'i ia 'apongipongi mo paloti 'apongipongi. Koe'uhi ko e founga ngaue ho Fale, Sea, mo e Lao 'etau founga ngaue, koeha e me'a ko ee kuo 'i he 'asenita, pea ko 'ene lava ko ee te tau paloti'i. Ko ia, Sea, 'oku ou kole atu ka pehe ke toloi, pea toe toloi mo e Fale ke tau

'Eiki Sea Fale Alea : 'Ai mai ange e fakatonutonu 'a'au, Minisita.

'Eiki Minisita Ngaue : Ka 'i ai ha me'a kuo alea'i 'i Fale Alea ni.

Sunia Fili : Sea, ki'i fakatonutonu atu, Sea. Tapu mo e 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Memipa e Fale Alea. Sea, ko e ki'i fakatonutonu atu pe, ko e Kupou 62 e Konisitutone 'oku kei laumalie lelei pe. **'E tu'utu'uni 'e he Fale Alea ki he ngaahi Lao foki 'oku kau ki he'enua ngaahi fakataha.** Sea, ko e mafai fakaleveleva ia 'o e Fale Alea, pea 'oku 'ikai ke tonu ia ke uesia 'e he Pule'anga 'etau ngaue. 'Oku ou kole atu, Sea. 'ai ke tau'ataina e ngaue 'a e Fale Alea mei hono pule'i mai 'e he Pule'anga.

'Eiki Minisita Lao : Sea, ko 'eku fakatonutonu.

'Eiki Sea Fale Alea : 'Io, me'a mai.

‘Eiki Minisita Lao : Ko ‘eku fakatonutonu pe ‘aku, Sea, ke tau tuku a he ko ee kuo me’a e Hou’eiki Memipa Fakafofonga ia e Kakai kitu’a, pea ka tau ka paloti heni ‘e ngali kovi ia. Tau tuku a ki ‘auhu ke ‘omai mo e fokotu’u ko ee pea tau toki ‘ai fakataha ai, Sea.

‘Eiki Sea Fale Alea : Hou’eiki, kuo fonu toto hoku laumalie ‘oku he taimi ni, koe’uhi ko ho’omou kole mei he tafa’aki ko ee, hufanga he fakatapu mo e kakai e fonua. Hou’eiki Pule’anga, ‘oku ou ‘ofa lahi atu kia moutolu. Ko e me’a ko eni ‘oku mou ‘omai ‘i he ‘aho ni, te u talaatu pe hoku lotu tau’ataina mo’oni. Kuo lava e fatongia ia e motu’a ni, mo e Sea e Komiti Kakato. Ka koe’uhi na’a faifai kuo taku ‘o pehee kuo ufakatamaiki’i e me’a ko eni, ka ko ‘eku ‘ofa atu kia kimoutolu, ka toe liliu e paloti ‘apongipongi, ‘e ‘i ai e tu’u kehe ‘aupito ‘aupito ‘i he me’a ‘atautolu he Fale ni. Koe’uhi ko ho’omou vili ta’e’unua ke toloi koe’uhi ko ho’omou fiema’u, pea ‘oku fanongo mai pe ‘a e kakai e fonua. Hou’eiki, ‘oku ou kole atu kia moutolu ke mou laumalie lelei. Mou laumalie lelei, toloi, he ‘oku pou pou atu e Hou’eiki Nopele kia kimoutolu. Kuo u fai hoku leleitaha, pea kapau ko ha me’a ia, ko ‘eku ongo’i, ‘oku faikehe ‘aupito ‘aupito, ‘a e me’a ko eni. Ka ‘oku ou fai ‘i he lotu lelei mo’oni, Pea ‘oku ou tatau atu. Te u toloi a e me’a ki ‘apongipongi. Ka ‘oku ou fakahoko atu pe ke mou mea’i, ‘oku ongoongosia e motu’a ni pea mo e Sea e Komiti Kakato he me’a ‘oku mou ‘omai. Tau toloi ki he haafe ‘a e Hongofulu ‘apongipongi, pea mou me’ atu ‘o malolo, pea mou me’a mai. Tau toloi ki he haafe ‘a e Hongofulu.

K E L E S I.

<003>

Appendix:

- (i) ‘Asenita
- (ii) Fakaikiiki e feme’a’aki ‘a e Hou’eiki Memipa

‘ASENITA

‘ASENITA FIKA 7/2010

HOKOHOKO ‘O E NGAUE ‘A E FALE ALEA KI HE ‘AHO NI,

PO’ULI ‘O E MONITE KO HONO 19 ‘O ‘EPELELI, 2010

1. LOTU
2. UI ‘O E FALE
3. ‘EIKI SEA ‘O E FALE ALEA
4. **NGAAHI TOHI TANGI FEKAU’AKI MO E VAHEVAHE ‘O E FAI’ANGA FILI**
 - (i) TOHI TANGI (FIKA 01/2010)
 - (ii) TOHI TANGI (FIKA 02/2010)
5. LIPOOTI ‘A E KOMISONI KI HE VAHEVAHE ‘O E FAI’ANGA FILI
6. **LAO FAKAANGAANGA KI HE LILIU FAKA-POLITIKALE 2010**
 - (i) LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO (FAKATONUTONU) KI HE LAO ‘O E KONISITUTONE ‘O TONGA 2010 (FIKA 11/2010)
 - (ii) LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO KI HE KOMISONI KI HE NGAARI NGATANGATA’ANGA ‘O E VAHENGATA FILI (FIKA 15/2010)
7. KELESI

FAKAIKIKI E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI MEMIPA

FAKAIKIKI 'O E NGAHI FEME'A'AKI 'O E FALE ALEA

Po'uli 'o e 'Aho 19, 'Epeleli 2010

Kamata - 18:00

Lotu

'Ui 'o e Fale Alea

FALE ALEA 'O TONGA

- Lau 'o e Tohi Tangi Fika 1/2010
 - Kole ke 'omai ha fakafofonga makehe pe 'a e ongo Niua kae 'oua 'o hange ko e option 2 'oku ha he lipooti 'a e Komisoni Boundaries
- Lau 'o e Tohi Tangi Fika 2/2010
- Fokotu'u pea poupu'i ke tukuhifo 'a e ongo tohi tangi ki he Komiti Kakato ke alea'i
- Fakaha 'e 'Eiki Kovana Ha'apai ko e kau fakamo'oni hingoa 'oku meimei mata'itohi tatau pe

KOMITI KAKATO

- Hoko atu 'a e feme'a'aki 'a e Komiti Kakato ki he Lipooti 'a e Komisoni ki he Ngaahi Vahenga Fili.
 - 'Eiki Minisita Ma'u'anga Fakamatala – Kole ke 'oua punou 'a e temokalati ki he Siokalafi. Ko e tefito 'o e temokalati koe vahevahe tonutonu.
 - 'Isileli Pulu – Fokotu'u ke tali 'e he Fale Alea 'a e option 2. Ko e me'a na'e tali 'e he Fale Alea he ta'u ku'osi ko e fokotu'u ke 'ave 'a e vahevahe 'o e ngaahi fai'anga fili ki he Komisoni ki he Ngaahi Fai'anga Fili (Boundaries Commission). 'Oku poupu'i 'e he founga 2 moe 3 ke 'ave ha sea mavahe ki he ongo Niua pea mo 'Eua.

‘Oku ha mahino mai mei he fokotu’u ‘a e Lipooti ‘a e Komisoni ki he Ngaahi Fai’anga Fili ‘oku ‘ikai ke fe’unga ‘a e option 1 ke ngaue’aki ‘i Tonga ni (palakalafi 15.2) pea ‘oku ‘ikai ke fokotu’u mai (palakalafi 15.3). ‘Oku ha he palakalafi 10 ‘oku fu’u fiema’u ha fakafofonga makehe pe ‘a e ongo Niua. ‘Oku mahino mai mei he palakalafi 15.7, 15.8, 15.9 moe 15.10 pea mo e fakama’opo’opo ‘oku ha he peesi 52 (fokotu’u ‘uluaki), ‘oku pou pou’i kakato ‘e he Komisoni ‘a e founa 2.

Toloi – 19:00

‘Ikai ke fiemalie ki he fokotu’u ‘a e Pule’anga ke fi ‘a e founa 1 moe 2 pea moe fokotu’u ‘a e ‘Eiki Palemia ke fili mai ha toko ua mei he ngaahi tepile kenau fatongia’aki ha felotoi. Ko e ‘uhinga lahi ‘o e pou pou ki he founa 2 ke ‘oange pe ha fakafofonga makehe ‘a ‘Eua mo e ongo Niua.

- Fokotu’u pea pou pou’i.
- ‘Eiki Minisita Lao – ‘oku fatongia ‘aki ‘e he Komisoni ‘a e vahevahe tatau he ko e ‘elito ‘o e temokalati ko e fakafofonga ‘o fakatatau ki he tokolahi ‘o e kakai (palakalafi 5). Ko e palakalafi 15.7 ‘oku ha mai ai ko e founa ngaue ‘a e Komisoni ko e vahevahe tatau ‘o e kakai, ka ‘oku mavahe ‘a e Komisoni ia mei ai ‘i hono ngaue’aki ‘a e founa ua. ‘Oku fehu’ia ‘e he Pule’anga ‘a e palakalafi 10.3, ‘a ia ‘oku malava ke fakahoko ‘a hono tanaki ‘a e ongo Niua ki ‘Eua kae hili ai ‘oku ‘ikai kenau muimui ‘a e Komisoni ki ai.

Na’e toki fakatotonu ‘a e Konisitutone (Lao Fika 17/1962), ke ‘i ai ha fakafofonga makehe ‘a e ongo Niua pe mo ‘Eua, ka na’e toki fakamanava’i ‘a e ongo fakafofonga koe ni he 1984. Kimu’a ai na’e kei fakafofonga’i pe ‘a ‘Eua moe ongo Niua he kau fakafofonga mei Tongatapu. ‘I he’ene pehe, ‘oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou eni.

Toloi – 20:30

- Toe fokotu’u ‘e ‘Eiki Nopele Tangipa ‘a e founa ua.
- ‘Eiki Minisita Lao – fakaha ‘e toki fakahu mai ‘e he Pule’anga ‘a pongipongi ha Lao felave’i moe founa ‘oku nau pou pou ki ai pea kole ke fakatatali ‘a hono paloti ‘o e founa ua ki ai.
- Fokotu’u fo’ou ‘a ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa ke toe fakakaukau’i ‘a e tokolahi ‘a Tongatapu ke to’o ha sea ‘e taha ‘o ‘ave ki Ha’apai.
- Tali ‘e he Fale Alea ‘a e founa hono ua (option 2) ‘oku ha he Lipooti ‘a e Komisoni ki he vahevahe ‘oe Fai’anga Fili (Boundaries Commission) ‘aki ‘a e loto ko e 13/12.

FALE ALEA ‘O TONGA

- Kole ‘a e ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala ke fakatatali ‘a hono paloti ‘o e founa 2 na’e tali ‘e he Komiti Kakato koe ‘uhi koe fokotu’u ‘oku ‘amanaki ke toe fakahu mai ‘e he Fale Alea.

- Poupou'i he 'Eiki Minista Ngaue koe 'uhi ke 'oange ha faingamalie ki he Pule'anga ke alea'i 'enau fokotu'utu'u.
- 'Eiki Minisita Lao – Na'e 'osi fakaha 'e he 'Eiki Palemia 'e toki fakahu mai 'a e fokotu'u 'a e Pule'anga 'a pongipongi pea 'oku totonu ke fakatatali 'a e ngaue 'a e Fale Alea kiai.
- 'Eiki Minisita 'Ako Ngaue, To'utupu mo e Sipoti – Na'e 'ikai ke faka'apa'apa'i 'e he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato 'a e kole 'a e Palemia ke fakatatali 'a hono alea'i 'a e ngaahi founga kae faingamalie 'a e Pule'anga ke fakahu mai 'enau fokotu'u.
- Tali 'e he 'Eiki Sea ke tali 'a e kole 'a e Pule'anga pea tu'utu'uni ai pe ke toloi 'a e Fale Alea kia pongipongi.

Toloi – 22:00